This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN · LIBRARIES ·

No 3 Cicero, Marcus Tullius

M. TULLII CICERONIS

3292 · 70 C4

DE

NATURA DEORUM

LIBRI TRES.

ACCEDUNT

BOHERII, DAVISII & ALIORUM

Inſigniores LECTIONES variantes

ET CONJECTURAE.

GLASGUAE,

TYPIS ACADEMICIS.

Cura & ſumptibus ROBERTI FOULIS; proſtant Londini apud ANDREAM MILLAR Bibliopolam in vico dicto *The Strand* exadverſum D. Clèmentis aedem.

MDCCXLI.

878
C7Di
B67

gift
Tappan Presb. Ass
4-5-1932

51-35

M. TULLII CICERONIS DE NATURA DEORUM, AD M. BRUTUM

LIBER PRIMUS.

CUM multae res in philoſophia nequaquam ſatis 1
adhuc explicatae ſint, tum perdifficilis, Brute, (quod tu minime ignoras,) & perobſcura quaeſtio eſt de natura Deorum; quae & ad agnitionem animi pulcherrima eſt, & ad moderandam religionem neceſſaria. De qua tam variae ſunt doctiſſimorum hominum tamque diſcrepantes ſententiae, ut magno argumento eſſe debeat, cauſſam, id eſt, principium philoſophiae, eſſe ſcientiam, prudenterque Academicos à rebus incertis adſenſionem cohibuiſſe. Quid eſt enim temeritate turpius? aut quid tam temerarium, tamque indignum ſapientis gravitate atque conſtantia, quàm aut falſum ſentire, aut, quod non ſatis explorate perceptum ſit & cognitum, ſine ulla dubitatione defendere? Velut in hac quaeſtione, plerique (quod maxume veri ſimile eſt, & quo omnes duce natura vehimur,) Deos eſſe dixerunt: dubitare ſe Protagoras: nullos eſſe omnino Diagoras Melius & Theo-

dorus Cyrenaicus putaverunt. Qui vero Deos eſſe dixerunt, tanta ſunt in varietate ac diſſenſione, ut eorum moleſtum ſit dinumerare ſententias. Nam & de figuris Deorum, & de locis atque ſedibus, & actione vitae, multa dicuntur; deque his ſumma philoſophorum diſſenſione certatur: quod vero maxume rem cauſſamque continet, utrum nihil agant, nihil moliantur, ac ab omni curatione & adminiſtratione rerum vacent: an contra ab his & a principio omnia facta & conſtituta ſint, & ad infinitum tempus regantur atque moveantur, in primis quoque magna diſſenſio eſt: eaque niſi dijudicatur, in ſummo errore neceſſe eſt homines atque in
2 maxumarum rerum ignoratione verſari. Sunt enim philoſophi, & fuerunt, qui omnino nullam habere cenſerent rerum humanarum procurationem Deos. Quorum ſi vera ſententia eſt, quae poteſt eſſe pietas? quae ſanctitas? quae religio? Haec enim omnia, purè atque caſtè tribuenda Deorum numini ita ſunt, ſi animadvertuntur ab his, & ſi eſt aliquid à Dîs immortalibus hominum generi tributum. Sin autem Di neque poſſunt nos juvare, nec volunt; nec omnino curant; nec, quid agamus, animadvertunt; nec eſt quod ab his ad hominum vitam permanare poſſit; quid eſt quòd ullos Dîs inmortalibus cultus, honores, preces adhibeamus? In ſpecie autem fictae ſimulationis, ſicut reliquae virtutes, ita pietas ineſſe non poteſt; cum qua ſimul & ſanctitatem & religionem tolli neceſſe eſt: quibus ſublatis, perturbatio vitae ſequitur & magna confuſio. Atque haud ſcio, an pietate adverſus Deos ſublata, fides etiam, & ſocietas generis humani, & una excellentiſſima virtus, juſtitia tollatur. Sunt autem alii philoſophi, & hi quidem magni atque nobiles, qui Deorum mente atque ratione

omnem

omnem mundum adminiſtrari & regi cenſeant: neque verò id ſolum, ſed etiam ab iiſdem vitae hominum conſuli & provideri: nam & fruges, & reliqua quae terra pariat, & tempeſtates, ac temporum varietates, caelique mutationes, quibus omnia, quae terra gignat, maturata pubeſcant, à Dîs inmortalibus tribui generi humano putant; multaque, quae dicentur in his libris, conligunt; quae talia ſunt, ut ea ipſa Dî inmortales ad uſum hominum fabricati paenè videantur. Contra quos Carneades ita multa diſſeruit, ut excitaret homines non ſocordes ad veri inveſtigandi cupiditatem. Res enim nulla eſt, de qua tanto opere non ſolùm indocti, ſed etiam docti diſſentiant: quorum opiniones cùm tam variae ſint tamque inter ſe diſſidentes; alterum profectò fieri poteſt, ut earum nulla, alterum certè non poteſt, ut plus unâ vera ſit. Qua quidem in cauſſa & benevolos objurgatores placare, & invidos vituperatores confutare poſſumus, ut alteros reprehendiſſe poeniteat, alteri didiciſſe ſe gaudeant. Nam qui admonent amicè, docendi ſunt: qui inimicè inſectantur, repellendi. Multum autem fluxiſſe video de libris noſtris, quos compluris brevi tempore edidimus, variumque ſermonem, partim admirantium, unde hoc philoſophandi nobis ſubitò ſtudium extitiſſet; partim, quid quaque de re certi haberemus, ſcire cupientium. Multis etiam ſenſi mirabile videri, eam nobis potiſſimùm probatam eſſe philoſophiam, quae lucem eriperet & quaſi noctem quandam rebus offunderet, deſertaeque diſciplinae & jam pridem relictae patrocinium nec opinatum à nobis eſſe ſuſceptum. Nos autem nec ſubitò coepimus philoſophari; nec mediocrem à primo tempore aetatis in eo ſtudio operam curamque conſumpſimus; &, cùm mini-

3

mè videbamur, tum maxumè philoſophabamur; quod & orationes declarant refertae philoſophorum ſententiis, & doctiſſimorum hominum familiaritates, quibus ſemper domus noſtra floruit; & principes illi, Diodotus, Philo, Antiochus, Poſidonius, à quibus inſtituti ſumus. Et, ſi omnia philoſophiae praecepta referuntur ad vitam, arbitramur nos & publicis & privatis in rebus ea
4 praeſtitiſſe, quae ratio & doctrina praeſcripſerit. Sin autem quis requirit, quae cauſſa nos inpulerit, ut haec tàm ſerò literis mandaremus; nihil eſt, quod expedire tam facilè poſſimus. Nam cùm otio langueremus, & is eſſet reipublicae ſtatus, ut eam unius conſilio atque curà gubernari neceſſe eſſet; primùm ipſius reipublicae cauſſa philoſophiam noſtris hominibus explicandam putavi, magni exiſtumans intereſſe ad decus & ad laudem civitatis, res tam gravis tamque praeclaras Latinis etiam literis contineri. Eoque me minùs inſtituti mei poenitet, quòd facilè ſentio, quàm multorum non modò diſcendi ſed etiam ſcribendi ſtudia commoverim: complures enim Graecis inſtitutionibus eruditì, ea, quae didicerant, cum civibus ſuis communicare non poterant, quòd illa, quae à Graecis accepiſſent, Latinè dici poſſe diffiderent. Quo in genere tantum profeciſſe videmur, ut à Graecis ne verborum quidem copia vinceremur. Hortata etiam eſt, ut me ad haec conferrem, animi aegritudo, fortunae magna & gravi commota injuria: cujus ſi majorem aliquam levationem reperire potuiſſem, non ad hanc potiſſimùm confugiſſem. Ea verò ipſa nulla ratione meliùs frui potui, quàm ſi me non modò ad legendos libros, ſed etiam ad totam philoſophiam pertractandam dediſſem. Omnes autem ejus partes atque omnia membra tum facillimè noſcuntur, cùm totae

5

quaeſtiones

quaeſtiones ſcribendo explicantur: eſt enim admirabilis quaedam continuatio ſerieſque rerum, ut aliae ex aliis nexae, & omnes inter ſe aptae conligataeque videantur.
Qui autem requirunt, quid quaque de re ipſi ſentiamus, 5
curioſiùs id faciunt, quàm neceſſe eſt: non enim tam auctoritatis in diſputando, quàm rationis momenta quaerenda ſunt. Quin etiam obeſt plerumque iis, qui diſcere volunt, auctoritas eorum, qui ſe docere profitentur: deſinunt enim ſuum judicium adhibere; id habent ratum, quod ab eo, quem probant, judicatum vident. Nec verò probare ſoleo id, quod de Pythagoreis accepimus: quos ferunt, ſi quid affirmarent in diſputando, cùm ex iis quaereretur, quare ita eſſet; reſpondere ſolitos, *ipſe dixit*: ipſe autem erat Pythagoras. Tantum opinio praejudicata poterat, ut etiam ſine ratione valeret auctoritas.) Qui autem mirantur, nos hanc potiſſimùm diſciplinam ſecutos, his quattuor Academicis libris ſatis reſponſum videtur. Nec verò deſertarum relictarumque rerum patrocinium ſuſcepimus: non enim hominum interitu ſententiae quoque occidunt; ſed lucem auctoris fortaſſe deſiderant: ut haec in philoſophia ratio contra omnia diſſerendi nullamque rem apertè judicandi, profecta à Socrate, repetita ab Arceſila, confirmata à Carneade, uſque ad noſtram viguit aetatem; quam nunc propemodum orbam eſſe in ipſa Graecia intelligo: quod non Academiae vitio, ſed tarditate hominum arbitror contigiſſe. Nam ſi ſingulas diſciplinas percipere, magnum eſt, quanto majus omnes? quod facere iis neceſſe eſt, quibus propoſitum eſt, veri reperiendi cauſſa, & contra omnes philoſophos & pro omnibus dicere. Cujus rei tantae tamque difficilis facultatem conſecutum eſſe me non profiteor: ſecutum eſſe prae me fero. Nec ta-

men fieri poteſt, ut, qui hac ratione philoſophentur, hi nihil habeant quod ſequantur. Dictum eſt omnino hac de re alio loco diligentiùs; ſed quia nimis indociles quidam tardique ſunt, admonendi videntur ſaepius: non enim ſumus ii, quibus nihil verum eſſe videatur; ſed ii, qui omnibus veris falſa quaedam adjuncta eſſe dicamus, tanta ſimilitudine, ut in iis nulla inſit certa judicandi & adſentiendi nota: ex quo exiſtit & illud, multa eſſe probabilia; quae quamquam non perciperentur, tamen quia viſum haberent quendam inſignem & inluſtrem, his ſa-
6 pientis vita regeretur. Sed jam, ut omni me invidia liberem, ponam in medio ſententias philoſophorum de natura Deorum: quo quidem loco convocandi omnes videntur, qui, quae ſit earum vera, judicent. Tum demum mihi procax Academia videbitur, ſi aut conſenſerint omnes, aut erit inventus aliquis, qui, quid verum ſit, invenerit. Itaque mihi libet exclamare, ut in Synephebis:

Pro Deum, popularium omnium, omnium aduleſcentium
Clamo, poſtulo, obſecro, oro, ploro, atque imploro fidem;

non leviſſima de re, ut queritur ille in civitate fieri facinora capitalia:

Ab amico amante argentum accipere meretrix non volt;

ſed ut adſint, cognoſcant, animadvertant, quid de religione, pietate, ſanctitate, caeremoniis, fide, jurejurando, quid de templis, delubris, ſacrificiiſque ſollemnibus, quid de ipſis auſpiciis, quibus nos praeſumus, exiſtumandum ſit: haec enim omnia ad hanc de Dîs inmortalibus quaeſtionem referenda ſunt. Profectò eos ipſos, qui ſe aliquid certi habere arbitrantur, addubitare coget doctiſſimorum hominum de maxuma re tanta diſſenſio. Quod cùm ſaepe aliâs, tum maxumè animadverti, cùm apud C. Cottam, familiarem meum, accuratè ſanè & diligenter

ligenter de Dîs immortalibus diſputatum ſit. Nam, cùm
feriis Latinis ád eum, ipſius rogatu arceſſituque, veniſ-
ſem; offendi eum ſedentem in exhedra, & cum C. Vel-
leio ſenatore diſputantem, ad quem tum Epicurei pri-
mas ex noſtris hominibus deferebant. Aderat etiam Q.
Lucilius Balbus; qui tantos progreſſus habebat in Stoi-
cis, ut cum excellentibus in eo genere Graecis compa-
raretur. Tum ut me Cotta vidit, Peropportunè, inquit,
venis: oritur enim mihi magna de re altercatio cum
Velleio; cui, pro tuo ſtudio, non eſt alienum te inter-
eſſe. Atqui mihi quoque videor, inquam, veniſſe, ut 7
dicis, opportunè: tres enim trium diſciplinarum prin-
cipes conveniſtis. M. Piſo ſi adeſſet, nullius philoſo-
phiae earum quidem, quae in honore ſunt, vacaret lo-
cus. Tum Cotta, Si, inquit, liber Antiochi noſtri,
qui ab eo nuper ad hunc Balbum miſſus eſt, vera loqui-
tur; nihil eſt, quòd Piſonem, familiarem tuum, deſi-
deres: Antiocho enim Stoici cum Peripateticis re con-
cinere videntur, verbis diſcrepare: quo de libro, Bal-
be, velim ſcire quid ſentias. Egone? inquit ille: mi-
ror, Antiochum, hominem in primis acutum, non vi-
diſſe, intereſſe plurimùm inter Stoicos, qui honeſta à
commodis non nomine ſed genere toto disjungerent, &
Peripateticos, qui honeſta commiſcerent cum commodis,
ut ea inter ſe magnitudine & quaſi gradibus, non genere
differrent: haec enim eſt non verborum parva, ſed rerum
permagna diſſenſio. Verùm hoc aliâs: nunc quod coepimus,
ſi videtur. Mihi verò, inquit Cotta, videtur. Sed ut hic,
qui intervenit, me intuens, ne ignoret, quae res agatur, de
natura agebamus Deorum: quae cùm mihi videretur per-
obſcura, ut ſemper videri ſolet; Epicuri ex Velleio ſciſci-
tabar ſententiam: quamobrem, inquit, Vellei, niſi moleſ-
tum eſt, repete quae coeperas. Repetam verò: quamquam

non mihi, ſed tibi hic venit adjutor: ambo enim, inquit adridens, ab eodem Philone nihil ſcire didiciſtis. Tum ego, Quid didicerimus, Cotta viderit; tu autem nolo exiſtumes me adjutorem huic veniſſe, ſed auditorem, & quidem aequum, libero judicio, nulla ejuſmodi adſtrictum neceſſitate, ut mihi, velim, nolim, ſit certa quae-
8 dam tuenda ſententia. Tum Velleius, fidenter ſanè, ut
ſolent iſti, nihil tam verens, quàm ne dubitare aliqua de re videretur; tamquam modo ex Deorum concilio, & ex Epicuri intermundiis deſcendiſſet: Audite, inquit, non futilis commenticiaſque ſententias, non opificem aedificatoremque mundi, Platonis de Timaeo Deum: nec anum fatidicam Stoicorum πρόνοιαν, quam Latinè licet providentiam dicere: neque verò mundum ipſum, animo & ſenſibus praeditum, rotundum, ardentem, volubilem Deum: portenta, & miracula non diſſerentium philoſophorum, ſed ſomniantium. Quibus enim oculis animi intueri potuit veſter Plato fabricam illam tanti operis, qua conſtrui à Deo atque aedificari mundum facit? quae molitio? quae ferramenta? qui vectes? quae machinae? qui miniſtri tanti muneris fuerunt? quemadmodum autem obedire & parere voluntati architecti aër, ignis, aqua, terra potuerunt? Unde verò ortae illae quinque formae, ex quibus reliqua formantur, aptè cadentes ad animum efficiendum pariendoſque ſenſus? Longum eſt ad omnia: quae talia ſunt, ut optata magis, quàm inventa videantur. Sed illa palmaris quidem, quòd, qui non modò natum mundum introduxerit, ſed etiam manu paenè factum, is eum dixerit fore ſempiternum. Hunc cenſes primis, ut dicitur, labris guſtaſſe phyſiologiam, qui quicquam, quod ortum ſit, putet aeternum eſſe poſſe? Quae eſt enim coag-

mentatio

mentatio non diſſolubilis? aut quid eſt, cujus principium aliquod ſit, nihil ſit extremum? Pronoea verò ſi veſtra eſt, Lucili, eadem; requiro, quae paullo ante, miniſtros, machinas, omnem totius operis deſignationem atque apparatum: ſin alia eſt; cur mortalem fecerit mundum, non, quemadmodum Platonicus Deus, ſempiternum. Ab utroque autem ſciſcitor, cur mundi 9 aedificatores repente extiterint: innumerabilia ſaecula dormierint. Non enim ſi mundus nullus erat, ſaecula non erant. Saecula nunc dico, non ea, quae dierum noctiumque numero, annuis curſibus, conficiuntur: nam fateor ea ſine mundi converſione effici non potuiſſe. Sed fuit quaedam ab infinito tempore aeternitas, quam nulla circumſcriptio temporum metiebatur; ſpatio tamen, qualis ea fuerit, intelligi poteſt; quod ne in cogitationem quidem cadit, ut fuerit tempus aliquod, nullum cùm tempus eſſet. Iſto igitur tam inmenſo ſpatio, quaero, Balbe, cur Pronoea veſtra ceſſaverit. Laboremne fugiebat? At iſte nec adtingit Deum, nec erat ullus, cûm omnes naturae numini divino, caelum, ignes, terrae, maria, parerent. Quid autem erat, quòd concupiſceret Deus mundum ſignis & luminibus, tamquam aedilis, ornare? Si, ut Deus ipſe meliùs habitaret: ante videlicet tempore infinito in tenebris, tamquam in gurguſtio, habitaverat. Pòſt autem varietatene eum delectari putamus, qua caelum & terras exornatas videmus? Quae iſta poteſt eſſe oblectatio Deo? quae ſi eſſet, non ea tamdiu carere potuiſſet. An haec, ferè ut dicitis, hominum cauſſa à Deo conſtituta ſunt? Sapientumne? propter paucos igitur eſt tanta facta rerum molitio: an ſtultorum? at primùm cauſſa non fuit, cur de inprobis bene mereretur. deinde quid eſt adſecutus, cùm omnes

ſtulti ſint ſine dubio miſerrimi; maxumè quòd ſtulti ſunt: miſerius enim ſtultitia quid poſſumus dicere? deinde quòd ita multa ſunt incommoda in vita, ut ea ſapientes commodorum compenſatione leniant; ſtulti nec vitare venientia poſſunt, nec ferre praeſentia. Qui verò mundum ipſum animantem ſapientemque eſſe dixerunt, nullo modo viderunt animi naturam, non intelligentes in quam figuram cadere poſſet: de quo dicam equidem paullo poſt. Nunc autem hactenus admirabor eorum tarditatem, qui animantem, inmortalem, & eundem beatum, rotundum eſſe velint, quòd ea forma neget ullam eſſe pulchriorem Plato. At mihi vel cylindri, vel quadrati, vel coni, vel pyramidis videtur eſſe formoſior. Quae verò vita tribuitur iſti rotundo Deo? nempe ut ea celeritate contorqueatur, cui par nulla ne cogitari quidem poſſit. In qua non video, ubinam mens conſtans, & vita beata poſſit inſiſtere. Quodque in noſtro corpore, ſi minima ex parte ſignificetur, moleſtum ſit; cur hoc idem non habeatur moleſtum in Deo? Terra enim profectò, quoniam mundi pars eſt, pars eſt etiam Dei. Atqui terrae maxumas regiones, inhabitabiles atque incultas videmus, quòd pars earum adpulſu ſolis exarſerit, pars obriguerit nive pruinaque, longinquo ſolis abſceſſu: quae, ſi mundus eſt Deus, quoniam mundi partes ſunt, Dei membra partim ardentia, partim refrigerata dicenda ſunt. Atque haec quidem veſtra, Lucili: qualia vero alia ſint, ab ultimo repetam ſuperiorum. Thales enim Mileſius, qui primus de talibus rebus quaeſivit, aquam dixit eſſe initium rerum: Deum autem, eam mentem, quae ex aquâ cuncta fingeret. Si Dî poſſunt eſſe ſine ſenſu & mente, cur aquae adjunxit, ſi ipſa mens conſtare poteſt

vacans corpore? Anaximandri autem opinio eſt, nativos eſſe Deos, longis intervallis orientis occidentiſque, eoſque innumerabiles eſſe mundos. Sed nos Deum, niſi ſempiternum, intelligere quî poſſumus? Pòſt Anaximenes, aëra Deum ſtatuit, cumque gigni, eſſeque immenſum, & infinitum, & ſemper in motu: quaſi aut aër ſine ulla forma Deus eſſe poſſit; cùm praeſertim Deum non modò aliqua, ſed pulcherrima ſpecie deceat eſſe: aut non omne, quod ortum ſit, mortalitas conſequatur.
11 Inde Anaxagoras, qui accepit ab Anaximene diſciplinam, primus omnium rerum deſcriptionem & motum, mentis infinitae vi ac ratione deſignari & confici voluit: in quo non vidit, neque motum ſenſui junctum & continentem, infinito ullum eſſe poſſe; neque ſenſum omnino, quo non ipſa natura pulſa ſentiret. Deinde ſi mentem iſtam quaſi animal aliquod voluit eſſe, erit aliquid interius, ex quo illud animal nominetur: quid autem interius mente? cingatur igitur corpore externo. Quod quoniam non placet, aperta ſimplexque mens, nulla re adjuncta, qua ſentire poſſit, fugere intelligentiae noſtrae vim & notionem videtur. Crotoniates autem Alcmaeo, qui ſoli & lunae, reliquiſque ſideribus, animoque praeterea divinitatem dedit, non ſenſit, ſeſe mortalibus rebus immortalitatem dare. Nam Pythagoras, qui cenſuit animum eſſe per naturam rerum omnem intentum & commeantem, ex quo noſtri animi carperentur, non vidit diſtractione humanorum animorum diſcerpi & lacerari Deum: & cùm miſeri animi eſſent, (quod pleriſque contingeret) tum Dei partem eſſe miſeram: quod fieri non poteſt. Cur autem quicquam ignoraret animus hominis, ſi eſſet Deus? quomodo porrò Deus iſte, ſi nihil eſſet niſi animus, aut infixus aut infuſus eſ-

ſet

ſet in mundo? Tum Xenophanes, qui, mente adjuncta omne praeterea quod eſſet infinitum, Deum voluit eſſe, de ipſa mente ita reprehenditur, ut ceteri: de infinitate autem vehementius, in qua nihil neque ſentiens, neque conjunctum poteſt eſſe. Nam Parmenides commenticium quiddam coronae ſimile efficit: Stephanen appellat, continentem ardore lucis orbem, qui cingit caelum; quem appellat Deum: in quo neque figuram divinam neque ſenſum quiſquam ſuſpicari poteſt: multaque ejuſdem monſtra; quippe qui bellum, qui diſcordiam, qui cupiditatem, ceteraque generis ejuſdem ad Deum revocat; quae vel morbo, vel ſomno, vel oblivione, vel vetuſtate delentur: eademque de ſideribus, quae repre-
12 henſa jam in alio loco, in hoc omittantur. Empedocles autem multa alia peccans, in Deorum opinione turpiſſime labitur: quattuor enim naturas, ex quibus omnia conſtare cenſet, divinas eſſe volt: quas & naſci & extingui perſpicuum eſt, & ſenſu omni carere. | Nec vero Protagoras, qui ſeſe negat omnino de Dîs quod liqueat ſcire, ſint, non ſint, qualeſve ſint, quicquam videtur de natura Deorum ſuſpicari. Quid, Democritus, qui tum imagines, earumque circuitus in Deorum numero refert; tum illam naturam, quae imagines fundat ac mittat; tum ſcientiam intelligentiamque noſtram; nonne in maxumo errore verſatur? cumque idem omnino, quia nihil ſemper ſuo ſtatu maneat, neget eſſe quicquam ſempiternum; nonne Deum omnino ita tollit, ut nullam opinionem ejus reliquam faciat? Quid, aër, quo Diogenes Apolloniates utitur Deo, quem ſenſum habere poteſt, aut quam formam Dei? Nam de Platonis inconſtantia longum eſt dicere; qui in Timaeo patrem hujus mundi nominari neget poſſe: in Legum autem libris, quid ſit

omnino

omnino Deus, anquiri oportere non cenſeat. Quod verò ſine corpore ullo Deum vult eſſe, ut Graeci dicunt ἀσώματον; id quale eſſe poſſit, intelligi non poteſt: careat enim ſenſu neceſſe eſt, careat etiam prudentia, careat voluptate: quae omnia unà cum Deorum notione comprehendimus. Idem & in Timaeo dicit, & in legibus, & mundum Deum eſſe, & caelum, & aſtra, & terram, & animos, & eos, quos majorum inſtitutis accepimus: quae & per ſe ſunt falſa perſpicuè, & inter ſeſe vehementer repugnantia. Atque etiam Xenophon, paucioribus verbis eadem ferè peccat: facit enim in iis, quae à Socrate dicta retulit, Socratem diſputantem, formam Dei quaeri non oportere: eundemque & ſolem, & animum Deum dicere: & modò unum, tum autem plures Deos: quae ſunt iiſdem in erratis ferè, quibus ea, quae de Platone dicimus. Atque etiam Antiſthenes in 13
eo libro, qui phyſicus inſcribitur, popularis Deos multos, naturalem unum eſſe dicens, tollit vim & naturam Deorum. Nec multo ſecus Speuſippus, Platonem avunculum ſubſequens, & vim quandam dicens, qua omnia regantur, eamque animalem, evellere ex animis conatur cognitionem Deorum. Ariſtoteles quoque in tertio de philoſophia libro multa turbat, à magiſtro Platone non diſſentiens: modò enim menti tribuit omnem divinitatem: modò mundum ipſum Deum dicit eſſe: modò quendam alium praeficit mundo, eique eas partes tribuit, ut replicatione quadam mundi motum regat atque tueatur: tum caeli ardorem Deum dicit eſſe; non intelligens, caelum mundi eſſe partem, quem alio loco ipſe deſignarit Deum. Quomodo autem caeli divinus ille ſenſus in celeritate tanta conſervari poteſt? ubi deinde illi tot Dî, ſi numeramus etiam caelum Deum? Cùm

autem

autem ſine corpore idem volt eſſe Deum; omni il-
lum ſenſu privat, etiam prudentia. Quo porrò modo
mundus moveri poteſt carens corpore; aut quomo-
do ſemper ſe movens, eſſe quietus & beatus poteſt?
Nec verò ejus condiſcipulus Xenocrates in hoc genere
prudentior: in cujus libris, qui ſunt de natura Deorum,
nulla ſpecies divina deſcribitur: Deos enim octo eſſe
dicit: quinque eos, qui in ſtellis vagis nominantur: u-
num, qui ex omnibus ſideribus, quae infixa caelo ſunt,
ex diſperſis quaſi membris ſimplex ſit putandus Deus:
ſeptimum, Solem adjungit: octavumque, Lunam: qui
quo ſenſu beati eſſe poſſint, intelligi non poteſt. Ex eadem
Platonis ſchola Ponticus Heraclides puerilibus fabulis
referſit libros: & tamen modò mundum, tum mentem
divinam eſſe putat: errantibus etiam ſtellis divinitatem
tribuit, ſenſuque Deum privat, & ejus formam mutabi-
lem eſſe volt: eodemque in libro rurſus terram & cae-
lum refert in Deos. Nec verò Theophraſti inconſtantia
ferenda eſt: modò enim menti divinum tribuit princi-
patum; modò caelo: tum autem ſignis ſideribuſque
caeleſtibus. Nec audiendus ejus auditor Strato, is qui
phyſicus appellatur: qui omnem vim divinam in natura
ſitam eſſe cenſet, quae cauſſas gignendi, augendi, minuen-
14 di habeat; ſed careat omni ſenſu & figura. Zeno autem
(ut jam ad veſtros, Balbe, veniam) naturalem legem, divi-
nam eſſe cenſet, eamque vim obtinere recta imperantem,
prohibentemque contraria: quam legem quomodo effi-
ciat animantem, intelligere non poſſumus. Deum autem
animantem certè volumus eſſe. Atque hic idem alio loco
aethera, Deum dicit, ſi intelligi poteſt nihil ſentiens
Deus, qui numquam nobis occurrit neque in precibus,
neque in optatis, neque in votis. Aliis autem libris ra-

tionem

tionem quandam per omnem naturam rerum pertinentem, vi divina eſſe adfectam putat. Idem aſtris hoc idem tribuit, tum annis, menſibus, annorumque mutationibus. Cùm verò Heſiodi theogoniam interpretatur, tollit omnino praeceptas inſitaſque cognitiones Deorum: neque enim Jovem, neque Junonem, neque Veſtam, neque quemquam, qui ita appellatur, in Deorum habet numero: ſed rebus inanimis atque mutis, per quandam ſignificationem, haec docet tributa nomina. | Cujus diſcipuli Ariſtonis non minùs magno in errore ſententia eſt: qui neque formam Dei intelligi poſſe cenſeat, neque in Dîs ſenſum eſſe dicat; dubiteſque omnino, Deus animans, necne ſit. Cleanthes autem, qui Zenonem audivit unà cum eo, quem proximè nominavi, tum ipſum mundum, Deum dicit eſſe: tum totius naturae menti atque animo tribuit hoc nomen: tum ultimum, & altiſſimum, atque undique circumfuſum, & extremum, omnia cingentem atque complexum ardorem, qui aether nominetur, certiſſimum Deum judicat. Idemque quaſi delirans in iis libris, quos ſcripſit contra voluptatem, tum fingit formam quandam & ſpeciem Deorum, tum divinitatem omnem tribuit aſtris, tum nihil ratione cenſet eſſe divinius. Ita ſit, ut Deus ille, quem mente noſcimus, atque in animi notione, tamquam in veſtigio, volumus reponere, nuſquam prorſus appareat. At Perſaeus, 15
ejuſdem Zenonis auditor, eos dicit eſſe habitos Deos, à quibus magna utilitas ad vitae cultum eſſet inventa: ipſaſque res utiles & ſalutares Deorum eſſe vocabulis nuncupatas: ut ne hoc quidem diceret, illa inventa eſſe Deorum, ſed ipſa divina. Quo quid abſurdius, quàm aut res ſordidas atque deformes Deorum honore adfeciſſe, aut homines jam morte deletos reponere in Deos,

quorum

quorum omnis cultus eſſet futurus in luctu? Jam verò Chryſippus, qui Stoicorum ſomniorum vaferrimus habetur interpres, magnam turbam congregat ignotorum Deorum, atque ita ignotorum, ut eos ne conjectura quidem informare poſſimus; cùm mens noſtra quidvis videatur cogitatione poſſe depingere. Ait enim, vim divinam in ratione eſſe poſitam & univerſae naturae animo atque mente: ipſumque mundum, Deum dicit eſſe, & ejus animi fuſionem univerſam: tum ejus ipſius principatum, qui in mente & ratione verſetur, communemque rerum naturam, univerſa atque omnia continentem: tum fatalem vim & neceſſitatem rerum futurarum: ignem praeterea & eum quem ante dixi aethera: tum ea quae natura fluerent atque manerent, ut & aquam, & terram, & aëra; ſolem, lunam, ſidera, univerſitatemque rerum, qua omnia continerentur; atque homines etiam eos, qui inmortalitatem eſſent conſecuti. Idemque diſputat, aethera eſſe eum, quem homines Jovem appellarent: quique aër per maria manaret, eum eſſe Neptunum: terramque eam eſſe, quae Ceres diceretur: ſimilique ratione perſequitur vocabula reliquorum Deorum. Idemque etiam legis perpetuae & aeternae vim, quae quaſi dux vitae & magiſtra officiorum ſit, Jovem dicit eſſe; eandemque fatalem neceſſitatem appellat, ſempiternam rerum futurarum veritatem: quorum nihil tale eſt, ut in eo vis divina ineſſe videatur. Et haec quidem in primo libro de natura Deorum: in ſecundo autem volt Orphei, Muſaei, Heſiodi, Homerique fabellas accommodare ad ea, quae ipſe primo libro de Dîs inmortalibus dixerit: ut etiam veterrimi poetae, qui haec ne ſuſpicati quidem ſint, Stoici fuiſſe videantur. Quem Diogenes Babylonius conſequens in eo libro, qui

inſcribitur

inſcribitur de Minerva, partum Jovis ortumque virginis
ad phyſiologiam traducens, dejungit à fabula. Expoſui 16
ferè non philoſophorum judicia, ſed delirantium ſom-
nia: nec enim multo abſurdiora ſunt ea, quae poeta-
rum vocibus fuſa, ipſa ſuavitate nocuerunt: qui & ira
inflammatos, & libidine furentes induxerunt Deos; fe-
ceruntque, ut eorum bella, proelia, pugnas, vulnera
videremus; odia praeterea, diſſidia, diſcordias, ortus,
interitus, querelas, lamentationes, effuſas in omni in-
temperantia libidines, adulteria, vincula, cum humano
genere concubitus, mortaleſque ex inmortalibus procre-
atos. Cum poetarum autem errore conjungere licet
portenta Magorum, Aegyptiorumque in eodem genere
dementiam: tum etiam volgi opiniones, quae in maxu-
ma inconſtantia, veritatis ignoratione, verſantur. Ea
qui conſideret quàm inconſultè ac temerè dicantur, vene-
rari Epicurum, & in eorum ipſorum numero, de quibus
haec quaeſtio eſt, habere debeat: ſolus enim vidit, pri-
mùm eſſe Deos, quòd in omnium animis eorum notio-
nem impreſſiſſet ipſa natura. Quae eſt enim gens, aut
quod genus hominum, quod non habeat ſine doctrina an-
ticipationem quandam Deorum? quam appellat πρόληψιν
Epicurus, id eſt, anteceptam animo rei quandam infor-
mationem, ſine qua nec intelligi quicquam, nec quaeri,
nec diſputari poteſt. Cujus rationis vim atque utilitatem
ex illo caeleſti Epicuri de regula & judicio volumine ac-
cepimus. Quod igitur fundamentum hujus quaeſtionis 17
eſt, id praeclarè jactum videtis. Cùm enim non inſtitu-
to aliquo aut more aut lege ſit opinio conſtituta, mane-
atque ad unum omnium firma conſenſio; intelligi neceſ-
ſe eſt, eſſe Deos, quoniam inſitas eorum, vel potiùs in-
natas cognitiones habemus. De quo autem omnium na-

tura conſentit, id verum eſſe neceſſe eſt. Eſſe igitur Deos
confitendum eſt. Quod quoniam ferè conſtat inter omnes
non philoſophos ſolùm, ſed etiam indoctos ; fateamur
conſtare illud etiam, hanc nos habere ſive anticipatio-
nem, ut antè dixi, ſive praenotionem Deorum : ſunt e-
nim rebus novis nova ponenda nomina, ut Epicurus ip-
ſe πρόληψιν appellavit, quam antea nemo eo verbo no-
minarat. Hanc igitur habemus ut Deos beatos & in-
mortales putemus. Quae enim nobis natura informati-
onem Deorum ipſorum dedit, eadem inſculpſit in men-
tibus, ut eos aeternos & beatos haberemus. Quod ſi ita
eſt, verè expoſita illa ſententia eſt ab Epicuro, *Quod be-
atum aeternumque ſit, id nec habere ipſum negotî quicquam,
nec exhibere alteri : itaque neque ira, neque gratia teneri,
quòd, quae talia eſſent, inbecilla eſſent omnia.* Si nihil ali-
ud quaereremus, niſi ut Deos piè coleremus, & ut ſu-
perſtitione liberaremur, ſatis erat dictum : nam &
praeſtans Deorum natura, hominum pietate coleretur,
cùm & aeterna eſſet & beatiſſima ; habet enim venerati-
onem juſtam quicquid excellit : & metus omnis à vi at-
que ira Deorum pulſus eſſet ; intelligitur enim, à beata
inmortalique natura & iram & gratiam ſegregari : qui-
bus remotis, nullos à ſuperis inpendere metus. Sed
ad hanc confirmandam opinionem anquirit animus
& formam, & vitam, & actionem mentis atque
18 agitationem in Deo. Ac de forma quidem partim
natura nos admonet, partim ratio docet : nam à
natura habemus omnes omnium gentium, ſpeciem nul-
lam aliam, niſi humanam, Deorum : quae enim alia
forma occurrit umquam aut vigilanti cuiquam, aut dor-
mienti ? Sed, ne omnia revocentur ad primas notiones,
ratio hoc idem ipſa declarat. Nam cùm praeſtantiſſimam

naturam,

naturam, vel quia beata eſt, vel quia ſempiterna, convenire videatur eandem eſſe pulcherrimam, quae compoſitio membrorum, quae conformatio lineamentorum, quae figura, quae ſpecies, humanâ poteſt eſſe pulchrior? Vos quidem, Lucili, ſoletis (nam Cotta meus modò hoc, modò illud) cùm artificium effingitis fabricamque divinam, quàm ſint omnia in hominis figura non modò ad uſum, verùm etiam ad venuſtatem apta, deſcribere. Quòd ſi omnium animantium formam vincit hominis figura, Deus autem animans eſt; ea figura profectò eſt, quae pulcherrima ſit omnium: quoniamque Deos beatiſſimos eſſe conſtat, beatus autem eſſe ſine virtute nemo poteſt, nec virtus ſine ratione conſtare, nec ratio uſquam ineſſe, niſi in hominis figura; hominis eſſe ſpecie Deos confitendum eſt. Nec tamen ea ſpecies corpus eſt, ſed quaſi corpus: nec habet ſanguinem, ſed quaſi ſanguinem. Haec quamquam & inventa ſunt acutiùs, & dicta ſubtiliùs ab Epicuro, quàm ut quivis ea poſſit agnoſcere: tamen fretus intelligentia veſtra diſſero breviùs, quàm cauſſa deſiderat. Epicurus autem, qui res occultas, & penitùs abditas non modo viderat animo, ſed etiam ſic tractat ut manu, docet eam eſſe vim & naturam Deorum, ut primùm non ſenſu, ſed mente cernatur; nec ſoliditate quadam, nec ad numerum, ut ea, quae ille propter firmitatem στερέμνια appellat, ſed imaginibus, ſimilitudine & tranſitione perceptis: cùm infinita ſimillimarum imaginum ſpecies ex innumerabilibus individuis exiſtat, & ad Deos affluat, cum maxumis voluptatibus in eas imagines mentem intentam, infixamque noſtram intelligentiam, capere quae ſit & beata natura &
aeterna. Summa verò vis infinitatis, magna ac diligen- 19
ti contemplatione digniſſima eſt: in qua intelligi neceſ-

ſe eſt, eam eſſe naturam, ut omnia omnibus paribus paria reſpondeant: hanc ἰσονομίαν appellat Epicurus, id eſt aequabilem tributionem. Ex hac igitur illud efficitur, ſi mortalium tanta multitudo ſit, eſſe inmortalium non minorem: &, ſi, quae interimant, innumerabilia ſint, etiam ea, quae conſervent, infinita eſſe debere. Et quaerere à nobis, Balbe, ſoletis, quae vita Deorum ſit, quaeque ab his degatur aetas. Ea videlicet, qua nihil beatius, nihil omnibus bonis affluentius cogitari poteſt; nihil enim agit: nullis occupationibus eſt implicatus: nulla opera molitur: ſua ſapientia & virtute gaudet: habet exploratum fore ſe ſemper cùm in maxumis, tum in aeternis voluptatibus. Hunc Deum ritè beatum dixerimus; veſtrum verò laborioſiſſimum. Sive enim ipſe mundus, Deus eſt; quid poteſt eſſe minùs quietum, quàm, nullo puncto temporis intermiſſo, verſari circùm axem caeli admirabili celeritate? niſi quietum autem, nihil beatum eſt: ſive in ipſo mundo Deus ineſt aliquis, qui regat, qui gubernet, qui curſus aſtrorum, mutationes temporum, rerum viciſſitudines ordineſque conſervet, terras & maria contemplans, hominum commoda vitaſque tueatur; nae ille eſt inplicatus moleſtis negotiis & operoſis. Nos autem beatam vitam in animi ſecuritate & in omnium vacatione munerum ponimus: docuit enim nos idem, qui cetera, natura effectum eſſe mundum; nihil opus fuiſſe fabrica; tamque eam rem eſſe facilem, quam vos effici negatis ſine divina poſſe ſolertia, ut innumerabiles natura mundos effectura ſit, efficiat, effecerit. Quod quia quemadmodum natura efficere ſine aliqua mente poſſit, non videtis; ut tragici poetae, cùm explicare argumenti exitum non poteſtis, confugitis ad Deum. Cujus operam profectò non

deſidera

deſideraretis, ſi inmenſam & interminatam in omnis
partis magnitudinem regionum videretis: in quam ſe in-
jiciens animus & intendens, ita latè longeque peregrina-
tur, ut nullam tamen oram ultimi videat, in qua poſſit
inſiſtere. In hac igitur inmenſitate latitudinum, longitu-
dinum, altitudinum, infinita vis innumerabilium volitat
atomorum: quae, interjecto inani, cohaereſcunt tamen
inter ſe, & aliae alias adprehendentes continuantur:
ex quo efficiuntur hae rerum formae & figurae; quas
vos effici poſſe ſine follibus & incudibus non putatis.
Itaque inpoſuiſtis in cervicibus noſtris ſempiternum do-
minum, quem dies & noctes timeremus. Quis enim non
timeat omnia providentem, & cogitantem, & animad-
vertentem, & omnia ad ſe pertinere putantem, curio-
ſum, & plenum negotii Deum? Hinc vobis extitit pri-
mùm illa fatalis neceſſitas, quam εἱμαρμένην dicitis: ut
quicquid accidat, id ex aeterna veritate cauſſarumque
continuatione fluxiſſe dicatis. Quanti autem haec philo-
ſophia aeſtumanda eſt, cui, tamquam aniculis, & his
quidem indoctis, fato fieri videantur omnia? Sequitur
μαντικὴ veſtra, quae Latinè divinatio dicitur: qua tan-
ta imbueremur ſuperſtitione, ſi vos audire vellemus,
ut haruſpices, augures, harioli, vates, & conjectores
nobis eſſent colendi. His terroribus ab Epicuro ſoluti,
& in libertatem vindicati, nec metuimus eos, quos in-
telligimus nec ſibi fingere ullam moleſtiam, nec alteri
quaerere: & piè ſancteque colimus naturam excellen-
tem atque praeſtantem. Sed elatus ſtudio, vereor ne
longior fuerim. Erat autem difficile, rem tantam tam-
que praeclaram, inchoatam relinquere: quamquam non
tam dicendi ratio mihi habenda fuit, quàm audiendi.
Tum Cotta, comiter, ut ſolebat, Atqui, inquit, Vel- 21

lei, niſi tu aliquid dixiſſes, nihil ſanè ex me quidem au-
dire potuiſſes: mihi enim non tam facilè in mentem ve-
nire ſolet, quare verum ſit aliquid, quàm quare falſum.
Idque cùm ſaepe, tum, cùm te audirem paullo antè,
contigit. Roges me, qualem Deorum naturam eſſe du-
cam: nihil fortaſſe reſpondeam. Quaeras, putemne
talem eſſe, qualis modò à te ſit expoſita: nihil dicam
mihi videri minus. Sed antequàm adgrediar ad ea, quae
à te diſputata ſunt, de te ipſo dicam quid ſentiam.
Saepe enim de L. Craſſo, familiari illo tuo, videor au-
diſſe, cùm te togatis omnibus ſine dubio anteferret, &
paucos tecum Epicureos è Graecia compararet: ſed,
quòd ab eo te mirificè diligi intelligebam, arbitrabar
illum propter benivolentiam id uberiùs dicere. Ego
autem, etſi vereor laudare praeſentem, judico tamen de
re obſcura atque difficillima à te dictum eſſe dilucidè:
neque ſententiis ſolùm copiosè, ſed verbis etiam ornati-
ùs, quàm ſolent veſtri. Zenonem, quem Philo noſter
coryphaeum appellare Epicureorum ſolebat, cùm Athe-
nis eſſem, audiebam frequenter, & quidem ipſo auctore
Philone: credo, ut faciliùs judicarem, quam illa benè
refellerentur, cùm à principe Epicureorum accepiſſem
quemadmodum dicerentur. Non igitur ille, ut pleri-
que; ſed iſto modo, ut tu, diſtinctè, graviter, ornatè.
Sed quod in illo mihi uſu ſaepe venit, idem modò, cùm
te audirem, acciderat, ut moleſte ferrem, tantum inge-
nium (bona venia me audies) in tam leves, nè dicam
in tam ineptas, ſententias incidiſſe. Nec ego nunc ipſe
aliquid adferam melius: ut enim modò dixi, omnibus
ferè in rebus, & maxumè in phyſicis, quid non ſit, ci-
22 tiùs, quàm quid ſit, dixerim. Roges me, quid, aut qua-
le ſit Deus: auctore utar Simonide; de quo cùm quae-

ſiviſſet

ſiviſſet hòc idem tyrannus Hiero, deliberandi ſibi unum
diem poſtulavit: cùm idem ex eo poſtridie quaereret,
biduum petivit: cùm ſaepius duplicaret numerum die-
rum, admiranſque Hiero requireret, cur ita faceret:
Quia, quanto, inquit, diutiùs conſidero, tanto mihi res
videtur obſcurior. Sed Simonidem arbitror (non enim
poeta ſolùm ſuavis, verùm etiam cetera quoque doctus
ſapienſque traditur) quia multa venirent in mentem
acuta atque ſubtilia, dubitantem, quid eorum eſſet ve-
riſſimum, deſperaſſe omnem veritatem. Epicurus verò tuus
(nam cum illo malo diſſerere, quàm tecum) quid dicit,
quod non modò philoſophia dignum ſit, ſed mediocri
prudentia? Quaeritur primùm in ea quaeſtione, quae
eſt de natura Deorum, ſintne Dî, necne ſint. Difficile
eſt negare: credo, ſi in concione quaeratur; ſed in hu-
juſmodi ſermone, & in conſeſſu, facillimum. Itaque
ego ipſe pontifex, qui caeremonias religioneſque publicas
ſanctiſſimè tuendas arbitror, is hoc, quod primum eſt,
eſſe Deos, perſuaderi mihi non opinione ſolùm, ſed eti-
am ad veritatem planè velim: multa enim occurrunt,
quae conturbent, ut interdum nulli eſſe videantur. Sed
vide, quàm tecum agam liberaliter: quae communia
ſunt vobis cum ceteris philoſophis, non adtingam, ut
hoc ipſum: placet enim omnibus ferè, mihique ipſi in pri-
mis, Deos eſſe: itaque non pugno: rationem tamen e-
am, quae à te adfertur, non ſatis firmam puto. Quòd 23
enim omnium gentium generumque hominibus ita vide-
retur, id ſatis magnum eſſe argumentum dixiſti, cur eſ-
ſe Deos confiteremur. Quod cùm leve per ſe, tum eti-
am falſum eſt: primùm enim unde notae tibi ſint opini-
ones nationum? Equidem arbitror multas eſſe gentes
ſic inmanitate efferatas, ut apud eas nulla ſuſpicio Deo-

rum ſit. Quid? Diagoras, atheos qui dictus eſt, poſteaque Theodorus, nonne apertè Deorum naturam ſuſtulerunt? nam Abderites quidem Protagoras, cujus à te modò mentio facta eſt, ſophiſtes temporibus illis vel maxumus, cùm in principio libri ſui ſic poſuiſſet, *De Divis neque ut ſint, neque ut non ſint, habeo dicere*, Athenienſium juſſu, urbe atque agro eſt exterminatus, librique ejus in concione combuſti. Ex quo equidem exiſtumo, tardiores ad hanc ſententiam profitendam multos eſſe factos, quippe cùm poenam ne dubitatio quidem effugere potuiſſet. Quid de ſacrilegis, quid de inpiis perjuriſque dicemus?

——*Tubulus ſi Lucius umquam,*
Si Lupus, aut Carbo, aut Neptuni filius,——

ut ait Lucilius, putaſſet eſſe Deos; tam perjurus, aut tam inpurus fuiſſet? Non eſt igitur tam explorata iſta ratio ad id, quod voltis, confirmandum, quàm videtur. Sed quia commune hoc eſt argumentum aliorum etiam philoſophorum, omittam hoc tempore: ad veſtra propria venire malo. Concedo eſſe Deos. Doce me igitur, unde ſint, ubi ſint, quales ſint corpore, animo, vita: haec enim ſcire deſidero. Abuteris ad omnia atomorum regno & licentia: hinc, quodcunque in ſolum venit, ut dicitur, effingis atque efficis. Quae primùm nullae ſunt: nihil eſt enim, quod vacet corpore: corporibus autem omnis obſidetur locus. Ita nullum ina-
24 ne, nihil eſſe individuum poteſt. Haec ego nunc phyſicorum oracula fundo: vera, an falſa, neſcio; ſed veri tamen ſimiliora, quàm veſtra: iſta enim flagitia Democriti, ſive etiam antè Leucippi, eſſe corpuſcula quaedam laevia, alia aſpera, rotunda alia, partim autem angulata, curvata quaedam & quaſi adunca: ex his effec-

tum

tum eſſe caelum atque terram, nulla cogente natura, ſed concurſu quodam fortuito. Hanc tu opinionem, C. Vellei, uſque ad hanc aetatem perduxiſti, priuſque te quis de omni vitae ſtatu quàm de iſta auctoritate dejecerit: ante enim judicaſti Epicureum te eſſe oportere quàm iſta cognoviſti. Ita neceſſe fuit aut haec flagitia concipere animo, aut ſuſceptae philoſophiae nomen amittere. Quid enim mereas, ut Epicureus eſſe deſinas? Nihil equidem, inquis, ut rationem vitae beatae veritatemque deſeram: Iſta igitur eſt veritas? Nam de vita beata nihil repugno; quam tune in Deo quidem eſſe cenſes, niſi planè otio langueat. | Sed ubi eſt veritas? In mundis, cedo, innumerabilibus, omnibus minimis temporum punctis, aliis naſcentibus, aliis cadentibus: an in individuis corpuſculis, tam praeclara opera, nulla moderante natura, nulla ratione, fingentibus? Sed oblitus liberalitatis meae, qua tecum paullo antè uti coeperam, plura complector. Concedam igitur, ex individuis conſtare omnia. Quid ad rem? Deorum enim natura quaeritur. Sint ſanè ex atomis: non igitur aeterni: quia enim ex atomis ſit, id natum aliquando ſit. Si natum, nulli Dî antè, quàm nati: & ſi ortus eſt Deorum, interitus ſit neceſſe eſt, ut tu paullo antè de Platonis mundo diſputabas. Ubi igitur illud veſtrum beatum & aeternum? quibus duobus verbis ſignificatis Deum. Quod cùm efficere voltis, in dumeta conrepitis. Ita enim dicebas, non corpus eſſe in Deo, ſed quaſi corpus; nec ſanguinem, ſed tanquam ſanguinem. Hoc perſaepe facitis, ut, cùm aliquid non veri ſimile dicatis, & 25
effugere reprehenſionem velitis, adferatis aliquid, quod omnino ne fieri quidem poſſit: ut ſatius fuerit illud ipſum, de quo ambigebatur, concedere, quàm tam inpudentes

denter reſiſtere. Velut Epicurus, cùm videret, ſi atomi ferrentur in locum inferiorem ſuopte pondere, nihil fore in noſtra poteſtate, quòd eſſet earum motus certus & neceſſarius; invenit quo modo neceſſitatem effugeret, quod videlicet Democritum fugerat. Ait atomum, cùm pondere & gravitate directà deorſus feratur, declinare paullulum. Hoc dicere turpius eſt, quàm illud, quod volt, non poſſe defendere. Idem facit contra dialecticos: à quibus cùm traditum ſit, in omnibus disjunctionibus, in quibus *aut etiam aut non* poneretur, alterutrum verum eſſe; pertimuit, ne, ſi conceſſum eſſet hujuſmodi aliquid *Aut vivet cras aut non vivet Epicurus*, alterutrum fieret neceſſarium; totum hoc *aut etiam aut non* negavit eſſe neceſſarium. Quo quid dici poteſt obtuſius? Urgebat Arceſilas Zenonem, cùm ipſe falſa omnia diceret, quae ſenſibus viderentur: Zenon autem nonnulla viſa eſſe falſa, non omnia. Timuit Epicurus, ne, ſi unum viſum eſſet falſum, nullum eſſet verum; omnes ſenſus veri nuntios dixit eſſe. Nihil horum, niſi calidè: graviorem enim plagam accipiebat, ut leviorem repelleret. Idem facit in natura Deorum; dum individuorum corporum concretionem fugit, ne interitus & diſſipatio conſequatur, negat eſſe corpus Deorum, ſed tanquam corpus;
26 nec ſanguinem, ſed tanquam ſanguinem. Mirabile videtur, quòd non rideat haruſpex, cùm haruſpicem viderit: hoc mirabilius, quòd vos inter vos riſum tenere poſſitis. Non eſt corpus, ſed quaſi corpus. Hoc intelligerem quale eſſet, ſi id in cereis fingeretur aut fictilibus figuris: in Deo quid ſit quaſi corpus, aut quaſi ſanguis, intelligere non poſſum: ne tu quidem, Vellei: ſed non vis fateri. Iſta enim à vobis quaſi dictata redduntur, quae Epicurus oſcitans alucinatus eſt; cùm quidem gloriaretur, ut

videmus

videmus in ſcriptis, ſe magiſtrum habuiſſe nullum: quod & non praedicanti tamen facilè quidem crederem; ſicut mali aedificii domino glorianti, ſe architectum non habuiſſe. Nihil enim floret ex Academia, nihil nè ex Lyceo, nihil ne è puerilibus quidem diſciplinis. Xenocraten àudire potuit: quem virum? Dî inmortales! & ſunt qui putent audiſſe: ipſe non volt: credo plus nemini. Pamphilum quendam, Platonis auditorem, ait à ſe Sami auditum: ibi enim aduleſcens habitabat cum patre & fratribus, quòd in eam pater ejus Neocles agripeta venerat. Sed, cùm agellus eum non ſatis aleret, ut opinor, ludi magiſter fuit. Sed hunc Platonicum mirificé contemnit Epicurus: ita metuit, ne quid umquam didiciſſe videatur. In Nauſiphane Democriteo tenetur: quem cùm à ſe non neget auditum, vexat tamen omnibus contumeliis. Atqui ſi haec Democritea non audiſſet, quid audierat? quid enim in phyſicis Epicuri non à Democrito? nam etſi quaedam commutavit, ut, quod paullo antè de inclinatione atomorum dixi; tamen pleraque dicit eadem; atomos, inane, imagines, infinitatem locorum, innumerabilitatemque mundorum, eorum ortus, interitus, omnia ferè, quibus naturae ratio continétur. Nunc iſtud quaſi corpus, & quaſi ſanguinem, quid ſit, intelligis? Ego enim te ſcire iſta meliùs, quàm me, non fateor ſolum, ſed etiam facilè patior. Cùm quidem ſemel dicta ſunt, quid eſt quod Velleius intelligere poſſit, Cotta non poſſit? Itaque corpus quid ſit, ſanguis quid ſit, intelligo: quaſi corpus, & quaſi ſanguis quid ſit, nullo prorſus modo intelligo. Neque tu me celas, ut Pythagoras ſolebat alienos: nec conſultò dicis occultè, tamquam Heraclitus: ſed (quod inter nos liceat) ne tu quidem intelligis.
Illud video pugnare te, ſpecies ut quaedam ſit Deorum, 27

quae nihil concreti habeat, nihil ſolidi, nihil expreſſi, nihil eminentis, ſitque pura, levis, perlucida. Dicemus ergo idem, quod in Venere Coa: corpus illud non eſt, ſed ſimile corporis; nec ille fuſus & candore mixtus rubor, ſanguis eſt, ſed quaedam ſanguinis ſimilitudo: ſic in Epicureo Deo non res, ſed ſimilitudines rerum eſſe. Fac id, quod ne intelligi quidem poteſt, mihi eſſe perſuaſum: cedò mihi iſtorum adumbratorum Deorum lineamenta atque formas. | Non deeſt hoc loco copia rationum, quibus docere velitis, humanas eſſe formas Deorum: primùm quòd ita ſit informatum anticipatumque mentibus noſtris, ut homini, cùm de Deo cogitet, forma occurrat humana: deinde, ut, quoniam rebus omnibus excellat natura divina, forma quoque eſſe pulcherrima debeat; nec eſſe humana ullam pulchriorem. Tertiam rationem adfertis, quòd nulla in alia figura domicilium mentis eſſe poſſit. Primum igitur quidque conſideremus quale ſit: adripere enim mihi videmini quaſi veſtro jure rem nullo modo probabilem. Omnium quis tam caecus in contemplandis rebus umquam fuit, ut non videret ſpecies iſtas hominum conlatas in Deos aut conſilio quodam ſapientum, quo faciliùs animos inperitorum ad Deorum cultum à vitae pravitate converterent; aut ſuperſtione, ut eſſent ſimulacra, quae venerantes, Deos ipſos ſe adire crederent? Auxerunt autem haec eadem poetae, pictores, opifices: erat enim non facile, agentis aliquid & molientis Deos in aliarum formarum imitatione ſervare. Acceſſit etiam iſta opinio fortaſſe, quod homini homine pulchrius nihil videatur. Sed tu hoc, phyſice, non vides, quàm blanda conciliatrix & quaſi ſui ſit lena natura? An putas ullam eſſe terra marique beluam, quae non ſui generis belua maxumè

delectetur?

delectetur? quod ni ita eſſet, cur non geſtiret taurus equae contrectatione, equus vaccae? An tu aquilam, aut leonem, aut delphinum ullam anteferre cenſes figuram ſuae? Quid igitur mirum, ſi hoc eodem modo homini natura praeſcripſit, ut nihil pulchrius, quàm hominem putaret; eam eſſe cauſſam, cur Deos hominum ſimiles putaremus? Quid cenſes, ſi ratio eſſet in beluis, non ſuo quaſque generi plurimùm tributuras fuiſſe? At me 28
hercule ego (dicam enim, ut ſentio) quamvis amem ipſe me, tamen non audeo dicere, pulchriorem eſſe me, quàm ille fuerit taurus, qui vexit Europam. Non enim hoc loco de ingeniis, aut de orationibus noſtris, ſed de ſpecie figuraque quaeritur. Quòd ſi fingere nobis & jungere formas velimus; qualis ille maritumus Triton pingitur natantibus invehens beluis adjunctis humano corpori, nolis eſſe? Difficili in loco verſor. Eſt enim vis tanta naturae, ut homo nemo velit niſi hominis ſimilis eſſe. Et quidem formica formicae. Sed tamen cujus hominis? quotus enim quiſque formoſus eſt? Athenis cùm eſſem, è gregibus epheborum vix ſinguli reperiebantur. Video, quid adriſeris: ſed tamen ita ſe res habet. Deinde nobis, qui, concedentibus philoſophis antiquis, adoleſcentulis delectamur, etiam vitia ſaepe jucunda ſunt. Naevus in articulo pueri delectat Alcaeum. At eſt corporis macula, naevus: illi tamen hoc lumen videbatur. Q. Catulus, hujus collegae & familiaris noſtri pater, dilexit municipem tuum Roſcium; in quem etiam illud eſt ejus:

Conſtiteram, exorientem Auroram fortè ſalutans,
Cum ſubitò à laeva Roſcius exoritur.
Pace mihi liceat, caeleſtes, dicere veſtra,
Mortalis viſu'ſt pulchrior eſſe Deo.

Huic

Huic, Deo pulchrior: at erat, ſicut hodie eſt, perverſiſſimis oculis. Quid refert? ſi hoc ipſum ſalſum illi
29 & venuſtum videbatur. Redeo ad Deos. Ecquos ſi non tam ſtrabones, at paetulos eſſe arbitramur? ecquos naevum habere? ecquos ſilos, flaccos, frontones, capitones, quae ſunt in nobis? an omnia emendata in illis? Detur id vobis. Num etiam una eſt omnium facies? nam ſi plures; aliam eſſe alia pulchriorem neceſſe eſt: igitur aliquis non pulcherrimus Deus. Si una omnium facies eſt, florere in caelo Academiam neceſſe eſt. Si enim nihil inter Deum & Deum differt; nulla eſt apud Deos cognitio, nulla perceptio. Quid ſi etiam, Vellei, falſum illud omnino eſt, nullam aliam nobis de Deo cogitantibus ſpeciem, niſi hominis, occurrere? tamenne iſta tam abſurda defendes? Nobis fortaſſe ſic occurrit, ut dicis: Jovem, Junonem, Minervam, Neptunum, Volcanum, Apollinem, reliquos Deos, ea facie novimus, qua pictores fictoreſque voluerunt: neque ſolùm facie, ſed etiam ornatu, aetate, veſtitu: at non Aegyptii, nec Syri, nec ferè cuncta barbaria; firmiores enim videas apud eos opiniones eſſe de beſtiis quibuſdam, quàm apud nos de ſanctiſſimis templis & ſimulacris Deorum. Etenim fana multa exſpoliata, & ſimulacra Deorum de locis ſanctiſſimis ablata videmus à noſtris: at vero ne fando quidem auditum eſt, crocodilum, aut ibim, aut felem violatum ab Aegyptio. Quid igitur cenſes? Apim illum, ſanctum Aegyptiorum bovem, nonne Deum videri Aegyptiis? Tam hercle, quàm tibi illam noſtram Soſpitam, quam tu numquam ne in ſomnis quidem vides, niſi cum pelle caprina, cum haſta, cum ſcutulo, cum calceolis repandis. At non eſt talis Argia, nec Romana Juno. Ergo alia ſpecies Junonis

Argivae

Argivis, alia Lanuvinis, alia nobis. Et quidem alia nobis Capitolini, alia Afris Ammonis Jovis. | Non pudet 30 igitur phyſicum, id eſt, ſpeculatorem venatoremque naturae, ab animis conſuetudine inbutis, petere teſtimonium veritatis? Iſto enim modo dicere licebit, Jovem ſemper barbatum, Apollinem ſemper imberbem, caeſios oculos Minervae, caeruleos eſſe Neptuni. Et quidem laudamus Volcanum Athenis eum, quem fecit Alcamenes; in quo ſtante atque veſtito leviter apparet claudicatio non deformis. Claudum igitur habebimus Deum, quoniam de Volcano ſic accepimus. Age & his vocabulis eſſe Deos facimus, quibus à nobis nominantur. At primùm quot hominum linguae, tot nomina Deorum. Non enim, ut tu Velleius, quocumque veneris, ſic idem in Italia Volcanus, idem in Africa, idem in Hiſpania. Deinde nominum non magnus numerus ne in pontificiis quidem noſtris: Deorum autem innumerabilis. An ſine nominibus ſunt? Iſtud quidem ita vobis dicere neceſſe eſt; quid enim attinet, cùm una facies ſit, plura eſſe nomina? Quàm bellum erat, Vellei, confiteri potiùs neſcire quod neſcires, quàm iſta effutientem nauſeare, atque ipſum tibi diſplicere? An tu mei ſimilem putas eſſe aut tui Deum? Profectò non putas. Quid ergo? Solem dicam, aut lunam, aut caelum, Deum? Ergo etiam beatum. Quibus fruentem voluptatibus? & ſapientem. Quî poteſt eſſe in ejuſmodi trunco ſapientia? Haec veſtra ſunt. Si igitur nec humano viſu, quod docui; nec tali aliquo, quod tibi ita perſuaſum eſt; quid dubitas negare Deos eſſe? Non audes. Sapienter id quidem: etſi hoc loco non populum metuis, ſed ipſos Deos. Novi ego Epicureos omnia ſigilla numerantes; quamquam video nonnullis videri, Epicu-

rum

rum, ne in offenſionem Athenienſium caderet, verbis
reliquiſſe Deos, re ſuſtuliſſe. Itaque in illis ſelectis e-
jus brevibuſque ſententiis, quas appellatis κυρίας δόξας,
haec ut opinor prima ſententia eſt: *Quod beatum & in-*
31 *mortale eſt, id nec habet nec exhibet cuiquam negotium.* In
hac ita expoſita ſententia, ſunt qui exiſtument, quod il-
le inſcientia planè loquendi fecerit, feciſſe conſulto. De
homine minimè vafro malè exiſtumant. Dubium eſt e-
nim, utrùm aliquid dicat iſte beatum & inmortale; an,
ſi quod ſit beatum, id eſſe inmortale. Non animadver-
tunt, hîc eum ambiguè locutum eſſe; ſed multis aliis
locis, & illum, & Metrodorum tam apertè, quam paul-
lo antè te. Ille verò Deos eſſe putat; nec quemquam
vidi, qui magis ea, quae timenda eſſe negaret, timeret;
mortem dico & Deos. Quibus mediocres homines non
ita valde moventur; his ille clamat omnium mortalium
mentes eſſe perterritas. Tot millia latrocinantur, mor-
te propoſita. Alii omnia, quae poſſunt, fana compi-
lant. Credo, aut illos mortis timor terret, aut hos re-
ligionis. Sed, quoniam non audes (jam enim cum ip-
ſo Epicuro loquar) negare eſſe Deos; quid eſt quod te
inpediat aut ſolem, aut mundum, aut mentem aliquam
ſempiternam in Deorum natura ponere? Numquam vi-
di, inquit, animam rationis conſiliique participem in
ulla alia niſi humana figura. Quid? Solis numquidnam,
aut lunae, aut quinque errantium ſiderum ſimile vidiſti?
Sol duabus unius orbis ultimis partibus definiens motum,
curſus annuos conficit. Hujus hanc luſtrationem ejuſ-
dem incenſa radiis menſtruo ſpatio luna complet. Quin-
que autem ſtellae eundem orbem tenentes, aliae propi-
ùs à terris, aliae remotiùs, ab iſdem principiis, diſpari-
bus temporibus eadem ſpatia conficiunt. Numquid tale,

Epicure,

Epicure, vidiſti? Ne ſit igitur ſol, ne luna, ne ſtellae: quoniam nihil eſſe poteſt, niſi quod adtigimus aut vidimus. Quid? Deum ipſum numne vidiſti? cur igitur credis eſſe? Tollamus ergo omnia, quae aut hiſtoria nobis, aut ratio nova adfert. Ita ſit, ut mediterranei mare eſſe non credant. Quae ſunt tantae animi anguſtiae, ut, ſi Seriphi natus eſſes, nec umquam egreſſus ex inſula in qua lepuſculos vulpeculaſque ſaepe vidiſſes, non crederes leones & pantheras eſſe, cùm tibi quales eſſent diceretur: ſi verò de elephanto quis diceret, etiam rideri te putares. Et tu quidem, Vellei, non veſtro more, ſed 32 dialecticorum (quae funditus gens veſtra non novit) argumenti ſententiam concluſiſti. Beatos eſſe Deos ſumpſiſti. Concedimus. Beatum autem ſine virtute neminem eſſe poſſe. Id quoque damus, & libenter quidem. Virtutem autem ſine ratione conſtare non poſſe. Conveniat id quoque neceſſe eſt. Adjungis, nec rationem eſſe, niſi in hominis figura. Quem tibi hoc daturum putas? ſi enim ita eſſet, quid opus erat te gradatim iſtuc pervenire? [quid autem eſt iſtuc gradatim?] ſumpſiſſes tuo jure. Nam à beatis ad virtutem, à virtute ad rationem video te veniſſe gradibus: a ratione ad humanam figuram quo modo accedis? Praecipitare iſtuc quidem eſt, non deſcendere. Nec verò intelligo, cur maluerit Epicurus Deos hominum ſimiles dicere, quàm homines Deorum. Quaeres, quid interſit: ſi enim hoc illi ſimile ſit, eſſe illud huic. Video. Sed hoc dico, non ab hominibus formae figuram veniſſe ad Deos: Dî enim ſemper fuerunt, & nati numquam ſunt, ſi quidem aeterni ſunt futuri: at homines nati: antè igitur humana forma, quàm homines, ea, qua erant forma Dî inmortales. Non ergo illorum, humana forma, ſed noſtra, divina dicen-

da eſt. Verùm hoc quidem, ut voletis. Illud quaero, quae fuerit tanta fortuna. Nihil enim ratione in rerum natura factum eſſe voltis. Sed tamen quis iſte tantus caſus? unde tam felix concurſus atomorum, ut repentè homines Deorum forma naſcerentur? Semina Deorum decidiſſe de caelo putamus in terras, & ſic homines patrum ſimiles extitiſſe? Vellem diceretis: Deorum cognationem agnoſcerem non invitus. Nihil tale dicitis: ſed caſu eſſe factum, ut eſſemus ſimiles Deorum. Et nunc argumenta quaerenda ſunt, quibus hoc refellatur? Utinam tam facile vera invenire poſſem, quàm falſa con-
33 vincere. Etenim enumeraſti memoriter, & copioſe (ut mihi quidem admirari liberet, in homine eſſe Romano tantam ſcientiam) uſque a Thale Mileſio de Deorum natura philoſophorum ſententias. Omneſne tibi illi delirare viſi ſunt, qui ſine manibus & pedibus conſtare Deum poſſe decreverunt? Ne hoc quidem vos movet, conſiderantes quae ſit utilitas quaeque opportunitas in homine membrorum, ut judicetis membris humanis Deos non egere? Quid enim pedibus opus eſt ſine ingreſſu? quid manibus, ſi nihil comprehendendum eſt? quid reliqua deſcriptione omnium corporis partium, in qua nihil inane, nihil ſine cauſſa, nihil ſupervacaneum eſt? Itaque nulla ars imitari ſollertiam naturae poteſt. Habebit igitur linguam Deus, & non loquetur: dentes, palatum, fauces nullum ad uſum: quaeque procreationis cauſſa natura corpori adfinxit, ea fruſtra habebit Deus: nec externa magis, quam interiora; cor, pulmones, jecur, caetera; quae detracta utilitate, quid habent venuſtatis? quandoquidem haec eſſe in Deo propter pulchritudinem voltis. Iſtiſne fidentes ſomniis non modò Epicurus, & Metrodorus, & Hermachus contra Pytha-

goram,

goram, Platonem, Empedoclemque dixerunt, ſed meretricula etiam Leontium contra Theophraſtum ſcribere auſa eſt? ſcito illa quidem ſermone & Attico: ſed tamen. Tantum Epicuri hortus habuit licentiae! Et ſoletis queri: Zeno quidem etiam litigabat. Quid dicam Albutium? Nam Phaedro nihil elegantius, nihil humanius: ſed ſtomachabatur ſenex, ſi quid aſperius dixeram. Cùm Epicurus Ariſtotelem vexarit contumelioſiſſimè: Phaedoni Socratico turpiſſimè maledixerit: Metrodori, ſodalis ſui, fratrem Timocraten, quia neſcio quid in philoſophia diſſentiret, totis voluminibus conciderit: in Democritum ipſum, quem ſecutus eſt, fuerit ingratus: Nauſiphanem, magiſtrum ſuum, à quo nihil didicerat, tam malè acceperit. Zeno quidem non eos ſolùm, qui 34
tùm erant, Apollodorum, Syllum, ceteros figebat maledictis; ſed Socratem ipſum, parentem philoſophiae, Latino verbo utens, ſcurram Atticum fuiſſe dicebat: Chryſippum numquam niſi Cheſippum vocabat. Tu ipſe paullo antè, cùm tamquam ſenatum philoſophorum recitares, ſummos viros deſipere, delirare, dementes eſſe dicebas. Quorum ſi nemo verum vidit de natura Deorum; verendum eſt, ne nulla ſit omnino. Nam iſta, quae vos dicitis, ſunt tota commenticia, vix digna lucubratione anicularum: non enim ſentitis, quàm multa vobis ſuſcipienda ſint, ſi inpetraveritis, ut concedamus eandem hominum eſſe & Deorum figuram. Omnis cultus, & curatio corporis erit eadem adhibenda Deo, quae adhibetur homini: ingreſſus, curſus, adcubitio, inclinatio, ſeſſio, comprehenſio; ad extremum etiam ſermo, & oratio. Nam quòd & mares Deos & feminas eſſe dicitis, quid ſequatur videtis. Equidem mirari ſatis non poſſum, unde ad iſtas opiniones veſter ille prin-

ceps venerit. Sed clamare non deſinitis, retinendum hoc eſſe, Deus ut beatus inmortaliſque ſit. Quid autem obſtat, quo minùs ſit beatus, ſi non ſit bipes? aut iſta ſive beatitas, ſive beatitudo dicenda eſt, (utrumque omnino durum, ſed uſu mollienda nobis verba ſunt) verùm ea, quaecumque eſt, cur aut in ſolem illum, aut in hunc mundum, aut in aliquam mentem aeternam, figura membriſque corporis vacuam, cadere non poteſt? Nihil aliud dicis, niſi, numquam vidi ſolem, aut mundum beatùm. Quid? mundum, praeter hunc, umquamne vidiſti? Negabis. Cur igitur non ſexcenta millia eſſe mundorum, ſed innumerabilia auſus es dicere? Ratio docuit. Ergo hoc te ratio non docebit, cùm praeſtantiſſima natura quaeratur, eaque beata & aeterna, quae ſola divina natura ſunt; ut inmortalitate vincimur ab ea natura, ſic animi praeſtantia vinci: atque ut animi, item corporis? Cur igitur, cùm ceteris rebus inferiores ſimus, forma pares ſumus? ad ſimilitudinem enim Deo propius
35 accedebat humana virtus, quàm figura. An quicquam tam puerile dici poteſt (ut eundem locum diutiùs urgeam) quàm ſi ea genera beluarum, quae in rubro mari Indiave gignantur, nulla eſſe dicamus? Atqui ne curioſiſſimi quidem homines exquirendo audire tam multa poſſunt, quàm ſunt multa, quae terra, mari, paludibus, fluminibus exiſtunt: quae negemus eſſe, quia numquam vidimus. Ipſa verò quàm nihil ad rem pertinet, quae vos delectat maxumè, ſimilitudo? Quid? canis nonne ſimilis lupo? atque, ut Ennius,

Simia quàm ſimilis, turpiſſuma beſtia, nobis?

at mores in utroque diſpares. Elephanto beluarum nulla prudentior: at figura quae vaſtior? De beſtiis loquor? Quid? inter ipſos homines nonne & ſimillimis formis

diſpares

diſpares mores, & moribus ſimillimis figura diſſimilis?
Etenim ſi ſemel, Vellei, ſuſcipimus genus hoc argumen-
ti, adtende quò ſerpat: tu enim ſumebas, niſi in homi-
nis figura rationem ineſſe non poſſe: ſumet alius, niſi in
terreſtri; niſi in eo, qui natus ſit; niſi in eo, qui adole-
verit; niſi in eo, qui didicerit; niſi in eo, qui ex ani-
mo conſtet & corpore caduco & infirmo; poſtremo niſi
in homine atque mortali. Quòd ſi in omnibus his rebus
obſiſtis, quid eſt quòd te forma una conturbet? His e-
nim omnibus, quae propoſui, adjunctis, in homine rati-
onem eſſe & mentem videbas: quibus detractis, Deum
tamen noſſe te dicis, modò lineamenta maneant. Hoc
eſt non conſiderare, ſed quaſi ſortiri quid loquare. Niſi
fortè ne hoc quidem adtendis, non modò in homine, ſed
etiam in arbore, quicquid ſupervacaneum ſit, aut uſum
non habeat, obſtare. Quàm moleſtum eſt uno digito
plus habere? quid ita? quia nec ſpeciem nec uſum ali-
um quinque deſiderant. Tuus autem Deus non digito u-
no redundat, ſed capite, collo, cervicibus, lateribus, al-
vo, tergo, poplitibus, manibus, pedibus, feminibus, cru-
ribus. Si ut inmortalis ſit, quid haec ad vitam membra
pertinent? quid ipſa facies? Magis illa, cerebrum, cor,
pulmones, jecur: haec enim ſunt domicilia vitae. Oris
quidem habitus ad vitae firmitatem nihil pertinet. At 36
eos vituperabas, qui ex operibus magnificis atque prae-
claris, cùm ipſum mundum, cùm ejus membra, caelum,
terras, maria, cùmque horum inſignia, ſolem, lunam,
ſtellaſque vidiſſent, cùmque temporum maturitates, mu-
tationes, viciſſitudineſque cognoviſſent, ſuſpicati eſſent
aliquam excellentem eſſe praſtantemque naturam, quae
haec feciſſet, moveret, regeret, gubernaret. Qui, eti-
am ſi aberrant à conjectura, video tamen quid ſequan-

 tur.

tur. Tu quod opus tandem magnum & egregium habes, quod effectum divina mente videatur, ex quo eſſe Deos ſuſpicere? Habebam, inquis, in animo inſitam informationem quandam Dei; & barbati quidem Jovis, galeatae Minervae. Num igitur eſſe tales putas? Quanto meliùs haec vulgus inperitorum? qui non membra ſolùm hominis Deo tribuunt, ſed uſum etiam membrorum: dant enim arcum, ſagittas, haſtam, clypeum, fuſcinam, fulmen; &, ſi, actiones quae ſint Deorum, non vident, nihil agentem tamen Deum non queunt cogitare. Ipſi, qui inridentur, Aegyptii, nullam beluam, niſi ob aliquam utilitatem, quam ex ea caperent, conſecraverunt. Velut ibes; quae maxumam vim ſerpentium conficiunt, cùm ſint aves excelſae, cruribus rigidis, corneo proceroque roſtro; avertunt peſtem ab Aegypto, cùm volucris anguis ex vaſtitate Libyae vento Africo invectas interficiunt atque conſumunt: ex quo fit, ut illae, nec morſu vivae noceant, nec odore mortuae. Poſſum de ichneumonum utilitate, de crocodilorum, de felium dicere: ſed nolo eſſe longus. Ita concludam tamen, beluas à barbaris propter beneficium conſecratas: veſtrorum Deorum non modò beneficium nullum exſta-
37 re, ſed ne factum quidem omnino. *Nihil habet*, inquit, *negotii*. Profectò Epicurus, quaſi pueri delicati, nihil ceſſatione melius exiſtumat. At ipſi tamen pueri, etiam cùm ceſſant, exercitatione aliqua ludicra delectantur: Deum ſic feriatum volumus ceſſatione torpere, ut, ſi ſe commoverit, vereamur ne beatus eſſe non poſſit? Haec oratio non modò Deos ſpoliat motu & actione divina, ſed etiam homines inertes efficit; ſi quidem agens aliquid, ne Deus quidem, eſſe beatus poteſt. | Verùm ſit ſanè, ut voltis, Deus, effigies hominis & imago:

quod

quod ejus eſt domicilium? quae ſedes? qui locus? quae deinde actio vitae? quibus rebus, id quod voltis, beatus eſt? utatur enim ſuis bonis oportet, fruatur, qui beatus futurus eſt: nam locus quidem his etiam naturis, quae ſine animis ſunt, ſuus eſt cuique proprius, ut terra infimum teneat, hanc inundet aqua; ſuperior aetheri, ignibus altiſſima ora reddatur. Beſtiarum autem terrenae ſunt aliae, partim aquatiles, aliae quaſi ancipites, in utraque ſede viventes: ſunt quaedam etiam, quae igne naſci putentur, appareantque in ardentibus fornacibus ſaepe volitantes. Quaero igitur, veſter Deus primùm ubi habitet: deinde quae cauſſa eum loco moveat; ſi modò movetur aliquando: poſtremò, cùm hoc proprium ſit animantium, ut aliquid appetant, quod ſit naturae accommodatum; Deus quid appetat: ad quam denique rem motu mentis ac rationis utatur: poſtremò, quo modo beatus ſit, quo modo aeternus: quicquid enim horum adtigeris, ulcus eſt. Ita malè inſtituta ratio exitum reperire non poteſt. Sic enim dicebas, ſpeciem Dei percipi cogitatione, non ſenſu: nec eſſe in ea ullam ſoliditatem, neque eandem ad numerum permanere, eamque eſſe ejus viſionem, ut ſimilitudine & tranſitione cernatur, neque deficiat umquam ex infinitis corporibus ſimilium acceſſio: ex eoque fieri, ut in haec intenta mens noſtra, beatam illam naturam & ſempiternam putet. Hoc, 38
per ipſos Deos de quibus loquimur, quale tandem eſt? nam ſi tantummodò ad cogitationem valent, nec ullam habent ſoliditatem nec eminentiam; quid intereſt, utrùm de hippocentauro an de Deo cogitemus? Omnem enim talem conformationem animi ceteri philoſophi motum inanem vocant: vos autem adventum in animos & introitum imaginum dicitis. Ut igitur Ti. Gracchum

cùm videor concionantem in Capitolio videri, de M. Octavio deferentem ſitellam, tum eum motum animi dico eſſe inanem: tu autem & Gracchi & Octavî imagines remanere, quae, in Capitolium cùm pervenerint, tum ad animum meum referantur. Hoc idem fieri in Deo, cujus crebra facie pellantur animi; ex quo eſſe beati, atque aeterni intelligantur. Fac imagines eſſe, quibus pulſentur animi. Species dumtaxat objicitur quaedam; num etiam cur ea beata ſit? cur aeterna? Quae autem iſtae imagines veſtrae, aut unde? A Democrito omnino haec licentia. Sed & ille reprehenſus à multis eſt, nec vos exitum reperitis: totaque res vacillat & claudicat. Nam quid eſt, quod minùs probari poſſit, quàm omnium in me incidere imagines, Homeri, Archilochi, Romuli, Numae, Pythagorae, Platonis, nec ea forma, qua illi fuerunt? quomodo ergo illi? & quorum imagines? Orpheum poetam docet Ariſtoteles numquam fuiſſe, & hoc Orphicum carmen Pythagorei ferunt cujuſdam fuiſſe Cercopis. At Orpheus, id eſt, imago ejus, ut vos voltis, in animum meum ſaepe incurrit. Quid, quòd ejuſdem hominis in meum aliae, aliae in tuum? quid, quòd earum rerum, quae numquam omnino fuerunt, neque eſſe potuerunt, ut Scyllae, ut Chimaerae? quid, quòd hominum, locorum, urbium earum, quas numquam vidimus? quid, quòd, ſimulac mihi conlibitum eſt, praeſtò eſt imago? quid, quòd etiam ad dormientem veniunt invocatae?

39 Tota res, Vellei, nugatoria eſt. Vos autem non modò oculis imagines, ſed etiam animis inculcatis. Tanta eſt impunitas garriendi. At quàm licenter? Fluentium frequenter tranſitio fit viſionum, ut è multis una videatur. Puderet me dicere non intelligere, ſi vos ipſi intellige-

intellige-

telligeretis, qui iſta defenditis. Quomodo enim probas, continenter imagines ferri? aut, ſi continenter, quo modo aeternae? Innumerabilitas, inquis, ſuppeditat atomorum. Num eadem ergo iſta faciet, ut ſint omnia ſempiterna? Confugis ad aequilibritatem: ſic enim ἰσονομίαν, ſi placet, appellemus: & ais, *quoniam ſit natura mortalis, immortalem etiam eſſe oportere.* Iſto modo, quoniam homines mortales ſunt, ſint aliqui inmortales: & quoniam naſcuntur in terra, naſcantur & in aqua. *Et quia ſunt quae interimant, ſint quae conſervent.* Sint ſanè: ſed ea conſervent, quae ſunt: Deos iſtos eſſe non ſentio. Omnis tamen iſta rerum effigies ex individuis quo modo corporibus oritur? quae etiam ſi eſſent, quae nulla ſunt; pellere ſe ipſa, & agitari inter ſe concurſu fortaſſe poſſent: formare, figurare, colorare, animare non poſſent. Nullo igitur modo inmortalem Deum efficitis.
Videamus nunc de beato. Sine virtute certè nullo mo- 40
do: virtus autem actuoſa: & Deus veſter nihil agens: expers virtutis igitur: ita, ne beatus quidem. Quae ergo vita? Subpeditatio, inquis, bonorum, nullo malorum interventu. Quorum tandem bonorum? voluptatum, credo; nempe ad corpus pertinentium: nullam enim noviſtis, niſi profectam à corpore, & redeuntem ad corpus, animi voluptatem. Non arbitror te, Vellei, ſimilem eſſe Epicureorum aliquorum, quos pudeat earum Epicuri vocum, quibus ille teſtatur, ſe ne intelligere quidem ullum bonum, quod ſit ſejunctum à delicatis & obſcaenis voluptatibus: quas quidem, non erubeſcens, perſequitur omnes nominatim. Quem cibum igitur, aut quas potiones, aut quas vocum aut florum varietates, aut quos tactus, quos odores adhibebis ad Deos, ut eos perfundas voluptatibus? At poetae quidem, nectar, am-

broſiam,

broſiam, epulas comparant, & aut Juventatem, aut Ganymedem pocula miniſtrantem. Tu autem, Epicure, quid facies? neque enim, unde habeat iſta Deus tuus, video; nec, quomodo utatur. Locupletior igitur hominum natura ad beatè vivendum eſt, quàm Deorum, quòd pluribus generibus fruitur voluptatum. At has leviores ducis voluptates, quibus quaſi titillatio (Epicuri enim hoc verbum eſt) adhibetur ſenſibus. Quouſque ludis? nam Philo etiam noſter ferre non poterat, aſpernari Epicureos, molles & delicatas voluptates: ſumma enim memoria pronuntiabat plurimas Epicuri ſententias, his ipſis verbis, quibus erant ſcriptae. | Metrodori verò, qui eſt Epicuri collega ſapientiae, multa inpudentiora recitabat: accuſat enim Timocratem, fratrem ſuum, Metrodorus, quòd dubitet omnia, quae ad beatam vitam pertineant, ventre metiri: neque id ſemel dicit, ſed ſaepius. Adnuere te video: nota enim tibi ſunt. Proferrem libros, ſi negares. Neque nunc reprehendo, quòd ad voluptatem omnia referantur: alia eſt ea quaeſtio: ſed doceo, Deos veſtros eſſe voluptatis expertes: ita veſtro judicio ne beatos quidem. At dolore vacant.
41 Satin' eſt id ad illam abundantem bonis vitam beatiſſimam? Cogitat, inquiunt, aſſiduè beatum eſſe ſe: habet enim nihil aliud, quod agitet in mente. Comprehende igitur animo, & propone ante oculos, Deum nihil aliud in omni aeternitate, niſi, *Mihi pulchrè eſt*, &, *Ego beatus ſum*, cogitantem. Nec tamen video, quo modo non vereatur iſte Deus beatus, ne intereat, cùm ſine ulla intermiſſione pulſetur agiteturque atomorum incurſione ſempiterna, cumque ex ipſo imagines ſemper affluant. Ita nec beatus eſt veſter Deus, nec aeternus. At etiam de ſanctitate, de pietate adverſus Deos, libros

bros ſcripſit Epicurus. At quo modo in his loquitur? ut Coruncanium, aut Scaevolam, pontifices maxumos, te audire dicas: non eum, qui ſuſtulerit omnem funditus religionem: nec manibus, ut Xerxes, ſed rationibus Deorum inmortalium templa & aras everterit. Quid eſt enim, cur Deos ab hominibus colendos dicas, cùm Dî non modo homines non colant, ſed omnino nihil curent, nihil agant? At eſt eorum eximia quaedam praeſtansque natura, ut ea debeat ipſa per ſe ad ſe colendam elicere ſapientem. An quicquam eximium poteſt eſſe in ea natura, quae ſua voluptate laetans, nihil nec actura ſit umquam, neque agat, neque egerit? Quae porrò pietas ei debetur, à quo nihil acceperis? aut quid omnino, cujus nullum meritum ſit, ei deberi poteſt? eſt enim pietas, juſtitia adverſum Deos: cum quibus quid poteſt nobis eſſe juris, cùm homini nulla cum Deo ſit communitas? ſanctitas autem eſt ſcientia colendorum Deorum: qui quamobrem colendi ſunt, non intelligo, nullo nec accepto ab iis nec ſperato bono. Quid eſt autem, quòd 42
Deos veneremur propter admirationem ejus naturae, in qua egregium nihil videmus? Nam ſuperſtitione, quod gloriari ſoletis, facilè eſt liberari, cùm ſuſtuleris omnem vim Deorum. Niſi fortè Diagoram aut Theodorum, qui omnino Deos eſſe negabant, cenſes ſuperſtitioſos eſſe potuiſſe. Ego ne Protagoram quidem: cui neutrum liquerit, nec eſſe Deos, nec non eſſe. Horum enim ſententiae omnium, non modò ſuperſtitionem tollunt, in qua ineſt timor inanis Deorum; ſed etiam religionem, quae Deorum cultu pio continetur. Quid? ii, qui dixerunt, totam de Dîs inmortalibus opinionem fictam eſſe ab hominibus ſapientibus reipublicae cauſſa, ut, quos ratio non poſſet, eos ad officium religio duceret;

nonne omnem religionem funditus ſuſtulerunt? Quid? Prodicus Ceus, qui ea, quae prodeſſent hominum vitae, Deorum in numero habita eſſe dixit, quam tandem religionem reliquit? Quid? qui aut fortis, aut claros, aut potentis viros tradunt poſt mortem ad Deos perveniſſe, eoſque eſſe ipſos, quos nos colere, precari, venerarique ſoleamus, nonne expertes ſunt religionum omnitum? quae ratio maxumè tractata ab Euhemero eſt, quem noſter & interpretatus & ſecutus eſt, praeter ceteros, Ennius. Ab Euhemero autem & mortes, & ſepulturae demonſtrantur Deorum. Utrùm igitur hic confirmaſſe videtur religionem, an penitus totum ſuſtuliſſe? Omitto Eleuſinam ſanctam illam & auguſtam,

Ubi initiantur gentes orarum ultimae.

Praeterea Samothraciam, eaque,

——— Quae Lemni
Nocturno aditu occulta coluntur,
Silveſtribus ſaepibus denſa;

Quibus explicatis ad rationemque revocatis, rerum ma-
43 gis natura cognoſcitur, quàm Deorum. Mihi quidem etiam Democritus, vir magnus in primis, cujus fontibus Epicurus hortulos ſuos inrigavit, nutare videtur in natura Deorum. Tum enim cenſet imagines divinitate praeditas ineſſe univerſitati rerum: tum principia, menteſque, quae ſunt in eodem univerſo, Deos eſſe dicit: tum animantes imagines, quae vel prodeſſe nobis ſolent, vel nocere: tum ingentes quaſdam imagines, tantaſque, ut univerſum mundum complectantur extrinſecus. Quae quidem omnia ſunt patriâ Democriti, quàm Democrito digniora. Quis enim iſtas imagines comprehendere animo poteſt? quis admirari? quis aut cultu aut religione dignas judicare? Epicurus verò ex animis hominum ex-

traxit

traxit radicitus religionem, cùm Dîs inmortalibus & opem, & gratiam ſuſtulit: cum enim optumam & praeſtantiſſimam naturam Dei dicat eſſe, negat idem eſſe in Deo gratiam; tollit id, quod maxumè proprium eſt optumae praeſtantiſſimaeque naturae. Quid enim eſt melius, aut quid praeſtantius bonitate & beneficentia? qua cùm carere Deum voltis, neminem Deo nec Deum nec hominem carum, neminem ab eo amari, neminem diligi voltis. Ita fit, ut non modò homines a Dîs, ſed ipſi Dî inter ſe ab aliis alii negligantur. Quanto Stoici melius, qui à vobis reprehenduntur? Cenſent autem, ſapientes ſapientibus etiam ignotis eſſe amicos: nihil eſt enim virtute amabilius; quam qui adeptus fuerit, ubicumque erit gentium, à nobis diligetur. Vos autem quid mali datis, cùm in inbecillitate gratificationem & benivolentiam ponitis? Ut enim omittam vim & naturam Deorum; ne homines quidem cenſetis, niſi imbecilli eſſent, futuros beneficos & benignos fuiſſe. Nulla eſt caritas naturalis inter bonos? Carum ipſum verbum eſt amoris; ex quo amicitiae nomen eſt ductum: quam ſi ad fructum noſtrum referemus, non ad illius commoda, quem diligimus; non erit iſta amicitia, ſed mercatura quaedam utilitatum ſuarum. Prata, & arva, & pecudum greges diliguntur iſto modo, quòd fructus ex eis capiuntur; hominum caritas & amicitia, gratuita eſt: quanto igitur magis Deorum? qui nulla re egentes, & inter ſe diligunt, & hominibus conſulunt. Quod ni ita ſit, quid veneramur, quid precamur Deos? cur ſacris pontifices, cur auſpiciis augures praeſunt? quid optamus à Dîs inmortalibus? quid vovemus? At etiam liber eſt Epicuri, de ſanctitate. Ludimur ab homine non tam faceto, quàm ad ſcribendi licentiam libero. Quae enim poteſt eſſe

ſanctitas,

ſanctitas, ſi Dî humana non curant? quae autem animans natura, nihil curans? Verius eſt igitur nimirum illud, quod familiaris omnium noſtrûm Poſidonius diſſeruit in libro quinto de natura Deorum, nullos eſſe Deos, Epicuro videri; quaeque is de Dîs inmortalibus dixerit, invidiae deteſtandae gratia dixiſſe: neque enim tam deſipiens fuiſſet, ut homunculi ſimilem Deum fingeret, lineamentis dumtaxat extremis, non habitu ſolido; membris hominis praeditum omnibus, uſu membrorum ne minimo quidem; exilem quendam atque perlucidum, nihil cuiquam tribuentem, nihil gratificantem omnino, nihil curantem, nihil agentem. Quae natura primùm nulla eſſe poteſt: idque videns Epicurus, re tollit, oratione relinquit, Deos. Deinde, ſi maxumè talis eſt Deus, ut nullâ gratia, nulla hominum caritate teneatur; valeat: quid enim dicam, propitius ſit? eſſe enim propitius poteſt nemini, quoniam, ut dicitis, omnis in inbecillitate eſt & gratia, & caritas.

M. Tul-

M. TULLII CICERONIS DE NATURA DEORUM AD M. BRUTUM

LIBER SECUNDUS.

QUAE cùm Cotta dixiſſet; tum Velleius, Nae ego, inquit, incautus, qui cum Academico, & eodem rhetore congredi conatus ſum. Nam neque indiſertum Academicum pertimuiſſem, nec ſine iſta philoſophia rhetorem, quamvis eloquentem: neque enim flumine conturbor inanium verborum, nec ſubtilitate ſententiarum, ſi orationis eſt ſiccitas. Tu autem, Cotta, utraque re valuiſti: corona tibi & judices defuerunt. Sed ad iſta aliàs: nunc Lucilium, ſi ipſi commodum eſt, audiamus. Tum Balbus, Eundem equidem mallem audire Cottam, dum, qua eloquentia falſos Deos ſuſtulit, eadem veros inducat: eſt enim & philoſophi, & pontificis, & Cottae, de Dîs inmortalibus habere non errantem & vagam, ut Academici, ſed, ut noſtri, ſtabilem, certamque ſententiam: nam contra Epicurum ſatis ſuperque dictum eſt. Sed aveo audire, tu ipſe, Cotta, quid ſentias. An, inquit, oblitus es quod initio dixerim, facilius me, talibus praeſertim de rebus, quid non ſenti-

rem, quàm quid ſentirem, poſſe dicere? Quòd ſi haberem aliquid, quod liqueret; tamen te viciſſim audire vellem, cùm ipſe tam multa dixiſſem. Tum Balbus; Geram tibi morem, & agam quàm breviſſimè potero: etenim, convictis Epicuri erroribus, longa de mea diſputatione detracta oratio eſt. Omnino dividunt noſtri totam iſtam de Dîs inmortalibus quaeſtionem in partes quatuor. Primùm docent eſſe Deos: deinde, quales ſint: tum, mundum ab his adminiſtrari: poſtremò, conſulere eos rebus humanis. Nos autem hoc ſermone, quae priora duo ſunt, ſumamus: tertium & quartum, quia majora ſunt, puto eſſe in aliud tempus differenda. Minimè verò, inquit Cotta: nam & otioſi ſumus, & iis de rebus agimus quae ſunt etiam negotiis anteponendae.

a Tum Lucilius, Ne egere quidem videtur, inquit, oratione prima pars: quid enim poteſt eſſe tam apertum tamque perſpicuum, cùm caelum ſuſpeximus, caeleſtiaque contemplati ſumus, quàm eſſe aliquod numen praeſtantiſſimae mentis, quo haec regantur? Quod ni ita eſſet, quî potuiſſet adſenſu omnium dicere Ennius?

Aſpice hoc ſublime candens, quem invocant omnes Jovem;

illum verò & Jovem, & dominatorem rerum, & omnia nutu regentem, &, ut idem Ennius,

——*patrem divômque hominumque*,

& praeſentem ac praepotentem Deum. Quod qui dubitet, haud ſanè intelligo, cur non idem, ſol ſit an nullus ſit, dubitare poſſit. Quid enim eſt hoc illo evidentius? Quod niſi cognitum comprehenſumque animis haberemus, non tam ſtabilis opinio permaneret, nec confirmaretur diuturnitate temporis, nec unà cum ſaeculis aetatibuſque hominum inveterare potuiſſet. Etenim videmus, ceteras opiniones fictas atque vanas diuturnitate extabuiſſe.

Quis

Quis enim hippocentaurum fuiſſe aut chimaeram putat? quaeve anus tam excors inveniri poteſt, quae illa, quae quondam credebantur, apud inferos portenta extimeſcat? opinionum enim commenta delet dies; naturae judicia confirmat. Itaque & in noſtro populo & in ceteris Deorum cultus religionumque ſanctitates exiſtunt in dies majores atque meliores. Idque evenit non temerè nec caſu, ſed quòd praeſentiam ſaepe Divi ſuam declarant: ut & apud Regillum bello Latinorum; cùm A. Poſtumius dictator cum Octavio Mamilio Tuſculano praelio dimicaret, in noſtra acie Caſtor & Pollux ex equis pugnare viſi ſunt: & recentiore memoria idem Tyndaridae Perſen victum nuntiaverunt. P. enim Vatienus, avus hujus adoleſcentis, cùm è praefectura Reatina Romam venienti noctu duo juvenes cum equis albis dixiſſent Regem Perſen illo die captum, ſenatui nuntiavit. Et primo, quaſi temerè de Republica locutus, in carcerem conjectus eſt: poſt, à Paullo literis adlatis, cùm idem dies conſtitiſſet; & agro a ſenatu, & vacatione donatus eſt. Atque etiam cùm ad fluvium Sagram Crotoniatas Locri maxumo praelio deviciſſent, eo ipſo die auditam eſſe eam pugnam ludis Olympiae, memoriae proditum eſt. Saepe Faunorum voces exauditae, ſaepe viſae formae Deorum, quemvis non aut hebetem, aut inpium, Deos praeſentes eſſe confiteri coegerunt. | Praedictiones vero & praeſenſiones rerum futurarum quid aliud declarant, niſi hominibus ea, quae ſint, oſtendi, monſtrari, portendi, praedici? ex quo illa oſtenta, monſtra, portenta, prodigia dicuntur. Quòd ſi ea ficta credimus licentia fabularum, Mopſum, Tireſiam, Amphiaraum, Calchantem, Helenum; quos tamen augures ne ipſae quidem fabulae 3

adſciviſſent, ſi res omnino repudiarent; ne domeſticis quidem exemplis docti numen Deorum comprobabimus? Nihil nos P. Claudî, bello Punico primo, temeritas movebit, qui etiam per jocum Deos inridens, cùm cavea liberati pulli non paſcerentur, mergi eos in aquam juſſit; ut biberent, quoniam eſſe nollent. Qui riſus, claſſe devicta, multas ipſi lacrymas, magnam populo Romano cladem adtulit. Quid? collega ejus Junius, eodem bello, nonne tempeſtate claſſem amiſit, cùm auſpiciis non paruiſſet? Itaque Claudius à populo condemnatus eſt: Junius necem ſibi ipſe conſcivit. C. Flaminium Caelius religione neglecta cecidiſſe apud Thraſimenum ſcribit cum magno reipublicae volnere. Quorum exitio intelligi poteſt, eorum imperiis rempublicam amplificatam, qui religionibus paruiſſent. Et, ſi conferre volumus noſtra cum externis, ceteris rebus aut pares aut etiam inferiores reperiemur; religione, id eſt cultu Deorum, multo ſuperiores. An Attî Navî lituus ille, quo ad inveſtigandum uvam regiones vineae terminavit, contemnendus eſt? Crederem, niſi ejus augurio rex Hoſtilius maxuma bella geſſiſſet. Sed, negligentia nobilitatis augurii diſciplina omiſſa, veritas auſpiciorum ſpreta eſt, ſpecies tantùm retenta. Itaque maxumae reipublicae partes, in his bella, quibus reipublicae ſalus continetur, nullis auſpiciis adminiſtrantur; nulla peremnia ſervantur, nulla ex acuminibus; nulli viri vocantur, ex quo in procinctu teſtamenta perierunt. Tum enim bella gerere noſtri duces incipiunt, cùm auſpicia poſuerunt. At verò apud majores tanta religionis vis fuit, ut quidam imperatores etiam ſe ipſos Dîs inmortalibus capite velato verbis certis pro republica devoverent. Multa ex Sibyllinis vaticinationibus,

nationibus, multa ex haruſpicum reſponſis commemorare poſſum, quibus ea confirmentur, quae dubia nemini debent eſſe. Atqui & noſtrorum augurum, & Etruſcorum haruſpicum diſciplinam, in P. Scipione, & C. Figulo conſulibus, res ipſa probavit: quos cùm Ti. Gracchus, conſul iterum, crearet, primus rogatorum, ut eos retulit, ibidem eſt repentè mortuus. Gracchus cùm comitia nihilo minus peregiſſet, remque illam in religionem populo veniſſe ſentiret, ad ſenatum retulit: ſenatus, quos ad ſoleret, referendum cenſuit: haruſpices introducti, reſponderunt, non fuiſſe juſtum comitiorum rogatorem. Tum Gracchus, ut è patre audiebam, incenſus ira, Itane vero? ego non juſtus, qui & conſul rogavi, & augur, & auſpicatò? an vos Tuſci ac barbari auſpiciorum populi Romani jus tenetis, & interpretes eſſe comitiorum poteſtis? Itaque tum illos exire juſſit: poſt autem ex provincia literas ad collegium miſit, ſe, cùm legerit libros, recordatum eſſe vitio ſibi tabernaculum captum fuiſſe [hortos Scipionis;] quòd, cùm pomoerium poſteà intraſſet, habendi ſenatus cauſa, in redeundo, cùm idem pomoerium tranſiret, auſpicari eſſet oblitus: itaque vitio creatos conſules eſſe. Augures rem ad ſenatum: ſenatus, ut abdicarent conſules: abdicaverunt. Quae quaerimus exempla majora? Vir ſapientiſſimus atque haud ſcio an omnium praeſtantiſſimus, peccatum ſuum, quod celari poſſet, confiteri maluit quam haerere in republica religionem: conſules ſummum imperium ſtatim deponere, quam id tenere punctum temporis contra religionem. Magna augurum auctoritas. Quid? haruſpicum ars, nonne divina? Haec innumerabilia ex eodem genere qui videat, nonne cogatur confiteri Deos eſſe? Quorum enim

interpretes ſunt, eos ipſos eſſe certe neceſſe eſt: Deorum autem interpretes ſunt: Deos igitur eſſe fateamur. At fortaſſe non omnia eveniunt, quae praedicta ſunt. Ne aegri quidem, quia non omnes convaleſcunt, idcircò ars nulla medicina eſt? Signa oſtenduntur à Dîs rerum futurarum. In his ſi qui erraverunt, non Deorum natura, ſed hominum conjectura peccavit. Itaque inter omnes omnium gentium ſumma conſtat: omnibus enim innatum eſt, & in animo quaſi inſculptum, eſſe Deos.
5 Quales ſint, varium eſt: eſſe nemo negat. Cleanthes quidem noſter quattuor de cauſſis dixit in animis hominum informatas Deorum eſſe notiones. Primam poſuit eam, de qua modò dixi, quae orta eſſet ex praeſenſione rerum futurarum: alteram, quam ceperimus ex magnitudine commodorum, quae percipiuntur caeli temperatione, fecunditate terrarum, aliarumque commoditatum complurium copia: tertiam, quae terreret animos fulminibus, tempeſtatibus, nimbis, nivibus, grandinibus, vaſtitate, peſtilentia, terrae motibus, & ſaepe fremitibus, lapideiſque imbribus, & guttis imbrium quaſi cruentis; tum labibus, aut repentinis terrarum hiatibus; tum, praeter naturam, hominum pecudumque portentis; tum facibus viſis caeleſtibus; tum ſtellis his, quas Graeci cometas, noſtri cincinnatas vocant, quae nuper bello Octaviano magnarum fuerunt calamitatum praenuntiae; tum ſole geminato, quod, ut è patre audivi, Tuditano & Aquillio conſulibus evenerat; quo quidem anno P. Africanus ſol alter exſtinctus eſt: quibus exterriti homines, vim quandam eſſe caeleſtem & divinam ſuſpicati ſunt. Quartam cauſſam eſſe, eamque vel maxumam, aequabilitatem motus, converſionem caeli: ſolis, lunae, ſiderumque omnium diſtinctionem, varietatem, pulchritudinem, ordinem: quarum rerum aſpectus ipſe ſatis indicaret, non

eſſe

eſſe ea fortuita. Ut ſiquis in domum aliquam, aut in gymnaſium, aut in forum venerit; cùm videat omnium rerum rationem, modum, diſciplinam, non poſſit ea ſine cauſſa fieri judicare, ſed eſſe aliquem intelligat, qui praeſit, & cui pareatur: multo magis in tantis motionibus tantiſque viciſſitudinibus, tam multarum rerum atque tantarum ordinibus, in quibus nihil umquam inmenſa & infinita vetuſtas mentita ſit, ſtatuat neceſſe eſt ab aliqua mente tantos naturae motus gubernari. Chryſippus quidem, 6
quamquam eſt acerrimo ingenio, tamen ea dicit, ut ab ipſa natura didiciſſe, non ut ipſe repperiſſe videatur. *Si enim*, inquit, *eſt aliquid in rerum natura, quod hominis mens, quod ratio, quod vis, quod poteſtas humana efficere non poſſit; eſt certè id quod illud efficit, homine melius: atqui res caeleſtes omneſque hae quarum eſt ordo ſempiternus, ab homine confici non poſſunt: eſt igitur id, quo illa conficiuntur, homine melius. Id autem quid potiùs dixeris, quàm Deum? etenim ſi Di non ſunt, quid eſſe poteſt in rerum natura homine melius? in eo enim ſolo ratio eſt, qua nihil poteſt eſſe praeſtantius. Eſſe autem hominem, qui nihil in omni mundo melius eſſe quàm ſe putet, deſipientis adrogantiae eſt. Ergo eſt aliquid melius. Eſt igitur profecto Deus*. An verò, ſi domum magnam pulchramque videris, non poſſis adduci, ut, etiam ſi dominum non videas, muribus illam & muſtelis aedificatam putes? tantum ergo ornatum mundi, tantam varietatem pulchritudinemque rerum caeleſtium, tantam vim & magnitudinem maris atque terrarum, ſi tuum ac non Deorum inmortalium domicilium putes, nonne planè deſipere videare? An ne hoc quidem intelligimus, omnia ſupera eſſe meliora? terram autem eſſe infimam, quam craſſiſſimus circumfundat aër? ut ob eam ipſam cauſſam, quod etiam quibuſdam regionibus atque urbi-

bus contingere videmus, hebetiora ut ſint hominum ingenia propter caeli pleniorem naturam, hoc idem generi humano evenerit, quòd in terra, hoc eſt in craſſiſſima regione mundi, conlocati ſint. Et tamen ex ipſa hominum ſollertia eſſe aliquam mentem, & eam quidem acriorem & divinam, exiſtumare debemus. *Unde enim hanc homo adripuit?* ut ait apud Xenophontem Socrates. Quin & humorem & calorem qui eſt fuſus in corpore, & terrenam ipſam viſcerum ſoliditatem, animum denique illum ſpirabilem ſi quis quaerat unde habemus; apparet, quòd aliud à terra ſumpſimus, aliud ab humore, aliud ab igni, aliud ab aëre eo, quem ſpi-
7 ritu ducimus. Illud autem, quod vincit haec omnia, rationem dico, &, ſi placet, pluribus verbis, mentem, conſilium, cogitationem, prudentiam, ubi invenimus? unde ſuſtulimus? an cetera mundus habebit omnia, hoc unum, quod plurimi eſt, non habebit? Atqui certè nihil omnium rerum melius eſt mundo, nihil praeſtabilius, nihil pulchrius: nec ſolùm nihil eſt, ſed ne cogitari quidem quicquam melius poteſt. Et, ſi ratione & ſapientia nihil eſt melius, neceſſe eſt haec ineſſe in eo, quod optumum eſſe concedimus. Quid vero? Tanta rerum conſentiens, conſpirans, continuata cognatio, quem non coget ea, quae dicuntur à me, comprobare? poſſetne uno tempore florere, dein viciſſim horrere terra? aut, tot rebus ipſis ſe inmutantibus, ſolis acceſſus diſceſſuſque ſolſtitiis brumiſque cognoſci? aut aeſtus maritumi fretorumque anguſtiae ortu aut obitu lunae commoveri? aut una totius caeli converſione curſus aſtrorum diſpares conſervari? Haec ita fieri omnibus inter ſe concinentibus mundi partibus profectò non poſſent, niſi ea uno divino & continuato ſpiritu conti-

nerentur.

nerentur. Atque haec cùm uberiùs diſputantur & fuſius, ut mihi eſt in animo facere, faciliùs effugiunt Academicorum calumniam: cùm autem, ut Zeno ſolebat, breviùs anguſtiuſque concluduntur; tum apertiora ſunt ad reprehendendum. Nam ut profluens amnis, aut vix, aut nullo modo; concluſa autem aqua, facilè corrumpitur: ſic orationis flumine reprehenſoris vitia diluuntur; anguſtia autem concluſae orationis non facilè ſe ipſa tutatur. Haec enim, quae dilatantur à nobis, Zeno ſic premebat: "Quod ratione utitur, id meliùs eſt, 8
"quàm id, quod ratione non utitur: nihil autem "mundo melius: ratione igitur mundus utitur." Similiter effici poteſt, ſapientem eſſe mundum: ſimiliter, beatum: ſimiliter, aeternum: omnia enim haec meliora ſunt, quàm ea, quae ſunt his carentia: nec mundo quicquam melius: ex quo efficitur, eſſe mundum Deum. Idemque hoc modo: "Nullius ſenſu carentis pars ali-"qua poteſt eſſe ſentiens: Mundi autem partes ſentien-"tes ſunt: non igitur caret ſenſu mundus." Pergit idem, & urget anguſtiùs: "Nihil, inquit, quod animi "quodque rationis eſt expers, id generare ex ſe poteſt "animantem compotemque rationis: mundus autem "generat animantes compoteſque rationis: animans eſt "igitur mundus compoſque rationis." Idemque ſimilitudine, ut ſaepe ſolet, rationem concluſit hoc modo: "Si ex oliva modulatè canentes tibiae naſcerentur; "num dubitares, quin ineſſet in oliva tibicinis quaedam "ſcientia? Quid ſi platani fidiculas ferrent numerosè "ſonantes? Idem ſcilicet cenſeres, in platanis ineſſe "muſicam. Cur igitur mundus non animans ſapienſque "judicetur, cùm ex ſe procreet animantes atque ſapien-"tes?" Sed quoniam coepi ſecus agere, atque initio 9

dixeram ; (negaram enim hanc primam partem egere oratione, quòd eſſet omnibus perſpicuum, Deos eſſe) tamen id ipſum rationibus phyſicis confirmare volo. Sic enim res ſe habet, ut omnia, quae alantur & quae creſcant, contineant in ſe vim caloris ; ſine qua neque ali poſſent nec creſcere.. Nam omne, quod eſt calidum & igneum, cietur & agitur motu ſuo ; quod autem alitur & creſcit, motu quodam utitur certo & aequabili ; qui quamdiu remanet in nobis, tamdiu ſenſus & vita remanet ; refrigerato autem & exſtincto calore, occidimus ipſi & exſtinguimur. Quod quidem Cleanthes his etiam argumentis docet, quanta vis inſit caloris in omni corpore : negat enim ullum eſſe cibum tam gravem, quin is nocte & die concoquatur ; cujus etiam in reliquiis ineſt calor iis, quas natura reſpuerit. Jam verò venae & arteriae micare non deſinunt, quaſi quodam igneo motu ; animadverſumque ſaepe eſt, cùm cor animantis alicujus evolſum ita mobiliter palpitaret, ut imitaretur igneam celeritatem.. Omne igitur quod vivit, ſive animal ſive terra editum, id vivit propter incluſum in eo calorem. Ex quo intelligi debet, eam caloris naturam, vim habere in ſe vitalem per omnem mundum pertinentem. Atque id faciliùs cernemus, toto genere hoc igneo, quod tranat omnia, ſubtiliùs explicato. Omnes igitur partes mundi (tangam autem maxumas) calore fultae ſuſtinentur. Quod primùm in terrena natura perſpici poteſt. Nam & lapidum conflictu atque tritu elici ignem videmus ; & recenti foſſione

——— *terram fumare calentem* ;

atque etiam ex puteis jugibus aquam calidam trahi, & id maxumè fieri temporibus hibernis, quòd magna vis caloris, terrae contineatur cavernis ; eaque hieme ſit denſior ; ob eamque cauſſam, calorem inſitum interiùs

contineat

contineat arctiùs. | Longa eſt oratio, multaeque ratio- 10
nes, quibus doceri poſſit, omnia, quae terra concipiat, ſemina, quaeque ipſa ex ſe generata ſtirpibus infixa contineat, ea temperatione caloris & oriri & augeſcere. Atque aquae etiam admixtum eſſe calorem, primùm ipſe liquor, tum aquae declarat effuſio: quae neque conglaciaret frigoribus, neque nive pruinaque concreſceret, niſi eadem ſe admixto calore liquefacta & dilapſa defunderet. Itaque & aquilonibus reliquiſque frigoribus dureſcit humor: & idem viciſſim mollitur tepefactus & tabeſcit calore. Atque etiam maria agitata ventis ita tepeſcunt, ut intelligi facilè poſſit, in tantis illis humoribus eſſe incluſum calorem. Nec enim ille externus & adventicius habendus eſt tepor, ſed ex intimis maris partibus agitatione excitatus: quod noſtris quoque corporibus contingit, cùm motu atque exercitatione recaleſcunt. Ipſe verò aër, qui natura eſt maxumè frigidus, minime eſt expers caloris. Ille verò & multo quidem calore admixtus eſt: ipſe enim oritur ex reſpiratione aquarum: earum enim quaſi vapor quidam aër habendus eſt. Is autem exiſtit motu ejus caloris, qui aquis continetur. Quam ſimilitudinem cernere poſſumus in his aquis, quae efferveſcunt ſubditis ignibus. Jam verò reliqua quarta pars mundi, ea & ipſa tota natura fervida eſt, & ceteris naturis omnibus ſalutarem impertit & vitalem calorem. Ex quo concluditur, cùm omnes mundi partes ſuſtineantur calore, mundum etiam ipſum ſimili parique natura in tanta diuturnitate ſervari: eòque magis, quòd intelligi debet, calidum illud atque igneum ita in omni fuſum eſſe natura, ut in eo inſit procreandi vis & cauſſa gignendi, à quo & animantia omnia, & ea quorum ſtirpes terra continentur, & naſci ſit

neceſſe

11 neceſſe & augeſcere. Natura eſt igitur, quae contineat mundum omnem eumque tueatur ; & ea quidem non ſine ſenſu atque ratione : omnem enim naturam neceſſe eſt, quae non ſolitaria ſit neque ſimplex, ſed cum alio juncta atque connexa, habere aliquem in ſe principatum, ut in homine mentem, in belua quiddam ſimile mentis, unde oriantur rerum appetitus. In arborum autem, & earum rerum quae gignuntur è terra, radicibus ineſſe principatus putatur. Principatum autem id dico, quod Graeci ἡγεμονικὸν vocant : quo nihil in quoque genere nec poteſt, nec debet eſſe praeſtantius. Itaque neceſſe eſt, illud etiam, in quo ſit totius naturae principatus, eſſe omnium optumum, omniumque rerum poteſtate dominatuque digniſſimum. Videmus autem, in partibus mundi (nihil eſt enim in omni mundo, quod non pars univerſi ſit) ineſſe ſenſum & rationem. In ea parte igitur, in qua mundi ineſt principatus, haec ineſſe neceſſe eſt, & acriora quidem atque majora. Quocirca ſapientem eſſe mundum neceſſe eſt ; naturamqae eam, quae res omnes complexa teneat, perfectione rationis excellere ; eoque Deum eſſe mundum, omnemque vim mundi natura divina contineri. Atque etiam mundi ille fervor, purior, perlucidior, mobiliorque multo, ob eaſque cauſſas aptior ad ſenſus commovendos, quam hic noſter calor, quo haec, quae nota nobis ſunt, retinentur & vigent. Abſurdum igitur eſt dicere, cùm homines beſtiaeque hoc calore teneantur, & propterea moveantur ac ſentiant, mundum eſſe ſine ſenſu ; qui integro, & libero, & puro, eodemque acerrimo & mobiliſſimo ardore teneatur : praeſertim cùm is ardor, qui eſt mundi, non agitatus ab alio, neque externo pulſu, ſed per ſe ipſe ac ſua ſponte

moveatur.

moveatur. Nam quid poteſt eſſe mundo valentius, quod pellat atque moveat calorem eum, quo ille teneatur? 12
Audiamus enim Platonem, quaſi quendam Deum philoſophorum, cui duo placet eſſe motus, unum ſuum, alterum externum; eſſe autem divinius, quod ipſum ex ſe ſua ſponte moveatur, quàm quod pulſu agitetur alieno. Hunc autem motum in ſolis animis eſſe ponit, ab hiſque principium motus eſſe ductum putat. Quapropter, quoniam ex mundi ardore motus omnis oritur, is autem ardor non alieno impulſu, ſed ſua ſponte movetur; animus ſit neceſſe eſt. Ex quo efficitur, animantem eſſe mundum. Atque ex hoc quoque intelligi poterit, in eo ineſſe intelligentiam, quòd certè eſt mundus melior, quàm ulla natura. Ut enim nulla pars eſt corporis noſtri, quae non minoris ſit, quàm noſmetipſi ſumus: ſic mundum univerſum pluris eſſe neceſſe eſt, quàm partem aliquam univerſi. Quod ſi ita eſt, ſapiens ſit mundus neceſſe eſt: nam ni ita eſſet, hominem, qui eſt mundi pars, quoniam rationis eſt particeps, pluris eſſe quàm mundum omnem, oporteret. Atque etiam, ſi à primis inchoatiſque naturis ad ultimas perfectaſque volumus procedere, ad Deorum naturam perveniamus neceſſe eſt. Primò enim animadvertimus, à natura ſuſtineri ea, quae gignantur è terra, quibus natura nihil tribuit amplius, quàm ut ea alendo atque augendo tueretur. Beſtiis autem ſenſum & motum dedit, & cum quodam appetitu acceſſum ad res ſalutares, à peſtiferis receſſum: hoc homini amplius, quòd addidit rationem, qua regerentur animi appetitus, qui tum remitterentur, tum continerentur. Quartus autem gradus 13
& altiſſimus eſt eorum, qui natura boni ſapienteſque gignuntur: quibus à principio innaſcitur ratio recta

conſtanſque,

conſtanſque, quae ſupra hominem putanda eſt, Deoque tribuenda, id eſt mundo: in quo neceſſe eſt perfectam illam atque abſolutam ineſſe rationem. Neque enim dici poteſt, in ulla rerum inſtitutione non eſſe aliquid extremum atque perfectum. Ut enim in vite, ut in pecude (niſi quae vis obſtitit) videmus naturam ſuo quodam itinere ad ultimum pervenire: atque ut pictura & fabrica ceteraeque artes habent quendam abſoluti operis effectum: ſic in omni natura, ac multo etiam magis, neceſſe eſt abſolvi aliquid ac perfici. Etenim ceteris naturis multa externa, quo minùs perficiantur, poſſunt obſiſtere: univerſam autem naturam nulla res poteſt inpedire; propterea quòd omnes naturas ipſa cohibet & continet. Quocirca neceſſe eſt eſſe quartum illum & altiſſimum gradum, quo nulla vis poſſit accedere. Is autem eſt gradus, in quo rerum omnium natura ponitur: quae quoniam talis eſt, ut praeſit omnibus, & eam nulla res poſſit inpedire, neceſſe eſt intelligentem eſſe mundum, & quidem etiam ſapientem. Quid autem eſt inſcitiùs, quàm eam naturam, quae omnes res ſit complexa, non optumam dici: aut, cùm ſit optuma, non primùm animantem eſſe, deinde rationis & conſilii compotem, poſtremò ſapientem? quî enim poteſt aliter eſſe optuma? neque enim, ſi ſtirpium ſimilis ſit, aut etiam beſtiarum, optuma putanda ſit potiùs quàm deterrima: nec verò, ſi rationis particeps ſit, nec ſit tamen à principio ſapiens, non ſit deterior mundi quàm humana conditio: homo enim ſapiens fieri poteſt; mundus autem, ſi in aeterno praeteriti temporis ſpatio fuit inſipiens, numquam profectò ſapientiam conſequitur: ita erit homine deterior. Quod quoniam abſurdum eſt, & ſapiens à principio mundus, & Deus

Deus habendus eſt: neque enim eſt quicquam aliud,
praeter mundum, cui nihil abſit, quodque undique
aptum atque perfectum expletumque ſit omnibus ſuis
numeris & partibus. Scitè enim Chryſippus, ut cly- 14
pei cauſſa, involucrum; vaginam autem, gladii: ſic,
praeter mundum, cetera omnia aliorum cauſſa eſſe ge-
nerata: ut eas fruges atque fructus, quos terra gignit,
animantium cauſſa; animantes autem hominum; ut
equum, vehendi cauſſa; arandi, bovem; venandi &
cuſtodiendi, canem. Ipſe autem homo ortus eſt ad
mundum contemplandum & imitandum, nullo modo
perfectus, ſed eſt quaedam particula perfecti. Sed
mundus, quoniam omnia complexus eſt nec eſt quic-
quam quod non inſit in eo, perfectus undique eſt. Quid
igitur poteſt ei deeſſe quod eſt optumum? nihil autem
eſt mente & ratione melius: ergo haec mundo deeſſe
non poſſunt. Bene igitur idem Chryſippus, qui ſimi-
litudines adjungens omnia in perfectis & maturis docet
eſſe meliora, ut in equo quàm in equuleo; in cane
quàm in catulo; in viro quàm in puero: item, quod in
omni mundo optumum ſit, id in perfecto aliquo atque ab-
ſoluto eſſe debere: eſt autem nihil mundo perfectius, nihil
virtute melius: igitur mundi eſt propria virtus. Nec
verò hominis natura perfecta eſt; & efficitur tamen in
homine virtus: quanto igitur in mundo facilius? eſt
ergo in eo virtus: ſapiens eſt igitur; & propterea Deus.
Atque hac mundi divinitate perſpecta, tribuenda eſt 15
ſideribus eadem divinitas; quae ex mobiliſſima puriſſi-
maque aetheris parte gignuntur, neque ulla praeterea
ſunt admixta natura, totaque ſunt calida atque perluci-
da: ut ea quoque rectiſſimè & animantia eſſe, & ſen-
tire atque intelligere dicantur. Atque ea quidem tota

eſſe

eſſe ignea, duorum ſenſuum teſtimonio confirmari Cleanthes putat, tactus & oculorum. Nam ſolis candor inluſtrior eſt quàm ullius ignis, quippe qui inmenſo mundo tam longè lateque colluceat: & is ejus tactus eſt, non ut tepefaciat ſolùm, ſed etiam ſaepe comburat. Quorum neutrum faceret, niſi eſſet igneus. Ergo, inquit, cùm ſol igneus ſit, Oceanique alatur humoribus, quia nullus ignis ſine paſtu aliquo poſſit permanere: neceſſe eſt aut ſimilis ſit igni, quem adhibemus ad uſum atque victum; aut ei, qui corporibus animantium continetur. Atque hic noſter ignis, quem uſus vitae requirit, confector eſt & conſumptor omnium, idemque, quocumque invaſit, cuncta diſturbat ac diſſupat. Contrà ille corporeus, vitalis & ſalutaris, omnia conſervat, alit, auget, ſuſtinet, ſenſuque adficit. Negat ergo eſſe dubium, horum ignium ſol utri ſimilis ſit, cùm is quoque efficiat, ut omnia floreant, & in ſuo quaeque genere pubeſcant. Quare cùm ſolis ignis ſimilis eorum ignium ſit, qui ſunt in corporibus animantium; ſolem quoque animantem eſſe oportet, & quidem reliqua aſtra, quae oriantur in ardore caeleſti, qui aether vel caelum nominatur. Cùm igitur aliorum animantium ortus in terra ſit, aliorum in aqua, in aëre aliorum; abſurdum eſſe Ariſtoteli videtur, in ea parte, quae ſit ad gignenda animalia aptiſſima, animal gigni nullum putare. Sidera autem aetherium locum obtinent: qui quoniam tenuiſſimus eſt, & ſemper agitatur & viget; neceſſe eſt, quod animal in eo gignatur, id & ſenſu acerrimo & mobilitate celerrima eſſe. Quare cùm in aethere aſtra gignantur, conſentaneum eſt, in his ſenſum ineſſe & intelligentiam; ex quo efficitur, in Deorum numero
16 aſtra eſſe ducenda. Etenim licet videre acutiora ingenia

nia & ad intelligendum aptiora eorum, qui terras incolant eas, in quibus aër ſit purus ac tenuis, quàm illorum, qui utantur craſſo caelo atque concreto. Quinetiam cibo, quo utare, intereſſe aliquid ad mentis aciem putant. Probabile eſt igitur, praeſtantem intelligentiam in ſideribus eſſe, quae & aetheriam mundi partem incolant, & marinis terreniſque humoribus, longo intervallo extenuatis, alantur. Senſum autem aſtrorum atque intelligentiam maximè declarat ordo eorum atque conſtantia: nihil eſt enim, quod ratione & numero moveri poſſit ſine conſilio; in quo nihil eſt temerarium, nihil varium, nihil fortuitum. Ordo autem ſiderum & in omni aeternitate conſtantia neque naturam ſignificat; eſt enim plena rationis: neque fortunam, quae amica varietati conſtantiam reſpuit. Sequitur ergo, ut ipſa ſua ſponte, ſuo ſenſu ac divinitate moveantur. Nec verò Ariſtoteles non laudandus in eo, quòd omnia quae moventur, aut natura moveri cenſuit, aut vi, aut voluntate: moveri autem ſolem, & lunam, & ſidera omnia: quae autem natura moverentur, haec aut pondere deorſum, aut levitate in ſublime ferri: quorum neutrum aſtris contingeret, propterea quòd eorum motus in orbem circumque ferretur. Nec verò dici poteſt, vi quadam majore fieri, ut contra naturam aſtra moveantur: quae enim poteſt major eſſe? reſtat igitur, ut motus aſtrorum ſit voluntarius. Quae qui videat, non indoctè ſolùm, verùm etiam inpiè faciat, ſi Deos eſſe neget. Nec ſanè multum intereſt, utrùm id neget, an eos omni procuratione atque actione privet: mihi enim, qui nihil agit, eſſe omnino non videtur. Eſſe igitur Deos ita perſpicuum eſt, ut, id qui neget, vix eum ſanae mentis exiſtumem. Reſtat, ut, qualis eorum 17

natura

natura ſit, conſideremus: in quo nihil eſt difficilius, quàm à conſuetudine oculorum aciem mentis abducere. Ea difficultas induxit, & volgò inperitos, & ſimiles philoſophos inperitorum, ut, niſi figuris hominum conſtitutis, nihil poſſent de Dîs inmortalibus cogitare. Cujus opinionis levitas confutata à Cotta, non deſiderat orationem meam. Sed cùm talem eſſe Deum certa notione animi praeſentiamus, primùm ut ſit animans, deinde ut in omni natura nihil eo ſit praeſtantius: ad hanc praeſenſionem notionemque noſtram, nihil video quod potiùs adcommodem, quàm ut primùm hunc ipſum mundum, quo nihil excellentius fieri poteſt, animantem eſſe & Deum judicem. Hîc quàm volet Epicurus jocetur, homo non aptiſſimus ad jocandum, minimeque reſipiens patriam; & dicat, ſe non poſſe intelligere, qualis ſit volubilis & rotundus Deus: tamen ex hoc, quod etiam ipſe probat, numquam me movebit. Placet enim illi eſſe Deos, quia neceſſe ſit praeſtantem eſſe aliquam naturam, qua nihil ſit melius. Mundo autem certè nihil eſt melius. Nec dubium, quin, quod animans ſit, habeatque ſenſum & rationem & mentem, id ſit melius, quàm id quod his careat. Ita efficitur, animantem, ſenſus, mentis, rationis mundum eſſe compotem: qua ratione, Deum eſſe mundum, concluditur. Sed haec paullo pòſt faciliùs cognoſcentur ex his rebus ipſis, quas mundus efficit.

18 Interea, Vellei, noli, quaeſo, prae te ferre, vos planè expertes eſſe doctrinae. Conum tibi ais, & cylindrum, & pyramidem pulchriorem, quàm ſphaeram, videri. Novum etiam oculorum judicium habetis. Sed ſint iſta pulchriora, dumtaxat aſpectu: quod mihi tamen ipſum non videtur. Quid enim pulchrius ea figura, quae ſola

omnes

omnes alias figuras complexa continet, quaeque nihil
aſperitatis habere, nihil offenſionis poteſt, nihil inciſum
angulis, nihil anfractibus, nihil eminens, nihil lacu-
noſum? cumque duae formae praeſtantes ſint; ex ſo-
lidis, globus; (ſic enim σφαῖραν interpretari placet) ex
planis autem, circulus aut orbis, qui κύκλος Graecè
dicitur; his duabus formis contingit ſolis, ut omnes
earum partes ſint inter ſe ſimillumae, à medioque tan-
tum abſit extremum, quantum idem à ſummo: quo ni-
hil fieri poteſt aptius. Sed ſi haec non videtis, quia
numquam eruditum illum pulverem adtigiſtis; ne hoc
quidem phyſici intelligere potuiſtis, hanc aequalitatem
motus conſtantiamque ordinum in alia figura non po-
tuiſſe ſervari? Itaque nihil poteſt eſſe indoctius, quam
quod à vobis adfirmari ſolet. Nec enim hunc ipſum
mundum pro certo rotundum eſſe dicitis; nam poſſe fieri,
ut ſit alia figura; innumerabileſque mundos, alios
aliarum eſſe formarum. Quae, ſi bis bina quot eſſent,
didiciſſet Epicurus, certè non diceret. Sed dum pala-
to, quid ſit optumum, judicat, caeli palatum (ut ait Ennius)
non ſuſpexit. Nam cum duo ſint genera ſiderum: quo- 19
rum alterum ſpatiis immutabilibus ab ortu ad occaſum
commeans, nullum umquam curſus ſui veſtigium inflectat:
alterum autem continuas converſiones duas iiſdem ſpatiis
curſibuſque conficiat: ex utraque re & mundi volubilitas,
quae niſi in globoſâ forma eſſe non poſſet, & ſtellarum
rotundi ambitus cognoſcuntur. Primuſque ſol, qui aſtro-
rum obtinet principatum, ita movetur, ut cum terras lar-
ga luce compleverit, eaſdem modò his, modò illis ex par-
tibus opacet: ipſa enim umbra terrae ſoli officiens, noc-
tem efficit. Nocturnorum autem ſpatiorum eadem eſt
aequabilitas, quae diurnorum. Ejuſdemque ſolis tum ac-

ceſſus modici, tum receſſus, & frigoris & caloris modum temperant. Circuitus enim ſolis orbium quinque & ſexaginta & trecenti, quarta ferè diei parte addita, converſionem conficiunt annuam: inflectens autem ſol curſum tum ad ſeptemtriones tum ad meridiem, aeſtates & hiemes efficit & ea duo tempora, quorum alterum hiemi ſeneſcenti adjunctum eſt, alterum aeſtati. Ita ex quattuor temporum mutationibus, omnium, quae terra marique gignuntur, initia cauſſaeque ducuntur. Jam ſolis annuos curſus ſpatiis menſtruis luna conſequitur: cujus tenuiſſimum lumen facit proximus acceſſus ad ſolem, digreſſus autem longiſſimus quiſque pleniſſimum. Neque ſolùm ejus ſpecies ac forma mutatur tum creſcendo, tum defectibus in initia recurrendo; ſed etiam regio, quae tum eſt aquilenta, tum auſtralis. In lunae quoque curſu eſt & brumae quaedam & ſolſtitii ſimilitudo: multaque ab ea manant & fluunt, quibus & animantes alantur augeſcantque; & pubeſcant maturitatemque adſequantur, quae oriuntur è terra.

20 Maxume verò ſunt admirabiles motus earum quinque ſtellarum, quae falsò vocantur errantes: nihil enim errat, quod in omni aeternitate conſervat progreſſus & regreſſus reliquoſque motus conſtantes & ratos. Quod eo eſt admirabilius in his ſtellis, quas dicimus, quia tum occultantur, tum rurſus aperiuntur; tum adeunt, tum recedunt, tum antecedunt, tum autem ſubſequuntur; tum celeriùs moventur, tum tardiùs, tum omnino ne moventur quidem, ſed ad quoddam tempus inſiſtunt. Quarum ex diſparibus motionibus magnum annum mathematici nominaverunt, qui tum efficitur, cùm ſolis, & lunae, & quinque errantium ad eandem inter ſe comparationem confectis omnium ſpatiis eſt facta con-

verſio. Quae quàm longa ſit, magna quaeſtio eſt: eſſe verò certam & definitam, neceſſe eſt. Nam ea quae Saturni ſtella dicitur, φαίνωνque à Graecis nominatur, quae à terra abeſt plurimùm, xxx ferè annis curſum ſuum conficit: in quo curſu multa mirabiliter efficiens, tum antecedendo, tum retardando, tum veſpertinis temporibus delitiſcendo, tum matutinis rurſum ſe aperiendo, nihil inmutat ſempiternis ſaeculorum aetatibus, quin eadem îſdem temporibus efficiat. Infra autem hanc propiùs à terra Jovis ſtella fertur, quae Φαέθων dicitur: eaque eundem xii ſignorum orbem annis xii conficit, eaſdemque, quas Saturni ſtella, efficit in curſu varietates. Huic autem proximum inferiorem orbem tenet πυρόεις, quae ſtella Martis appellatur: eaque iiii & xx menſibus, vi, ut opinor, diebus minùs, eundem luſtrat orbem, quem duae ſuperiores. Infra autem hanc ſtella Mercurii eſt: ea στίλβων appellatur à Graecis: quae anno ferè vertente ſigniferum luſtrat orbem, neque à ſole longiùs umquam unius ſigni intervallo diſcedit, tum antevertens, tum ſubſequens. Infima eſt quinque errantium terraeque proxima, ſtella Veneris, quae φωσφόρος Graecè, Lucifer Latinè dicitur, cùm antegreditur ſolem: cùm ſubſequitur autem, Heſperos. Ea curſum anno conficit, & latitudinem luſtrans ſigniferi orbis & longitudinem; (quod idem faciunt ſtellae ſuperiores) neque umquam à ſole duorum ſignorum intervallo longiùs diſcedit, tum antecedens, tum ſubſequens. Hanc igitur in ſtellis conſtantiam, hanc tantam 21
tam variis curſibus in omni aeternitate convenientiam temporum, non poſſum intelligere ſine mente, ratione, conſilio. Quae cùm in ſideribus ineſſe videamus, non poſſumus ea ipſa non in Deorum numero reponere.

Nec verò hae ſtellae, quae inerrantes vocantur, non ſignificant eandem mentem atque prudentiam; quarum eſt cotidiana, conveniens, conſtanſque converſio. Nec habent aetherios curſus neque caelo inhaerentes, ut plerique dicunt phyſicae rationis ignari. Non eſt enim aetheris ea natura, ut vi ſua ſtellas complexa contorqueat: nam tenuis, ac perlucens, & aequabili calore ſuffuſus aether, non ſatis aptus ad ſtellas continendas videtur. Habent igitur ſuam ſphaeram ſtellae inerrantes ab aetheria conjunctione ſecretam & liberam. Earum autem perennes curſus atque perpetui, cum admirabili incredibilique conſtantia, declarant in his vim & mentem eſſe divinam: ut, haec ipſa qui non ſentiat Deorum vim habere, is nihil omnino ſenſurus eſſe videatur. Nulla igitur in caelo nec fortuna, nec temeritas, nec erratio, nec varietas ineſt: contraque omnis ordo, veritas, ratio, conſtantia: quaeque his vacant, ementita & falſa plenaque erroris eunt circum terras, infra lunam quae omnium ultima eſt, in terriſque verſantur. Caeleſtem ergo admirabilem ordinem incredibilemque conſtantiam, ex qua conſervatio & ſalus omnium omnis oritur, qui vacare mente putat, is ipſe mentis expers habendus eſt. Haud ergo, ut opinor, erravero, ſi à principe inveſtigandae veritatis, hujus diſputationis prin-
22 cipium duxero. Zeno igitur naturam ita definit, ut eam dicat, ignem eſſe artificioſum ad gignendum progredientem via: cenſet enim artis maxumè proprium eſſe, creare & gignere; quodque in operibus artium noſtrarum manus efficiat, id multo artificioſiùs naturam efficere, id eſt, ut dixi, ignem artificioſum, magiſtrum artium reliquarum. Atque hac quidem ratione omnis natura, artificioſa eſt; quod habet quaſi viam quandam

&

& ſectam, quam ſequatur. Ipſius verò mundi, qui omnia complexu ſuo coercet & continet, natura non artificioſa ſolum, ſed planè artifex ab eodem Zenone dicitur, conſultrix & provida utilitatum opportunitatumque omnium. Atque ut ceterae naturae ſuis ſeminibus quaeque gignuntur, augeſcunt, continentur: ſic natura mundi omnes motus habet voluntarios; conatuſque, & appetitiones, quas ὁρμὰς Graeci vocant, & his conſentaneas actiones ſic adhibet, ut noſmetipſi, qui animis movemur & ſenſibus. Talis igitur mens mundi cùm ſit, ob eamque cauſſam vel prudentia vel providentia appellari rectè poſſit, (Graecè enim πρόνοια dicitur) haec potiſſimùm providet, & in his maxumè eſt occupata, primùm ut mundus quàm aptiſſimus ſit ad permanendum; deinde ut nulla re egeat: maxumè autem ut in eo eximia pulchritudo ſit atque omnis ornatus. Dictum eſt de univerſo mundo: 23
dictum etiam eſt de ſideribus: ut jam propemodum appareat multitudo nec ceſſantium Deorum, nec ea, quae agant, molientium cum labore operoſo ac moleſto. Non enim venis, & nervis, & oſſibus continentur, nec his eſcis aut potionibus veſcuntur, ut aut nimis acres aut nimis concretos humores colligant: nec his corporibus ſunt, ut aut caſus aut ictus extimeſcant, aut morbos metuant ex defatigatione membrorum. Quae verens Epicurus, monogrammos Deos, & nihil agentes commentus eſt. Illi autem pulcherrima forma praediti, puriſſimaque in regione caeli conlocati, ita feruntur, moderanturque curſus, ut ad omnia conſervanda & tuenda conſenſiſſe videantur. Multae autem aliae naturae Deorum ex magnis beneficiis eorum non ſine cauſſa, & à Graeciae ſapientiſſimis & à majoribus noſtris conſtitutae nominataeque ſunt. Quicquid enim magnam utilitatem generi

adferret humano, id non ſine divina bonitate erga homines fieri arbitrabantur. Itaque tum illud, quod erat à Deo natum, nomine ipſius Dei nuncupabant: ut cùm fruges Cererem appellamus, vinum autem Liberum; ex quo illud Terentî,

Sine Cerere & Libero friget Venus:

tum autem res ipſa, in qua vis ineſt major aliqua, ſic appellatur, ut ea ipſa res nominetur Deus, ut Fides, ut Mens, quas in Capitolio dedicatas videmus proximè à M. Æmilio Scauro; ante autem ab Atilio Calatino erat Fides conſecrata. Vides Virtutis templum, vides Honoris à M. Marcello renovatum; quod multis antè annis erat bello Liguſtico à Q. Maximo dedicatum. Quid Opis? quid Salutis? quid Concordiae, Libertatis, Victoriae? quarum omnium rerum quia vis erat tanta, ut ſine Deo regi non poſſet, ipſa res Deorum nomen obtinuit. Quo ex genere, Cupidinis, & Voluptatis, & Lubentinae Veneris vocabula conſecrata ſunt, vitioſarum rerum, neque naturalium, quamquam Velleius aliter exiſtumat; ſed tamen ea ipſa vitia naturam vehementiùs ſaepe pulſant. Utilitatum igitur magnitudine conſtituti ſunt ei Dî, qui utilitates quaſque gignebant. Atque his quidem nominibus quae paullo antè dicta ſunt,
24 quae vis ſit, in quoque declaratur Deo. Suſcepit autem vita hominum, conſuetudoque communis, ut beneficiis excellentis viros in caelum fama ac voluntate tollerent. Hinc Hercules, hinc Caſtor & Pollux, hinc Aeſculapius, hinc Liber etiam: (hunc dico Liberum Semela natum, non eum, quem noſtri majores auguſtè ſanctèque, Liberum cum Cerere & Libera conſecraverunt: quod quale ſit, ex myſteriis intelligi poteſt. Sed quòd ex nobis natos, liberos appellamus, idcircò Cerere nati, nominati

minati ſunt Liber & Libera: quod in Libera ſervant, in Libero non item:) hinc etiam Romulus, quem quidem eundem eſſe Quirinum putant: quorum cùm remanerent animi atque aeternitate fruerentur, ritè Dî ſunt habiti; cùm & optumi eſſent, & aeterni. Alia quoque ex ratione, & quidem phyſica, magna fluxit multitudo Deorum: qui induti ſpecie humana fabulas poëtis ſuppeditaverunt, hominum autem vitam ſuperſtitione omni referſerunt. Atque hic locus à Zenone tractatus, poſt à Cleanthe & Chryſippo pluribus verbis explicatus eſt. Nam vetus haec opinio Graeciam opplevit, ſcilicet exſectum Caelum à filio Saturno, vinctum autem Saturnum ipſum a filio Jove. Phyſica ratio non inelegans incluſa eſt in inpias fabulas: caeleſtem enim, altiſſimam, aetheriamque, naturam, id eſt, igneam, quae per ſeſe omnia gigneret, vacare voluerunt ea parte corporis, quae conjunctione alterius egeret ad procreandum. Saturnum 25
autem, eum eſſe voluerunt, qui curſum & converſionem ſpatiorum ac temporum contineret, qui Deus Graecè id ipſum nomen habet: Κρόνος enim dicitur; qui eſt idem χρόνος, id eſt, ſpatium temporis. Saturnus autem eſt appellatus, quod ſaturetur annis. Ex ſe enim natos comeſſe fingitur ſolitus, quia conſumit aetas temporum ſpatia, anniſque praeteritis inſaturabiliter expletur: vinctus autem à Jove, ne inmoderatos curſus haberet, atque ut eum ſiderum vinclis adligaret. Sed ipſe Juppiter, id eſt, *juvans pater*, quem converſis caſibus appellamus à *juvando* Jovem, à poetis *pater divômque hominumque* dicitur: a majoribus autem noſtris *optumus maxumus*; & quidem antè optumus, id eſt beneficentiſſimus, quàm maxumus, quia majus eſt certeque gratius, prodeſſe omnibus quàm

opes magnas habere. Hunc igitur Ennius, ut ſupra dixi, nuncupat ita dicens,

Aſpice hoc ſublime candens, quem invocant omnes Jovem.

Planiuſque alio loco idem,

Cur, quod in me eſt, exſecrabor hoc, quod lucet, quicquid eſt?

Hunc etiam augures noſtri; cum dicunt, *Jove fulgente, tonante*: dicunt enim, *caelo fulgente, tonante.* Euripides autem ut multa praeclare, ſic hoc [breviter,]

Vides ſublime fuſum, inmoderatum aethera,
Qui terram tenero circumjectu amplectitur:
Hunc ſummum habeto divom: hunc perhibeto Jovem.

26 Aër autem, ut Stoici diſputant, interjectus inter mare & caelum, Junonis nomine conſecratur; quae eſt ſoror & conjux Jovis, quod ei ſimilitudo eſt aetheris & cum eo ſumma conjunctio. Effeminarunt autem eum Junonique tribuerunt, quòd nihil eſt eo mollius. Sed Junonem à *juvando* credo nominatam. Aqua reſtabat, & terra, ut eſſent ex fabulis tria regna diviſa. Datum eſt igitur Neptuno, altero Jovis, ut volunt, fratri, maritumum omne regnum: nomenque productum, ut Portunus à portu, ſic Neptunus à *nando*, paullum primis literis inmutatis. Terrena autem vis omnis atque natura Diti patri dedicata eſt: qui *Dives*, ut apud Graecos Πλούτων, quia & recidant omnia in terras, & oriantur è terris. Is rapuit Proſerpinam, (quod Graecorum nomen eſt: ea enim eſt, quae περσεφόνη Graecè nominatur) quam frugum ſemen eſſe volunt, abſconditamque quaeri à matre fingunt. Mater autem eſt à gerendis frugibus Ceres, tamquam *Geres*; caſuque prima litera itidem inmutata, ut à Graecis: nam ab illis quoque Δημήτηρ, quaſi Γημήτηρ, nominata eſt. Jam qui *magna verteret*, Mavors: Minerva autem,
27 quae vel *minueret*, vel *minaretur*. Cumque in omnibus

rebus

rebus vim haberent maxumam prima & extrema, principem in ſacrificando Janum eſſe voluerunt; quod ab *eundo* nomen eſt ductum: ex quo tranſitiones perviae, *Jani*; foreſque in liminibus profanarum aedium, *januae* nominantur. Nam Veſtae nomen à Graecis eſt; ea eſt enim, quae ab illis Ἑστία dicitur: vis autem ejus ad aras & focos pertinet; itaque in ea Dea, quae eſt rerum cuſtos intimarum, omnis & precatio & ſacrificatio extrema eſt. Nec longè abſunt ab hac vi Dî Penates, ſive à *penu* ducto nomine (eſt enim omne, quo veſcuntur homines, penus) ſive ab eo, quòd *penitus* inſident: ex quo etiam penetrales à poetis vocantur. Jam Apollinis nomen eſt Graecum; quem ſolem eſſe volunt: Dianam autem & Lunam, eandem eſſe putant: cùm ſol dictus ſit, vel quia *ſolus* ex omnibus ſideribus eſt tantus, vel quia, cùm eſt exortus, obſcuratis omnibus *ſolus* apparet; Luna à *lucendo* nominata ſit: eadem eſt enim Lucina. Itaque, ut apud Graecos Dianam eamque Luciferam, ſic apud noſtros Junonem Lucinam in pariendo invocant. Quae eadem Diana omnivaga dicitur, non à *venando*, ſed quòd in ſeptem numeratur tamquam *vagantibus*.] Diana dicta, quia noctu quaſi diem efficeret. Adhibetur autem ad partus, quòd ii matureſcunt aut ſeptem nonnumquam, aut, ut plerumque, novem lunae curſibus: qui, quia menſa ſpatia conficiunt, *menſes* nominantur. Concinneque, ut multa, Timaeus: qui cùm in hiſtoria dixiſſet, qua nocte natus Alexander eſſet, eadem Dianae Epheſiae templum deflagraviſſe; adjunxit, minimè id eſſe mirandum, quòd Diana, cùm in partu Olympiadis adeſſe voluiſſet, abfuiſſet domo. Quae autem dea ad res omnes *veniret*, Venerem noſtri nominaverunt, atque ex ea potiùs venuſtas, quàm Venus ex venuſtate. Videtiſne igi-

tur,

tur, ut à phyſicis rebus, bene atque utiliter inventis, tracta ratio ſit ad commenticios & fictos Deos? Quae res genuit falſas opiniones, erroreſque turbulentos, & ſuperſtitiones paene aniles: & formae enim nobis Deorum, & aetates, & veſtitus, ornatuſque noti ſunt: genera praeterea, conjugia, cognationes, omniaque traducta ad ſimilitudinem inbecillitatis humanae: nam & perturbatis animis inducuntur; accipimus enim Deorum cupiditates, aegritudines, iracundias: nec verò, ut fabulae ferunt, Dî bellis proeliiſque caruerunt: nec ſolùm, ut apud Homerum, cùm duo exercitus contrarios alii Dî ex alia parte defenderent, ſed etiam ut cum Titanis, ut cum Gigantibus, ſua propria bella geſſerunt. Haec & dicuntur & creduntur ſtultiſſimè, & plena ſunt futilitatis ſummaeque levitatis. Sed tamen, his fabulis ſpretis ac repudiatis, Deus pertinens per naturam cujuſque rei, per terras Ceres, per maria Neptunus, alii per alia, poterunt intelligi: qui qualeſque ſint, quoque eos nomine conſuetudo nuncupaverit, hos Deos & venerari & colere debemus. Cultus autem Deorum, eſt optumus, idemque caſtiſſimus atque ſanctiſſimus pleniſſimuſque pietatis, ut eos ſemper pura, integra, incorrupta & mente & voce veneremur: non enim philoſophi ſolùm, verùm etiam majores noſtri ſuperſtitionem à religione ſeparaverunt. Nam qui totos Dies precabantur, & inmolabant, ut ſibi ſui liberi ſuperſtites eſſent, ſuperſtitioſi ſunt appellati: quod nomen patuit poſtea latiùs. Qui autem omnia, quae ad cultum Deorum pertinerent, diligenter retractarent & tamquam relegerent, ſunt dicti religioſi ex relegendo, ut elegantes ex eligendo, & tamquam à diligendo diligentes, ex intelligendo intelligentes: his enim in verbis omnibus ineſt vis legendi eadem,

dem, quae in religioſo. Ita factum eſt in ſuperſtitioſo
& religioſo alterum vitii nomen, alterum laudis. Ac
mihi videor ſatis, & eſſe Deos, & quales eſſent, oſten-
diſſe. Proxumum eſt, ut doceam, Deorum providen- 29
tia mundum adminiſtrari. Magnus ſanè locus eſt &
à veſtris, Cotta, vexatus: ac nimirum vobiſcum omne
certamen eſt. Nam vobis, Vellei, minus notum eſt,
quemadmodum quidque dicatur. Veſtra enim ſolùm
legitis, veſtra amatis: ceteros cauſſa incognita condem-
natis. Velut à te ipſo, heſterno die, dictum eſt, anum
fatidicam πρόνοιαν à Stoicis induci. Quod eo errore di-
xiſti, quia exiſtumas ab his providentiam fingi quaſi
quandam deam ſingularem, quae mundum omnem gu-
bernet & regat: ſed id praeciſè dicitur, ut, ſi quis di-
cat, Athenienſium rempublicam conſilio regi, deſit il-
lud, Ariopagi: ſic, cùm dicimus providentia mundum
adminiſtrari, deeſſe arbitrator, Deorum. Plenè autem
& perfectè ſic dici exiſtumato, providentia Deorum
mundum adminiſtrari. Ita ſalem iſtum, quo caret veſtra
natio, in irridendis nobis nolitote conſumere: & me
hercule, ſi me audiatis, ne experiamini quidem. Non
decet: non datum eſt: non poteſtis. Nec verò hoc in te
uno convenit, moribus domeſticis, ac noſtrorum homi-
num urbanitate limato: ſed cùm in reliquos veſtros, tum
in eum maxumè, qui iſta peperit, hominem ſine arte,
ſine literis, inſultantem in omnes, ſine acumine ullo,
ſine auctoritate, ſine lepore. Dico igitur providentia 30
Deorum mundum, & omnes mundi partes, & initio
conſtitutas eſſe, & omni tempore adminiſtrari: eamque
diſputationem tres in partes noſtri ferè dividunt. Qua-
rum prima pars eſt, quae ducitur ab ea ratione, quae
docet eſſe Deos: quo conceſſo, confitendum eſt, eorum

conſilio

conſilio mundum adminiſtrari. Secunda eſt autem, quae docet, omnes res ſubjectas eſſe naturae ſentienti, ab eaque omnia pulcherrimè geri: quo conſtituto, ſequitur ab animantibus principiis eam eſſe generatam. Tertius eſt locus, qui ducitur ex admiratione rerum caeleſtium atque terreſtrium. Primùm igitur aut negandum eſt eſſe Deos, quod & Democritus ſimulacra, & Epicurus imagines inducens, quodam pacto negat: aut, qui Deos eſſe concedant, his fatendum eſt, eos aliquid agere, idque praeclarum: nihil eſt autem praeclarius mundi adminiſtratione: Deorum igitur conſilio adminiſtratur. Quod ſi aliter eſt, aliquid profectò ſit neceſſe eſt melius, & majore vi praeditum, quàm Deus, quale id cumque eſt, ſive inanima natura, ſive neceſſitas vi magna incitata, haec pulcherrima opera efficiens, quae videmus. Non eſt igitur natura Deorum praepotens neque excellens, ſiquidem ea ſubjecta eſt ei vel neceſſitati, vel naturae, quâ caelum, maria, terrae regantur. Nihil eſt autem praeſtantius Deo: ab eo igitur mundum neceſſe eſt regi. Nulli igitur eſt naturae obediens aut ſubjectus Deus: omnem ergo regit ipſe naturam. Etenim ſi concedimus, intelligentes eſſe Deos, concedimus etiam providentes, & rerum quidem maxumarum. Ergo utrum ignorant, quae res maxumae ſint, quoque hae modo tractandae & tuendae; an vim non habent, quà tantas res ſuſtineant & gerant? At & ignoratio rerum, aliena naturae Deorum eſt; & ſuſtinendi muneris propter inbecillitatem difficultas, minimè cadit in majeſtatem Deorum. Ex quo efficitur id quod volumus, Deorum
31 providentia mundum adminiſtrari. Atqui neceſſe eſt, cùm ſint Dî, (ſi modò ſint, ut profectò ſunt) animantes eſſe, nec ſolùm animantes, ſed etiam rationis compo-

ſes, inter ſeque quaſi civili conciliatione & ſocietate conjunctos, unum mundum ut communem rempublicam atque urbem aliquam regentes. Sequitur, ut eadem ſit in his, quae humano in genere, ratio, eadem veritas utrobique ſit, eademque lex, quae eſt recti praeceptio pravique depulſio. Ex quo intelligitur, prudentiam quoque & mentem à Dîs ad homines perveniſſe: ob eamque cauſſam majorum inſtitutis mens, fides, virtus, concordia, conſecratae & publicè dedicatae ſunt. Quae quî convenit penes Deos eſſe negare, cùm eorum auguſta & ſancta ſimulacra veneremur? Quòd ſi ineſt in hominum genere mens, fides, virtus, concordia; unde haec in terram, niſi à ſuperis, defluere potuerunt? cumque ſint in nobis conſilium, ratio, prudentia; neceſſe eſt Deos haec ipſa habere majora, nec habere ſolùm, ſed etiam his uti in maxumis & optumis rebus. Nihil autem eſt nec majus nec melius mundo: neceſſe eſt ergo eum Deorum conſilio & providentia adminiſtrari. Poſtremò cùm ſatis docuerimus, hos eſſe Deos, quorum inſignem vim & inluſtrem faciem videremus, ſolem dico & lunam & vagas ſtellas & inerrantes & caelum & mundum ipſum & earum rerum vim, quae ineſſent in omni mundo cum magno uſu & commoditate generis humani; efficitur, omnia regi divina mente atque prudentia. Ac de prima quidem parte ſatis dictum eſt. Sequitur, ut do- 32
ceam, omnia ſubjecta eſſe naturae, eaque ab ea pulcherrimè geri. Sed quid ſit ipſa natura, explicandum eſt ante breviter, quo faciliùs id, quod docere volimus, intelligi poſſit. Namque alii *naturam* cenſent eſſe vim quandam ſine ratione, cientem motus in corporibus neceſſarios: alii autem, vim participem rationis, atque ordinis; tanquam via progredientem, declarantemque

quid

quid cujuſque rei cauſſa efficiat, quid ſequatur; cujus ſollertiam nulla ars, nulla manus, nemo opifex conſequi poſſit imitando: ſeminis enim vim eſſe tantam, ut id, quamquam ſit perexiguum, tamen ſi inciderit in concipientem comprehendentemque naturam, nactumque ſit materiam qua ali augerique poſſit, ita fingat & efficiat in ſuo quidque genere; partim ut tantummodò per ſtirpes alantur ſuas, partim ut movere etiam & ſentire & appetere poſſint & ex ſeſe ſimilia ſui gignere. Sunt autem, qui omnia naturae nomine appellent, ut Epicurus; qui ita dividit, omnium, quae ſint, naturam, eſſe corpora & inane quaeque his accidant. Sed nos cùm dicimus natura conſtare adminiſtrarique mundum, non ita dicimus, ut glebam aut fragmentum lapidis aut aliquid ejuſmodi, nulla cohaerendi natura, ſed ut arborem, ut animal, in quibus nulla temeritas, ſed ordo apparet &
33 artis quaedam ſimilitudo. Quòd ſi ea, quae à terra ſtirpibus continentur, arte naturae vivunt & vigent: profectò ipſa terra eadem vi continetur, [& arte naturae,] quippe quae gravidata ſeminibus, omnia pariat & fundat ex ſeſe, ſtirpes amplexa alat & augeat, ipſaque alatur viciſſim à ſuperis externiſque naturis. Ejuſdemque exſpirationibus aër alitur, & aether, & omnia ſupera. Ita, ſi terra natura tenetur & viget, eadem ratio in reliquo mundo eſt: ſtirpes enim terrae inhaerent: animantes autem adſpiratione aëris ſuſtinentur: ipſeque aër nobiſcum videt, nobiſcum audit, nobiſcum ſonat: nihil enim eorum ſine eo fieri poteſt. Quin etiam movetur nobiſcum: quacumque enim imus, quacumque movemur, videtur quaſi locum dare & cedere. Quaeque in medium locum mundi, qui eſt infimus, & quae à medio in ſuperum, quaeque converſione rotunda cir-

cum

eum medium feruntur, ea continentem mundi efficiunt
unamque naturam. Et cùm quattuor genera ſint corpo-
rum, viciſſitudine eorum mundi continuata natura eſt.
Nam ex terra, aqua: ex aqua, oritur aër: ex aëre, ae-
ther: deinde retrorſum viciſſim ex aethere, aër: inde
aqua: ex aqua, terra infima. Sic naturis his, ex quibus
omnia conſtant, ſurſus, deorſus, ultrò, citro commean-
tibus, mundi partium conjunctio continetur. Quae aut
ſempiterna ſit neceſſe eſt, hoc eodem ornatu, quem vi-
demus: aut certè perdiuturna, permanens ad longin-
quum & inmenſum paenè tempus. Quorum utrumvis
ſit, ſequitur, natura mundum adminiſtrari. Quae enim
claſſium navigatio, aut quae inſtructio exercitûs, aut rur-
ſus (ut ea, quae natura efficit, conferamus) quae procre-
atio vitis aut arboris, quae porrò animantis figura con-
formatioque membrorum, tantam naturae ſollertiam ſig-
nificat, quantam ipſe mundus? Aut igitur nihil eſt quod
ſentiente natura regatur, aut mundum regi confitendum
eſt. Etenim qui reliquas naturas omnes earumque ſemi-
na contineat, quî poteſt ipſe non natura adminiſtrari? ut,
ſiqui dentes & pubertatem natura dicat exiſtere; ipſum
autem hominem, cui ea exiſtant, non conſtare natura;
non intelligat, ea, quae efferant aliquid ex ſeſe, perfec-
tiores habere naturas, quàm ea, quae ex iis efferantur.
Omnium autem rerum, quae natura adminiſtrantur, ſe- 34
minator, & ſator, & parens, ut ita dicam, atque edu-
cator & altor eſt mundus: omniaque, ſicut membra &
partes ſuas, nutricatur & continet. Quòd ſi mundi par-
tes natura adminiſtrantur, neceſſe eſt mundum ipſum na-
tura adminiſtrari. Cujus quidem adminiſtratio nihil ha-
bet in ſe quod reprehendi poſſit: ex iis enim naturis
quae erant, quod effici optumum potuit, effectum eſt.

Doceat

Doceat ergo aliquis potuiſſe melius. Sed nemo umquam docebit: & ſi, quis corrigere aliquid volet, aut deterius faciet, aut id, quod fieri non potuit, deſiderabit. Quòd ſi omnes mundi partes ita conſtitutae ſunt, ut neque ad uſum meliores potuerint eſſe, neque ad ſpeciem pulchriores: videamus, utrùm ea fortuita ne ſint, an eo ſtatu, quo cohaerere nullo modo potuerint, niſi ſenſu moderante divinaque providentia. Si ergo meliora ſunt ea quae natura, quàm illa quae arte perfecta ſunt: nec ars efficit quicquam ſine ratione: ne natura quidem rationis expers eſt habenda. Quî igitur convenit, ſignum aut tabulam pictam cùm aſpexeris, ſcire adhibitam eſſe artem: cumque procul curſum navigii videris, non dubitare, quin id ratione atque arte moveatur: aut cùm ſolarium vel deſcriptum, aut ex aqua contemplere, intelligere declarari horas arte, non caſu: mundum autem, qui & has ipſas artes, & earum artifices, & cuncta complectatur, conſilii & rationis eſſe expertem putare? Quòd ſi in Scythiam, aut in Britanniam, ſphaeram aliquis tulerit hanc, quam nuper familiaris noſter effecit Poſidonius, cujus ſingulae converſiones idem efficiunt in ſole, & in luna, & in quinque ſtellis errantibus, quod efficitur in caelo ſingulis diebus & noctibus; quis in illa barbarie dubitet, quin ea ſphaera ſit perfecta ratione? Hi autem dubitant de mundo, ex quo & oriuntur & fiunt omnia, caſune ipſe ſit effectus aut neceſſitate aliqua, an ratione ac mente divina: & Archimedem arbitrantur plus valuiſſe in imitandis ſphaerae converſionibus, quàm naturam in efficiendis; praeſertim cùm multis partibus ſint illa perfecta, quàm haec ſimulata ſollertius.
35 Atqui ille apud Attium paſtor, qui navem numquam antè vidiſſet, ut procul divinum

&

& novum vehiculum Argonautarum è monte conſpexit, primò admirans & perterritus, hoc modo loquitur:

——tanta moles labitur
Fremebunda ex alto, ingenti ſonitu & ſpiritu:
Prae ſe undas volvit: vortices vi ſuſcitat,
Ruit prolapſa: pelagus reſpergit: profluit.
Ita dum interruptum credas nimbum volvier,
Dum quod ſublime ventis expulſum rapi
Saxum aut procellis, vel globoſos turbines
Exiſtere ictos undis concurſantibus:
Niſi quas terreſtres Pontus ſtrages conciet:
Aut fortè Triton fuſcina evertens ſpecus,
Subter radices penitus undanti in freto
Molem ex profundo ſaxeam ad caelum eruit.

Dubitat primò, quae ſit ea natura, quam cernit ignotam; idemque, juvenibus viſis auditoque nautico cantu,

Sicut inciti atque alacres roſtris perfremunt
Delphini:

item alia multa.

——Silvani melo
Conſimilem ad aures cantum & auditum refert.

Ergo ut hic primo aſpectu inanimum quiddam ſenſuque vacuum ſe putat cernere; poſt autem ſignis certioribus, quale ſit id, de quo dubitaverat, incipit ſuſpicari: ſic philoſophi debuerunt, ſi fortè eos primus aſpectus mundi conturbaverat, poſteà, cùm vidiſſent motus ejus finitos & aequabiles, omniaque ratis ordinibus moderata immutabilique conſtantia, intelligere ineſſe aliquem non ſolùm habitatorem in hac caeleſti ac divina domo, ſed etiam rectorem & moderatorem & tamquam architectum tanti operis tantique muneris. Nunc autem mihi 36
videntur ne ſuſpicari quidem, quanta ſit admirabilitas

caeleſtium rerum atque terreſtrium. Principio enim ter-
ra ſita in media parte mundi, circumfuſa undique eſt
hac animabili ſpirabilique natura, cui nomen eſt aër.
Graecum illud quidem, ſed perceptum jam tamen uſu à
noſtris: tritum eſt enim pro Latino. Hunc rurſus am-
plectitur inmenſus aether, qui conſtat ex altiſſimis ig-
nibus. Mutuemur hoc quoque verbum, dicaturque tam
aether Latinè, quam dicitur *aër*: etſi interpretatur Pa-
cuvius;

Hoc quod memoro, noſtri caelum, Graji perhibent aethera.

Quaſi verò non Grajus hoc dicat. At Latinè loquitur.
Siquidem nos non quaſi Graecè loquentem audiamus.
Docet idem alio loco:

Grajugena de iſto aperit ipſa oratio.

Sed ad majora redeamus. Ex aethere igitur innume-
rabiles flammae ſiderum exiſtunt; quorum eſt princeps
ſol, omnia clariſſima luce conluſtrans, multis partibus
major atque amplior, quàm terra univerſa; deinde re-
liqua ſidera magnitudinibus inmenſis. Atque hi tanti
ignes tamque multi non modò nihil nocent terris rebuſ-
que terreſtribus, ſed ita proſunt, ut ſi mota loco ſint,
conflagrare terras neceſſe ſit à tantis ardoribus modera-
37 tione & temperatione ſublata. Hic ego non mirer eſſe
quemquam, qui ſibi perſuadeat, corpora quaedam ſoli-
da atque individua, vi & gravitate ferri, mundumque
effici ornatiſſimum & pulcherrimum ex eorum corpo-
rum concurſione fortuita? Hoc qui exiſtumat fieri po-
tuiſſe, non intelligo cur non idem putet, ſi innumerabiles
unius & viginti formae literarum, vel aureae vel qua-
les libet, aliquò conjiciantur, poſſe ex his in terram ex-
cuſſis annales Ennî, ut deinceps legi poſſint, effici:
quod

quod neſcio an ne in uno quidem verſu poſſit tantum valere fortuna. Iſti autem quemadmodum adſeverant, ex corpuſculis non colore, non qualitate aliqua, quam ποιότητα Graeci vocant, non ſenſu praeditis, ſed concurrentibus temerè atque caſu, mundum eſſe perfectum? vel innumerabiles potius in omni puncto temporis alios naſci, alios interire? Quod ſi mundum efficere poteſt concurſus atomorum, cur porticum, cur templum, cur domum, cur urbem non poteſt? quae ſunt minùs operoſa, & multo quidem faciliora. Certe ita temerè de mundo effutiunt, ut mihi quidem numquam hunc admirabilem caeli ornatum, qui locus eſt proximus, ſuſpexiſſe videantur. Praeclarè ergo Ariſtoteles, *Si eſſent*, inquit, *qui ſub terra ſemper habitaviſſent bonis & illuſtribus domiciliis, quae eſſent ornata ſignis atque picturis, inſtructaque rebus his omnibus quibus abundant hi qui beati putantur, nec tamen exiſſent umquam ſupra terram; accepiſſent autem fama & auditione, eſſe quoddam numen & vim Deorum: deinde aliquo tempore, pateſactis terrae faucibus, ex illis abditis ſedibus evadere in haec loca, quae nos incolimus, atque exire potuiſſent: cùm repentè terram, & maria, caelumque vidiſſent; nubium magnitudinem ventorumque vim cognoviſſent, aſpexiſſentque ſolem, ejuſque tum magnitudinem pulchritudinemque, tum etiam efficientiam cognoviſſent, quòd is diem efficeret, toto caelo luce diffuſa: cùm autem terras nox opacaſſet, tum caelum totum cernerent aſtris diſtinctum & ornatum, lunaeque luminum varietatem tum creſcentis, tum ſeneſcentis, eorumque omnium ortus & occaſus, atque in omni aeternitate ratos immutabileſque curſus: haec cùm viderent, profectò & eſſe Deos, & haec tanta opera Deorum eſſe arbitrarentur.* Atque haec quidem ille. 38
Nos autem tenebras cogitemus tantas, quantae quondam eruptione Aetnaeorum ignium finitimas regiones obſcu-

raviſſe dicuntur, ut per biduum nemo hominem homo agnoſceret: cùm autem tertiò die ſol inluxiſſet, tum ut revixiſſe ſibi viderentur. Quòd ſi hoc idem ex aeternis tenebris contingeret, ut ſubitò lucem aſpiceremus; quaenam ſpecies caeli videretur? Sed aſſiduitate cotidiana, & conſuetudine oculorum, adſueſcunt animi, neque admirantur, neque requirunt rationes earum rerum quas ſemper vident: proinde quaſi novitas nos magis quàm magnitudo rerum debeat ad exquirendas cauſſas excitare. Quis enim hunc hominem dixerit, qui cùm tam certos caeli motus, tam ratos aſtrorum ordines, tamque inter ſe omnia connexa & apta viderit, neget in his ullam ineſſe rationem, eaque caſu fieri dicat, quae quanto conſilio gerantur, nullo conſilio adſequi poſſumus? An cùm machinatione quadam moveri aliquid videmus, ut ſphaeram, ut horas, ut alia permulta; non dubitamus, quin illa opera ſint rationis? cùm autem impetum caeli cum admirabili celeritate moveri vertique videamus, conſtantiſſimè conficientem viciſſitudines anniverſarias cum ſumma ſalute & conſervatione rerum omnium; dubitamus, quin ea non ſolùm ratione fiant, ſed etiam excellenti divinaque ratione? Licet enim jam, remota ſubtilitate diſputandi, oculis quodammodo contemplari pulchritudinem rerum earum, quas divina providentia dicimus

59 conſtitutas. Ac principio terra univerſa cernatur, locata in media ſede mundi, ſolida, & globoſa, & undique ipſa in ſeſe nutibus ſuis conglobata, veſtita floribus, herbis, arboribus, frugibus: quorum omnium incredibilis multitudo, inſatiabili varietate diſtinguitur. Adde huc fontium gelidas perennitates, liquores perlucidos amnium, riparum veſtitus viridiſſimos, ſpeluncarum concavas altitudines, ſaxorum aſperitates, inpendentium montium

tium altitudines, inmenſitateſque camporum: adde etiam reconditas auri argentique venas, infinitamque vim marmoris. Quae verò, & quàm varia genera beſtiarum vel cicurum vel ferarum? qui volucrum lapſûs atque cantus? qui pecudum paſtus? quae vita ſilveſtrium? Quid jam de hominum genere dicam? qui quaſi cultores terrae conſtituti, non patiuntur eam nec inmanitate beluarum efferari, nec ſtirpium aſperitate vaſtari: quorumque operibus agri, inſulae, litoraque conlucent, diſtincta tectis & urbibus. Quae ſi ut animis ſic oculis videre poſſemus, nemo cunctam intuens terram, de divina ratione dubitaret. At verò quanta maris eſt pulchritudo? quae ſpecies univerſi? quae multitudo & varietas inſularum? quae amoenitates orarum & litorum? quot genera quamque diſparia partim ſubmerſarum, partim fluitantium & innantium beluarum, partim ad ſaxa nativis teſtis inhaerentium? Ipſum autem mare ſic terram appetens litoribus adludit, ut una ex duabus naturis conflata videatur. Exin mari finitimus aër, die & nocte diſtinguitur: iſque tum fuſus & extenuatus ſublime fertur; tum autem concretus in nubes cogitur, humoremque conligens terram auget imbribus; tum effluens huc & illuc, ventos efficit. Idem annuas frigorum & calorum facit varietates: idemque & volatus alitum ſuſtinet, & ſpiritu ductus alit & ſuſtentat animantes. Reſtat ultimus, & 40
à domiciliis noſtris altiſſimus, omnia cingens & coercens caeli complexus, qui idem aether vocatur, extrema ora & determinatio mundi: in quo cum admirabilitate maxuma igneae formae curſus ordinatos definiunt. E quibus ſol, cujus magnitudine multis partibus terra ſuperatur, circùm eam ipſam volvitur: iſque oriens & occidens diem noctemque conficit: & modò accedens, tum

autem recedens, binas in ſingulis annis reverſiones ab extremo contrarias facit: quarum intervallo tum quaſi triſtitia quâdam contrahitur terra, tum viciſſim laetificatur, ut cum caelo hilarata videatur. Luna autem, quae eſt, ut oſtendunt Mathematici, major quàm dimidia pars terrae, iiſdem ſpatiis vagatur, quibus ſol: ſed tum congrediens cum ſole, tum digrediens, & eam lucem, quam à ſole accepit, mittit in terras, & varias ipſa lucis mutationes habet: atque etiam tum ſubjecta atque oppoſita ſoli, radios ejus & lumen obſcurat; tum ipſa incidens in umbram terrae, cum eſt è regione ſolis, interpoſitu interjectuque terrae, repente deficit. Iiſdemque ſpatiis hae ſtellae, quas vagas dicimus, circùm terram feruntur, eodemque modo oriuntur & occidunt: quarum motus tum incitantur, tum retardantur, ſaepe etiam inſiſtunt. Quo ſpectaculo nihil poteſt admirabilius eſſe, nihil pulchrius. Sequitur ſtellarum inerrantium maxuma multitudo: quarum ita deſcripta diſtinctio eſt, ut ex notarum figu-
41 rarum ſimilitudine nomina invenerint. Atque hoc loco me intuens, Utar, inquit, carminibus Arati eis, quae à te admodum aduleſcentulo converſa, ita me delectant, quia Latina ſunt, ut multa ex his memoriâ teneam. Ergo, ut oculis aſſiduè videmus, ſine ulla mutatione aut varietate

Cetera labuntur celeri caeleſtia motu,
Cum caeloque ſimul noctesque dieſque feruntur.

Quorum contemplatione nullius expleri poteſt animus, naturae conſtantiam videre cupientis.

Extremuſque adeò duplice de cardine vertex
Dicitur eſſe polus.

Hunc circum ἄρκτοι duae feruntur, numquam occidentes.

Ex

Ex his altera apud Graios Cynoſura vocatur,
Altera dicitur eſſe Helice.

Cujus quidem clariſſimas ſtellas totis noctibus cernimus,

Quas noſtri ſeptem ſoliti vocitare Triones.

Paribuſque ſtellis ſimiliter diſtinctis eundem caeli verticem luſtrat parva Cynoſura

Hac fidunt duce nocturna Phoenices in alto.
Sed prior illa magis ſtellis diſtincta refulget,
Et latè prima confeſtim à nocte videtur.
Haec verò parva eſt: ſed nautis uſus in hac eſt.
Nam curſu interiore brevi convertitur orbe.

Et quo ſit earum ſtellarum admirabilior aſpectus, 42

Has inter, veluti rapido cum gurgite flumen,
Torvu' Draco ſerpit ſubter ſuperaque revolvens
Seſe, conficienſque ſinus è corpore flexos.

Ejus cùm totius eſt praeclara ſpecies, in primis ſuſpicienda eſt figura capitis atque ardor oculorum.

Huic non una modò caput ornans ſtella relucet,
Verùm tempora ſunt duplici fulgore notata,
E trucibuſque oculis duo fervida lumina flagrant,
Atque uno mentum radianti ſidere lucet.
Obſtipum caput & tereti cervice reflexum:
Obtutum in cauda majoris figere dicas.

Et reliquum quidem corpus draconis totis noctibus cernimus.

Hoc caput hîc paullum ſeſe ſubitoque recondit,
Ortus ubi atque obitus parte admiſcentur in una.

Id autem caput

Adtingens defeſſa velut moerentis imago
Vertitur;

quam quidem Graeci

Engonaſin vocitant, genibus quia nixa feratur.

Hic illa eximio poſita eſt fulgore Corona.

Atque haec quidem à tergo: propter caput autem Anguitenens,

Quem claro perhibent Ophiuchum nomine Graji.
Hic preſſu duplici palmarum continet anguem,
Ejus & ipſe manet religatus corpore toto:
Namque virum medium ſerpens ſub pectora cingit,
Ille tamen nitens graviter veſtigia ponit,
Atque oculos urget pedibus pectuſque Nepaï.

Septem triones autem ſequitur

Arctophylax, vulgò qui dicitur eſſe Bootes;
Quòd quaſi temone adjunctam prae ſe quatit Arctum.

Dein quae ſequuntur. Huic enim Booti

—— Subter praecordia fixa videtur
Stella micans radiis, Arcturus nomine clara:

cui ſubjecta fertur,

Spicum inluſtre tenens ſplendenti corpore Virgo.

43 Atque ita demetata ſigna ſunt, ut in tantis deſcriptionibus divina ſollertia appareat.

Et natos Geminos inviſes ſub caput Arcti,
Subjectus media eſt cancer, pedibuſque tenetur
Magnu' Leo, tremulam quatiens è corpore flammam.

Auriga

Sub laeva Geminorum abductus parte feretur.
Adverſum caput huic Helice truculenta tuetur.
At Capra laevum humerum clara obtinet.

Tum quae ſequuntur.

Verum haec eſt magno atque inluſtri praedita ſigno.
Contra Haedi exiguum jaciunt mortalibus ignem.

Cujus ſub pedibus

Corniger eſt valido connexus corpore Taurus.

Ejus caput ſtellis conſperſum eſt frequentibus.

Hae

Has Graeci ſtellas, Hyadas vocitare ſuërunt:

A pluendo; ὕειν enim eſt pluere; noſtri imperitè ſuculas: quaſi à ſubus eſſent, non ab imbribus nominatae. Minorem autem Septentrionem Cepheus paſſis palmis à tergo ſubſequitur.

Namque ipſum ad tergum Cynoſurae vertitur Arcti.

Hunc antecedit

Obſcura ſpecie ſtellarum Caſſiepea.
Hanc autem inluſtri verſatur corpore propter
Andromeda, aufugiens aſpectum moeſta parentis.
Huic Equus ille jubam quatiens fulgore micanti,
Summum contingit caput alvo: ſtellaque jungens
Una, tenet duplices communi lumine formas,
Aeternum ex aſtris cupiens connectere nodum.
Exin contortis Aries cum cornibus haeret.

Quem propter

Piſces, quorum alter paullum praelabitur antè,
Et magis horriferis aquilonis tangitur auris.

Ad pedes Andromedae Perſeus deſcribitur, 44

Quem ſumma ab regione aquilonis flamina pulſant.
At propter laevum genus omni ex parte locatas
Parvas Vergilias tenui cum luce videbis:
Inde Fides laeviter poſita, & convexa videtur.
Inde eſt ales avis lato ſub tegmine caeli.

Capiti autem Equi proximat Aquarii dextra, totuſque deinceps Aquarius.

Tum gelidum valido de pectore frigus anhelans,
Corpore ſemifero magno Capricornus in orbe.
Quem cùm perpetuo veſtivit lumine Titan,
Brumali flectens contorquet tempore currum.

Hinc autem aſpicitur,

Ut ſeſe oſtendens emergit Scorpios altè

Poſteriore

Poſteriore trahens flexum vi corporis arcum.
Quem propter nitens pennis convolvitur ales.
At propter ſe Aquila ardenti cum corpore portat.

Deinde Delphinus.

Exinde Orion obliquo corpore nitens

Quem ſubſequens

Fervidus ille Canis ſtellarum luce refulget.

Poſt Lepus ſubſequitur

Curriculum numquam defeſſo corpore ſedans.
At Canis ad Caudam ſerpens prolabitur Argo.
Hanc Aries tegit, & ſquamoſo corpore Piſces,
Fluminis inluſtri tangentem corpore ripas.

Quem longè ſerpentem & manantem aſpicies

———proceraque Vincla videbis,
Quae retinent Piſces caudarum à parte locata.
Inde Nepae cernes propter fulgentis acumen
Aram, quam flatu permulcet ſpiritus auſtri.

Propter quae Centaurus

Cedit, Equi partis properans ſubjungere Chelis.
Hîc dextram porgens, quadrupes quâ vaſta tenetur,
Tendit, & inluſtrem truculentus caedit ad aram.
Hîc ſeſe infernis de partibus erigit Hydra:

Cujus longè corpus eſt fuſum.

In medioque ſinu fulgens Cratera relucet.
Extremum nitens plumato corpore Corvus
Roſtro tundit: & hic Geminis eſt ille ſub ipſis
Ante canem, Procyon Grajo qui nomine fertur.

Haec omnis deſcriptio ſiderum, atque hic tantus caeli ornatus, ex corporibus huc & illuc caſu & temerè curſantibus potuiſſe effici, cuiquam ſano videri poteſt? aut vero alia quae natura, mentis & rationis expers, haec efficere potuit, quae, non modò ut fierent, ratione egu-

erunt,

erunt, ſed intelligi qualia ſint, ſine ſumma ratione non
poſſunt? Nec verò haec ſolùm admirabilia, ſed nihil 45
majus, quàm quòd ita ſtabilis eſt mundus, atque ita cohae-
ret ad permanendum, ut nihil ne excogitari quidem poſ-
ſit aptius: omnes enim partes ejus undique medium lo-
cum capeſcentes, nituntur aequaliter. Maxumè autem
corpora inter ſe juncta permanent, cùm quaſi quodam
vinculo circumdato conligantur: quod facit ea natura,
quae per omnem mundum omnia mente & ratione confi-
ciens funditur, & ad medium rapit & convertit extrema.
Quocirca ſi mundus globoſus eſt, ob eamque cauſſam
omnes ejus partes undique aequabiles ipſae per ſe atque
inter ſe continentur: contingere idem terrae neceſſe eſt,
ut, omnibus ejus partibus in medium vergentibus, (id
autem medium, infimum in ſphaera eſt) nihil interrum-
pat, quo labefactari poſſit tanta contentio gravitatis &
ponderum. Eademque ratione mare, cùm ſupra terram
ſit, medium tamen terrae locum expetens, conglobatur
undique aequabiliter, neque redundat umquam, neque
effunditur. Huic autem continens aër, fertur ille qui-
dem levitate ſublimis, ſed tamen in omnes partes ſe ipſe
fundit. Itaque & mari continuatus & junctus eſt, & na-
tura fertur ad caelum; cujus tenuitate & calore tempe-
ratus, vitalem & ſalutarem ſpiritum praebet animanti-
bus. Quem complexa ſumma pars caeli, quae aether
dicitur, & ſuum retinet ardorem tenuem & nulla admix-
tione concretum, & cum aëris extremitate conjungitur.
In aethere autem aſtra volvuntur: quae ſe & nixu ſuo 46
conglobata continent; & forma ipſa figuraque ſua mo-
menta ſuſtentant. Sunt enim rotunda: quibus formis,
ut antè dixiſſe videor, minimè noceri poteſt. Sunt au-
tem ſtellae natura flammeae: quocirca terrae, maris, a-

quarum

quarum vaporibus aluntur his, qui á ſole ex agris tepe-
factis & ex aquis excitantur: quibus altae renovataeque
ſtellae atque omnis aether refundunt eadem, & rurſum
trahunt indidem, nihil ut ferè intereat, aut admodum
paullulum, quod aſtrorum ignis & aetheris flamma con-
ſumat. Ex quo eventurum noſtri putant id, de quo Pa-
naetium addubitare dicebant, ut ad extremum omnis
mundus igneſceret; cùm humore conſumpto, neque ter-
ra ali poſſet, nec remearet aër, cujus ortus, aqua omni
exhauſta, eſſe non poſſet: ita relinqui nihil praeter ig-
nem; à quo rurſum animante ac deo renovatio mundi
fieret, atque idem ornatus oriretur. Nolo in ſtellarum
ratione multus vobis videri, maxumeque earum quae er-
rare dicuntur. Quarum tantus eſt concentus ex diſſimil-
limis motibus, ut, cùm ſumma Saturni refrigeret, me-
dia Martis incendat, his interjecta Jovis inluſtret &
temperet, infraque Martem duae Soli obediant; ipſe
Sol mundum omnem ſua luce compleat, ab eoque Lu-
na inluminata graviditates & partus adferat maturitateſ-
que gignendi. Quae copulatio rerum, & quaſi conſen-
tiens ad mundi incolumitatem coagmentatio naturae,
quem non movet; hunc horum nihil umquam reputa-
47 viſſe certò ſcio. Age ut à caeleſtibus rebus ad terreſ-
tres veniamus, quid eſt in his, in quo non naturae ratio
intelligentis appareat? Principio, eorum, quae gig-
nuntur è terra, ſtirpes & ſtabilitatem dant iis, quae ſuſ-
tinent, & ex terra ſuccum trahunt, quo alantur ea, quae
radicibus continentur: obducunturque libro aut cortice
trunci, quo ſint à frigoribus & caloribus tutiores. Jam
verò vites ſic claviculis adminicula, tamquam manibus,
adprehendunt, atque ſe ita erigunt, ut animantes. Quin
etiam à caulibus, [braciciſque,] ſi propter ſati ſint, ut

à peſti-

à peſtiferis & nocentibus, refugere dicuntur, nec eos
ulla ex parte contingere. Animantium verò quanta va-
rietas eſt? quanta ad eam rem vis, ut in ſuo quaeque
genere permaneant? quarum aliae coriis tectae ſunt,
aliae villis veſtitae, aliae ſpinis hirſutae: pluma alias,
alias ſquama videmus obductas: alias eſſe cornibus ar-
matas, alias habere effugia pennarum. Paſtum autem
animantibus largè & copiosè natura eum, qui cuique ap-
tus erat, comparavit. Enumerare poſſum ad eum paſ-
tum capeſſendum conficiendumque, quae ſit in figuris a-
nimantium & quàm ſollers ſubtiliſque deſcriptio partium,
quamque admirabilis fabrica membrorum: omnia enim,
quae quidem intus incluſa ſunt, ita nata atque ita locata
ſunt, ut nihil eorum ſupervacaneum ſit, nihil ad vitam
retinendam non neceſſarium. Dedit autem eadem natu-
ra beluis & ſenſum & appetitum; ut altero conatum ha-
berent ad naturales paſtus capeſſendos, altero ſecernerent
peſtifera à ſalutaribus. Jam verò alia animalia gradien-
do, alia ſerpendo ad paſtum accedunt, alia volando, alia
nando: cibumque partim oris hiatu & dentibus ipſis
capeſſunt, partim unguium tenacitate adripiunt, partim
aduncitate roſtrorum: alia ſugunt, alia carpunt, alia
vorant, alia mandunt. Atque etiam aliorum ea eſt hu-
militas, ut cibum terreſtrem, roſtris facilè contingant.
Quae autem altiora ſunt, ut anſeres, ut cygni, ut grues,
ut cameli, adjuvantur proceritate collorum. Manus e-
tiam data elephantis, quia propter magnitudinem corpo-
ris difficiles aditus habebant ad paſtum. At, quibus 48
beſtiis erat is cibus, ut alîus generis beſtiis veſcerentur,
aut vires natura dedit aut celeritatem. Data eſt quibuſ-
dam etiam machinatio quaedam atque ſollertia: ut in
araneolis, aliae quaſi rete texunt, ut, ſi quid inhae-

ſerit,

ſerit, conficiant: aliae autem ex inopinato obſervant, &, ſi quid incidit, adripiunt, idque conſumunt. Pinna verò (ſic enim Graecè dicitur) duabus grandibus patula conchis, cum parva ſquilla quaſi ſocietatem coit comparandi cibi. Itaque cùm piſciculi parvi in concham hiantem innataverint, tum admonita à ſquilla pinna morſu, comprimit conchas. Sic diſſimillimis beſtiolis communiter cibus quaeritur. In quo admirandum eſt, congreſſune aliquo inter ſe, an jam inde ab ortu naturae ipſae congregatae ſint. Eſt etiam admiratio nonnulla in beſtiis aquatilibus his, quae gignuntur in terra. Veluti crocodili, fluviatileſque teſtudines, quaedamque ſerpentes ortae extra aquam, ſimul ac primùm niti poſſunt, aquam perſequuntur. Quin etiam anatum ova gallinis ſaepè ſubponimus; è quibus pulli orti primùm aluntur ab iis, ut à matribus, à quibus excluſi fotique ſunt: deinde eas relinquunt & effugiunt ſequentes, cum primùm aquam, quaſi naturalem domum, videre potuerunt. Tantam ingenuit animantibus conſervandi
49 ſui natura cuſtodiam. Legi etiam ſcriptum, eſſe avem quandam, quae Platalea nominaretur: eam ſibi cibum quaerere advolantem ad eas aves, quae ſe in mari mergerent: quae cum emerſiſſent, piſcemque cepiſſent, uſque eò premere earum capita mordicus, dum illae captum amitterent; id quod ipſa invaderet. Eademque haec avis ſcribitur conchis ſe ſolere complere, eaſque, cùm ſtomachi calore concoxerit, evomere, atque ita eligere ex iis, quae ſunt eſculenta. Ranae autem marinae dicuntur obruere ſeſe arena ſolere; & movere propè aquam: ad quas, quaſi ad eſcam, piſces cum acceſſerint, confici à ranis atque conſumi. Milvo eſt quoddam bellum quaſi naturale cum corvo: ergo alter alterius,

ubi-

ubicumque nactus eſt, ova frangit. Illud verò ab Ariſ-
totele animadverſum, à quo pleraque, quis poteſt non mi-
rari ? Grues, cùm loca calidiora petentes maria tranſmit-
tant, trianguli efficere formam : ejus autem ſummo angu-
lo aër ab iis adverſus pellitur : deinde ſenſim ab utro-
que latere, tamquam remis, ita pennis curſus avium le-
vatur. Baſis autem trianguli, quam efficiunt grues, ea
tamquam a puppi, ventis adjuvatur : eaeque in tergo prae-
volantium, colla & capita reponunt : quod quia ipſe
dux facere non poteſt, quia non habet ubi nitatur, revo-
lat, ut ipſe quoque quieſcat. In ejus locum ſuccedit ex
his, quae adquierunt : eaque viciſſitudo in omni curſu
conſervatur. Multa ejuſmodi proferri poſſum : ſed ge-
nus ipſum videtis. Jam verò illa etiam notiora, quanto
ſe opere cuſtodiant beſtiae, ut in paſtu circumſpectent,
ut in cubilibus deliteſcant ; atque illa mirabilia. Quid 50
ea, quae nuper, id eſt paucis antè ſaeculis, medicorum
ingeniis reperta ſunt ? Vomitione canes ; purgatione
autem alvos Ibes Aegyptiae curant. Auditum eſt, pan-
theras, quae in barbaria venenata carne caperentur, re-
medium quoddam habere ; quo cùm eſſent uſae, non
morerentur : capras autem in Creta feras, cùm eſſent con-
fixae venenatis ſagittis, herbam quaerere quae Dictam-
nus vocaretur ; quam cùm guſtaviſſent, ſagittas excide-
re dicunt è corpore. Cervaeque paullo ante partum per-
purgant ſe quadam herbula, quae Seſelis dicitur. Jam
illa cernimus, ut contra metum & vim ſuis ſe armis
quaeque defendat. Cornibus tauri, apri dentibus, mor-
ſu leones : aliae fuga ſe, aliae occultatione tutantur : a-
tramenti effuſione ſepiae, torpore torpedines : multae
etiam inſectantes odoris intolerabili foeditate depellunt.
Ut verò perpetuus mundi eſſet ornatus, magna adhibita 51

cura eſt à providentia Deorum, ut ſemper eſſent & beſtiarum genera, & arborum, omniumque rerum, quae [altae aut radicibus] a terra [aut] ſtirpibus continerentur. Quae quidem omnia eam vim ſeminis habent in ſe, ut ex una plura generentur: idque ſemen incluſum eſt in intima parte earum bacarum, quae ex quaque ſtirpe funduntur: iiſdemque ſeminibus & homines affatim veſcuntur, & terrae ejuſdem generis ſtirpium renovatione complentur. Quid loquar, quanta ratio in beſtiis ad perpetuam conſervationem earum generis appareat? Nam primùm aliae mares, aliae feminae ſunt: quod perpetuitatis cauſſa machinata natura eſt. Deinde partes corporis & ad procreandum & ad concipiendum aptiſſimae: & in mare & in femina commiſcendorum corporum mirae libidines. Cùm autem in locis ſemen inſedit, rapit omnem ferè cibum ad ſeſe, eoque ſeptum fingit animal: quod cùm ex utero elapſum excidit; in iis animantibus, quae lacte aluntur, omnis ferè cibus matrum lacteſcere incipit: eaque, quae paullo antè nata ſunt, ſine magiſtro, duce natura, mammas appetunt, earumque ubertate ſaturantur. Atque, ut intelligamus nihil horum eſſe fortuitum, & haec omnia eſſe opera providae ſollertiſque naturae, quae multiplices foetus procreant, ut ſues, ut canes, his mammarum data eſt multitudo: quas eaſdem paucas habent eae beſtiae, quae pauca gignunt. Quid dicam quantus amor beſtiarum ſit in educandis cuſtodiendiſque iis quae procreaverint, uſque ad eum finem dum poſſint ſe ipſa defendere? etſi piſces, ut ajunt, ova cùm genuerunt relinquunt: facilè
52 enim illa, aqua & ſuſtinentur & foetum fundunt. Teſtudines autem, & crocodilos dicunt, cùm in terra partum ediderint, obruere ova, deinde diſcedere: ita &

naſcuntur

naſcuntur & educantur ipſa per ſeſe. Jam gallinae aveſque reliquae & quietum requirunt ad pariendum locum; & cubilia ſibi nidoſque conſtruunt, eoſque quàm poſſunt molliſſimè ſubſternunt, ut quàm facillimè ova ſerventur. Ex quibus pullos cùm excluſerint, ita tuentur, ut & pennis foveant, ne frigore laedantur; &, ſi calor à ſole, ſe opponant. Cùm autem pulli pennulis uti poſſunt, tum volatus eorum matres proſequuntur; reliquâ curâ liberantur. Accedit etiam ad nonnullorum animantium, & earum rerum quas terra gignit, conſervationem & ſalutem, hominum etiam ſollertia & diligentia. Nam multae & pecudes & ſtirpes ſunt, quae ſine procuratione hominum ſalvae eſſe non poſſunt. Magnae etiam opportunitates ad cultum hominum atque abundantiam aliae aliis in locis reperiuntur. Aegyptum Nilus inrigat, &, cùm tota aeſtate obrutam oppletamque tenuit, tum recedit, mollitoſque & oblimatos agros ad ſerendum relinquit. Meſopotamiam fertilem efficit Euphrates: in quam quotannis quaſi novos agros invehit. Indus verò, qui eſt omnium fluminum maxumus, non aqua ſolùm agros laetificat & mitigat, ſed eos etiam conſerit: magnam enim vim ſeminum ſecum frumenti ſimilium dicitur deportare. Multaque alia in aliis locis commemorabilia proferre poſſum: multos fertiles agros, alios aliorum fructuum. Sed illa quanta benignitas na- 53
turae, quòd tam multa ad veſcendum, tam varia, & tam jucunda gignit? neque ea uno tempore anni, ut ſemper & novitate delectemur & copia. Quàm tempeſtivos autem dedit, quàm ſalutares non modò hominum, ſed etiam pecudum generi, iis denique omnibus quae oriuntur e terra, ventos Eteſias? quorum flatu nimii temperantur calores. Ab iiſdem etiam maritumi curſus ce-

leres & certi diriguntur. Multa praetereunda ſunt: & tamen multa dicuntur. Enumerari enim non poſſunt fluminum opportunitates: aeſtus maritumi multùm accedentes & recedentes: montes veſtiti atque ſilveſtres: ſalinae ab ora marituma remotiſſimae: medicamentorum ſalutarium pleniſſimae terrae: artes denique innumerabiles, ad victum & ad vitam neceſſariae. Jam diei noctiſque viciſſitudo conſervat animantes, tribuens aliud agendi tempus, aliud quieſcendi. Sic undique omni ratione concluditur, mente conſilioque divino omnia in hoc mundo ad ſalutem omnium conſervationemque admirabiliter adminiſtrari. Sin quaerat quiſpiam, cujuſnam cauſſa tantarum rerum molitio facta ſit: arborumne & herbarum? quae quamquam ſine ſenſu ſunt, tamen à natura ſuſtinentur: at id quidem abſurdum eſt. An beſtiarum? nihilo probabilius, Deos mutarum & nihil intelligentium cauſſa tantum laboraſſe. Quorum igitur cauſſa quis dixerit effectum eſſe mundum? Eorum ſcilicet animantium, quae ratione utuntur. Hi ſunt Dî & homines; quibus profectò nihil eſt melius: ratio eſt enim, quae praeſtat omnibus: ita fit credibile, Deorum & hominum cauſſa factum eſſe mundum, quaeque
54 in eo mundo ſint omnia. Faciliuſque intelligitur, a Dîs inmortalibus hominibus eſſe proviſum, ſi erit tota hominis fabricatio perſpecta, omniſque humanae naturae figura atque perfectio. Nam cùm tribus rebus animantium vita teneatur, cibo, potione, ſpiritu: ad haec omnia percipienda os eſt aptiſſimum, quod adjunctis naribus ſpiritu augetur. Dentibus autem in ore conſtructis manditur, atque ab his extenuatur & molitur cibus. Eorum adverſi acuti morſu dividunt eſcas; intimi autem conficiunt, qui genuini vocantur: quae confectio etiam a

lingua

lingua adjuvari videtur. Linguam autem ad radices e-
jus haerens excipit ſtomachus, quò primùm inlabuntur
ea quae accepta ſunt: oris utraque ex parte tonſillas ad-
tingens, palato extremo atque intimo terminatur. At-
que is agitatione & motibus linguae cum depulſum &
quaſi detruſum cibum accepit, depellit. Ipſius autem
partes eae, quae ſunt infra id quod devoratur, dilatantur:
quae autem ſupra, contrahuntur. Sed cùm aſpera arte-
ria (ſic enim à medicis appellatur) oſtium habeat ad-
junctum linguae radicibus, paullo ſupra quàm ad lingu-
am ſtomachus adnectitur, eaque ad pulmones uſque per-
tineat, excipiatque animam eam, quae ducta ſit ſpiritu,
eandemque à pulmonibus reſpiret & reddat; tegitur
quodam quaſi operculo: quod ob eam cauſſam datum
eſt, ne, ſi quid in eam cibi fortè incidiſſet, ſpiritus in-
pediretur. Sed cùm alvi natura, ſubjecta ſtomacho,
cibi & potionis ſit receptaculum; pulmones autem &
cor extrinſecus ſpiritum adducant; in alvo multa ſunt
mirabiliter effecta, quae conſtat ferè è nervis. Eſt au-
tem multiplex & tortuoſa, arcetque & continet, ſive il-
lud aridum eſt ſive humidum, quod recipit, ut id mu-
tari & concoqui poſſit; eaque tum adſtringitur, tum re-
laxatur, atque omne, quod accepit, cogit, & confun-
dit: ut facilè & calore, quem multum habet exterendo
cibo, & praeterea ſpiritu omnia coacta atque confecta
in reliquum corpus dividantur. In pulmonibus autem 55
ineſt raritas quaedam, & adſimilis ſpongiis mollitudo,
ad hauriendum ſpiritum aptiſſima: qui tum ſe contra-
hunt adſpirantes, tum ſe in reſpiritu dilatant; ut fre-
quenter ducatur cibus animalis, quo maxumè aluntur a-
nimantes. Ex inteſtinis autem [& alvo] ſecretus à re-
liquo cibo ſuccus is, quo alimur, permanat ad jecur per

quaſdam à medio inteſtino uſque ad portas jecoris (ſic enim appellant) ductas & directas vias, quae pertinent ad jecur eique adhaerent. Atque inde aliae pertinentes ſunt, per quas cadit cibus à jecore delapſus. Ab eo cibo cùm eſt ſecreta bilis, iique humores, qui ex renibus profunduntur; reliqua ſe in ſanguinem vertunt, ad eaſdemque portas jecoris confluunt, ad quas omnes ejus viae pertinent. Per quas lapſus cibus in hoc ipſo loco in eam venam, quae cava appellatur, confunditur, perque eam ad cor confectus jam coctuſque perlabitur: à corde autem in totum corpus diſtribuitur per venas admodum multas, in omnes partes corporis pertinentes. Quemadmodum autem reliquiae cibi depellantur, tum adſtringentibus ſe inteſtinis, tum relaxantibus, haud ſanè difficile dictu eſt: ſed tamen praetereundum eſt, ne quid habeat injucunditatis oratio. Illa potiùs explicetur incredibilis fabrica naturae. Nam quae ſpiritu in pulmones anima ducitur, ea caleſcit primùm ipſo ab ſpiritu, deinde coagitatione pulmonum: ex eaque pars redditur reſpirando, pars concipitur cordis parte quadam, quam ventriculum cordis appellant: cui ſimilis alter adjunctus eſt, in quem ſanguis à jecore per venam illam cavam influit. Eoque modo ex his partibus & ſanguis per venas in omne corpus diffunditur, & ſpiritus per arterias. Utraeque autem crebrae multaeque toto corpore intextae, vim quandam incredibilem artificioſi operis divinique teſtantur. Quid dicam de oſſibus? quae ſubjecta corpori mirabiles commiſſuras habent, & ad ſtabilitatem aptas, & ad artus finiendos accommodatas, & ad motum, & ad omnem corporis actionem. Huc adde nervos à quibus artus continentur, eorumque inplicationem corpore toto pertinentem: qui, ſicut venae & arteriae,

arteriae, à corde tracti & profecti, in corpus omne ducuntur. Ad hanc providentiam naturae tam diligentem 56
tamque ſollertem adjungi multa poſſunt; è quibus intelligatur, quantae res hominibus à Deo quamque eximiae tributae ſint. Qui primùm eos humo excitatos, celſos & rectos conſtituit, ut Deorum cognitionem, caelum intuentes, capere poſſent. Sunt enim è terra homines non ut incolae atque habitatores, ſed quaſi ſpectatores ſuperarum rerum atque caeleſtium, quarum ſpectaculum ad nullum aliud genus animantium pertinet. Senſus autem interpretes ac nuntii rerum, in capite tamquam in arce, mirificè ad uſus neceſſarios & facti & conlocati ſunt. Nam oculi, tamquam ſpeculatores, altiſſimum locum obtinent: ex quo plurima conſpicientes, fungantur ſuo munere. Et aures, cùm ſonum percipere debeant qui natura ſublime fertur, rectè in altis corporum partibus conlocatae ſunt. Itemque nares, eò quòd omnis odor ad ſupera fertur, rectè ſurſum ſunt: & quòd cibi & potionis judicium magnum earum eſt, non ſine cauſſa vicinitatem oris ſecutae ſunt. Jam guſtatus, qui ſentire eorum quibus veſcimur genera deberet, habitat in ea parte oris, qua eſculentis & poculentis iter natura patefecit. Tactus autem toto corpore aequabiliter fuſus eſt, ut omnes ictus, omneſque nimios & frigoris & caloris adpulſus, ſentire poſſimus. Atque, ut in aedificiis architecti avertunt ab oculis naribuſque dominorum ea, quae profluentia neceſſariò taetri eſſent aliquid habitura: ſic natura res ſimiles procul amandavit à ſenſibus. Quis verò opifex, 57
praeter naturam, qua nihil poteſt eſſe callidius, tantam ſollertiam perſequi potuiſſet in ſenſibus? Quae primùm oculos membranis tenuiſſimis veſtivit & ſepſit: quas primùm perlucidas fecit, ut per eas cerni poſſet; firmas au-

tem, ut continerentur. Sed lubricos oculos fecit & mobiles, ut & declinarent, ſiquid noceret; & aſpectum, quò vellent, facilè converterent. Acieſque ipſa, qua cernimus, quae pupula vocatur, ita parva eſt, ut ea, quae nocere poſſint, facilè vitet. Palpebraeque, quae ſunt tegmenta oculorum, molliſſimae tactu, ne laederent aciem, aptiſſimè factae & ad claudendas pupulas, ne quid incideret, & ad aperiendas; idque providit, ut identidem fieri poſſet cum maxuma celeritate. Munitaeque ſunt palpebrae tamquam vallo pilorum: quibus, & apertis oculis, ſi quid incideret, repelleretur; & ſomno conniventibus, cùm oculis ad cernendum non egeremus, ut qui, tamquam involuti, quieſcerent. Latent praeterea utiliter, & excelſis undique partibus ſepiuntur. Primùm enim ſuperiora, ſuperciliis obducta, ſudorem à capite & à fronte defluentem repellunt. Genae deinde ab inferiore parte tutantur ſubjectae leviterque eminentes. Naſus ita locatus eſt, ut quaſi murus oculis interjectus eſſe videatur. Auditus autem ſemper patet; ejus enim ſenſu etiam dormientes egemus: à quo cùm ſonus eſt acceptus, etiam è ſomno excitamur. Flexuoſum iter habet, ne quid intrare poſſit, ſi ſimplex & directum pateret: proviſum etiam, ut, ſi qua minima beſtiola conaretur inrumpere, in ſordibus aurium, tamquam in viſco, inhaereſceret. Extrà autem eminent quae appellantur aures, & tegendi cauſſa factae tutandique ſenſus; & ne adjectae voces laberentur, atque errarent, priuſquàm ſenſus ab his pulſus eſſet. Sed duros & quaſi corneolos habent introitus multiſque cum flexibus; quòd his naturis relatus amplificatur ſonus. Quocirca & in fidibus teſtudine reſonatur aut cornu: & ex tortuoſis locis & incluſis ſoni referuntur ampliores. Similiter

ſimiliter nares, quae ſemper propter neceſſarias utilitates patent, contractiores habent introitus; ne quid in eas, quod noceat, poſſit pervadere: humoremque ſemper habent ad pulverem multaque alia depellenda non inutilem. Guſtatus praeclarè ſeptus eſt: ore enim continetur, & ad uſum aptè, & ad incolumitatis cuſtodiam.
Omniſque ſenſus hominum multo antecellit ſenſibus be- 58
ſtiarum. Primùm enim oculi in his artibus, quarum judicium eſt oculorum, in pictis, fictis, caelatiſque formis, in corporum etiam motione atque geſtu multa cernunt ſubtiliùs: colorum etiam & figurarum [tum] venuſtatem atque ordinem, &, ut ita dicam, decentiam oculi judicant; atque etiam alia majora: nam & virtutes, & vitia cognoſcunt: iratum, propitium; laetantem, dolentem; fortem, ignavum; audacem, timidumque cognoſcunt. Auriumque item eſt admirabile quoddam artificioſumque judicium, quo judicatur & in vocis & in tibiarum nervorumque cantibus varietas ſonorum, intervalla, diſtinctio, & vocis genera permulta: canorum, fuſcum: laeve, aſperum: grave, acutum: flexibile, durum: quae hominum ſolùm auribus judicantur. Nariumque item, & guſtandi pariter & tangendi magna judicia ſunt. Ad quos ſenſus capiendos & perfruendos, plures etiam, quàm vellem, artes repertae ſunt: perſpicuum eſt enim, quò compoſitiones unguentorum, quò ciborum conditiones, quò corporum lenocinia proceſſerint.
Jam verò animum ipſum mentemque hominis, ratio- 59
nem, conſilium, prudentiam, qui non divina cura perfecta eſſe perſpicit, is his ipſis rebus mihi videtur carere. De quo dum diſputarem, tuam mihi dari velim, Cotta, eloquentiam. Quo enim tu illa modo diceres? quanta primùm intelligentia, deinde conſequentium re-

rum cum primis conjunctio & comprehenſio eſſet in nobis: ex quo videlicet, quid ex quibuſque rebus efficiatur, idque ratione, concludimus; ſingulaſque res definimus circumſcripteque complectimur: ex quo ſcientia intelligitur quam vim habeat, qualis ſit; qua ne in Deo quidem eſt res ulla praeſtantior. Quanta verò illa ſunt, quae vos Academici infirmatis & tollitis? quòd & ſenſibus & animo ea, quae extrà ſunt, percipimus atque comprehendimus; ex quibus conlatis inter ſe & comparatis, artes quoque efficimus, partim ad uſum vitae, partim ad oblectationem neceſſarias. Jam verò domina rerum (ut vos ſoletis dicere) eloquendi vis quàm eſt praeclara quamque divina? Quae primùm efficit, ut ea, quae ignoramus, diſcere, & ea, quae ſcimus, alios docere poſſimus. Deinde hac cohortamur, hac perſuademus, hac conſolamur afflictos, hac deducimus perterritos à timore, hac geſtientes comprimimus, hac cupiditates iracundiaſque reſtinguimus: haec nos juris, legum, urbium ſocietate devinxit: haec à vita inmani & fera ſegregavit. Ad uſum autem orationis incredibile eſt, niſi diligenter adtenderis, quanta opera machinata natura ſit. Primùm enim à pulmonibus arteria uſque ad os intimum pertinet; per quam vox, principium à mente ducens, percipitur & funditur. Deinde in ore ſita lingua eſt, finita dentibus. Ea vocem inmoderatè profuſam fingit & terminat, quae ſonos vocis diſtinctos & preſſos efficit, cùm & ad dentes & ad alias partes pellit oris. Itaque plectri ſimilem linguam noſtri ſolent dicere; chordarum dentes; nares cornibus iis, qui ad
60 nervos reſonant in cantibus. Quam verò aptas, quamque multarum artium miniſtras manus natura homini dedit! Digitorum enim contractio facilis, faciliſque porrectio

propter

propter molles commiſſuras & artus, nullo in motu laborat. Itaque ad pingendum, ad fingendum, ad ſcalpendum, ad nervorum eliciendos ſonos ac tibiarum, apta manus eſt admotione digitorum. Atque haec oblectationis: illa neceſſitatis; cultus dico agrorum, extructionesque tectorum, tegumenta corporum vèl texta vel ſuta, omnemque fabricam aeris & ferri: ex quo intelligitur, ad inventa animo, percepta ſenſibus, adhibitis opificum manibus, omnia nos conſecutos, ut tecti, ut veſtiti, ut ſalvi eſſe poſſemus; urbes, muros, domicilia, delubra haberemus. Jam verò operibus hominum, id eſt, manibus, cibi etiam varietas invenitur, & copia. Nam & agri multa ferunt manu quaeſita, quae vel ſtatim conſumantur, vèl mandentur condita vetuſtati. Et praeterea veſcimur beſtiis & terrenis, & aquatilibus, & volatilibus, partim capiendo, partim alendo. Efficimus etiam domitu noſtro quadrupedum vectiones; quorum celeritas atque vis nobis ipſis adfert vim & celeritatem. Nos onera quibuſdam beſtiis, nos juga inponimus: nos elephantorum acutiſſimis ſenſibus, nos ſagacitate canum ad utilitatem noſtram abutimur: nos è terrae cavernis ferrum elicimus, rem ad colendos agros neceſſariam; nos aeris, argenti, auri venas, penitus abditas, invenimus, & ad uſum aptas, & ad ornatum decoras: arborum autem confectione, omnique materia & culta & ſilveſtri partim ad calefaciendum corpus, igni adhibito & ad mitigandum cibum utimur; partim ad aedificandum, ut tectis ſepti, frigora caloreſque pellamus. Magnos verò uſus adfert ad navigia facienda, quorum curſibus ſubpeditantur omnes undique ad vitam copiae. Quaſque res violentiſſimas natura genuit, earum moderationem nos ſoli habemus, maris atque ventorum, prop-

ter

ter nauticarum rerum ſcientiam; plurimiſque maritumis rebus fruimur atque utimur. Terrenorum item commodorum omnis eſt in homine dominatus. Nos campis, nos montibus fruimur: noſtri ſunt amnes, noſtri lacus: nos fruges ſerimus, nos arbores: nos aquarum inductionibus terris fecunditatem damus: nos flumina arcemus, dirigimus, avertimus: noſtris denique manibus in rerum natura quaſi alteram naturam efficere conamur.
61 Quid verò? hominum ratio non in caelum uſque penetravit? Soli enim ex animantibus nos aſtrorum ortus, obitus, curſuſque cognovimus: ab hominum genere finitus eſt dies, menſis, annus: defectiones ſolis & lunae cognitae praedictaeque in omne poſterum tempus, quae, quantae, quando futurae ſint. Quae contuens animus, accipit ab his cognitionem Deorum: ex qua oritur pietas; cui conjuncta juſtitia eſt, reliquae virtutes, è quibus vita beata exiſtit par & ſimilis Deorum; nulla aliâ re, niſi inmortalitate, quae nihil ad bene vivendum pertinet, cedens caeleſtibus. Quibus rebus expoſitis, ſatis docuiſſe videor, hominis natura quanto omnes anteiret animantes. Ex quo debet intelligi, nec figuram ſitumque membrorum, nec ingenii mentiſque vim, talem ef-
62 fici potuiſſe fortuna. Reſtat, ut doceam, atque aliquando perorem, omnia, quae ſint in hoc mundo, quibus utantur homines, hominum cauſſa facta eſſe & parata. Principio ipſe mundus, Deorum hominumque cauſſa factus eſt: quaeque in eo ſunt, ea parata ad fructum hominum & inventa ſunt. Eſt enim mundus quaſi communis Deorum atque hominum domus, aut urbs utrorumque. Soli enim ratione utentes, jure ac lege vivunt: Ut igitur Athenas & Lacedaemonem, Athenienſium Lacedaemoniorumque cauſſa putandum eſt conditas eſſe;

omnia-

omniaque, quae ſint in his urbibus, eorum populorum rectè eſſe dicuntur: ſic quaecumque ſunt in omni mundo, Deorum atque hominum putanda ſunt. Jam verò circuitus ſolis & lunae reliquorumque ſiderum, quamquam etiam ad mundi cohaerentiam pertinent, tamen & ſpectaculum hominibus praebent: nulla eſt enim inſatiabilior ſpecies, nulla pulchrior, & ad rationem ſollertiamque praeſtantior. Eorum enim curſus dimetati, maturitates temporum & varietates mutationeſque cognovimus: quae ſi hominibus ſolis nota ſunt, hominum eſſe facta cauſſa judicanda ſunt. Terra verò feta frugibus & vario leguminum genere, quae cum maxuma largitate fundit, ea ferarumne an hominum cauſſa gignere videtur? Quid de vitibus olivetiſque dicam? quarum uberrimi laetiſſimique fructus nihil omnino ad beſtias pertinent: neque enim ſerendi, neque colendi, nec tempeſtivè demetendi percipiendique fructus, neque condendi ac reponendi ulla pecudum ſcientia eſt: earumque omnium rerum hominum eſt & uſus & cura. Ut 63
fides igitur & tibias eorum cauſſa factas dicendum eſt, qui illis uti poſſunt: ſic ea, quae diximus, iis ſolis confitendum eſt eſſe parata, qui utuntur: nec ſi quae beſtiae furantur aliquid ex his aut rapiunt, illarum quoque cauſſa ea nata eſſe dicemus. Neque enim homines murium aut formicarum cauſſa frumentum condunt, ſed conjugum & liberorum & familiarum ſuarum: itaque beſtiae furtim, ut dixi, fruuntur; domini palàm, & liberè. Hominum igitur cauſſa eas rerum copias comparatas, fatendum eſt. Ni fortè tanta ubertas & varietas pomorum, eorumque jucundus non guſtatus ſolùm, ſed odoratus etiam & aſpectus, dubitationem adfert, quin hominibus ſolis ea natura donaverit. Tantumque abeſt, ut haec beſtiarum etiam cauſſa parata ſint, ut ipſas beſtias hominum

gratia

gratia generatas eſſe videamus. Quid enim oves aliud adferunt, niſi ut earum villis confectis atque contextis homines veſtiantur? quae quidem neque ali, neque ſuſtentari, neque ullum fructum edere ex ſe ſine cultu hominum & curatione potuiſſent. Canum verò tam fida cuſtodia, tamque amans dominorum adulatio, tantumque odium in externos, & tam incredibilis ad inveſtigandum ſagacitas narium, tanta alacritas in venando, quid ſignificat aliud, niſi ſe ad hominum commoditates eſſe generatos? Quid de bubus loquar? quorum ipſa terga declarant non eſſe ſe ad onus accipiendum figurata. Cervices autem natae ad jugum; tum vires humerorum & latitudines ad aratra pertrahenda: quibus, cùm terrae ſubigerentur fiſſione glebarum, ab illo aureo genere, ut poetae loquuntur, vis nulla umquam adferebatur.

Ferrea tum verò proles exorta repentè eſt,
Auſaque funeſtum prima eſt fabricarier enſem,
Et guſtare manu victum domitumque juvencum.

Tanta putabatur utilitas percipi ex bubus, ut eorum viſ-
64 ceribus veſci ſcelus haberetur. Longum eſt mulorum perſequi utilitates & aſinorum; quae certè ad hominum uſum paratae ſunt. Sus verò quid habet, praeter eſcam? cui quidem, ne putreſceret, animam ipſam pro ſale datam dicit eſſe Chryſippus: qua pecude, quòd erat ad veſcendum hominibus apta, nihil genuit natura fecundius. Quid multitudinem ſuavitatemque piſcium dicam? Quid avium? ex quibus tanta percipitur voluptas, ut interdum Pronoea noſtra, Epicurea fuiſſe videatur. Atque hae ne caperentur quidem, niſi hominum ratione atque ſollertia: quamquam aves quaſdam, & alites, & oſcines, ut noſtri augures appellant, rerum au-

gurandarum

curandarum cauſa eſſe natas putamus. Jam verò inmanes & feras beluas nanciſcimur venando, ut & veſcamur his, & exerceamur in venando ad ſimilitudinem bellicae diſciplinae, & utamur domitis & condocefactis, ut elephantis: multaque ex earum corporibus remedia morbis & volneribus eligamus, ſicut ex quibuſdam ſtirpibus & herbis, quarum utilitates longinqui temporis uſu & periclitatione percepimus. Totam licet animis tamquam oculis luſtrare terram mariaque omnia. Cernes jam ſpatia frugifera atque inmenſa camporum, veſtituſque denſiſſimos montium, pecudum paſtus, tum incredibili curſus maritumos celeritate. Nec verò ſupra terram, ſed etiam intimis ejus tenebris plurimarum rerum latet utilitas; quae ad uſum hominum orta, ab hominibus ſolis invenitur. Illud verò, quod uterque veſtrûm 65
adripiet fortaſſe ad reprehendendum, (Cotta, quia Carneades libenter in Stoicos invehebatur; Vellejus, quia nihil tam inridet Epicurus, quàm praedictionem rerum futurarum) mihi videtur vel maxume confirmare, Deorum providentia conſuli rebus humanis: eſt enim profectò divinatio, quae multis locis, rebus, temporibus apparet, cum in privatis, tum maxumè in publicis. Multa cernunt haruſpices: multa augures provident: multa oraculis declarantur, multa vaticinationibus, multa ſomniis, multa portentis: quibus cognitis, multae ſaepe res hominum ſententia atque utilitate partae, multa pericula depulſa ſunt. Haec igitur ſive vis, ſive ars, ſive natura, ad ſcientiam rerum futurarum homini profectò eſt, nec ab alio alicui quàm à Dîs inmortalibus data. Quae ſi ſingula vos fortè non movent, univerſa certè tamen inter ſe connexa atque conjuncta movere debebunt. Nec verò univerſo generi hominum ſolùm, ſed etiam

ſingulis

ſingulis à Dîs inmortalibus conſuli & provideri ſolet. Licet enim contrahere univerſitatem generis humani, eamque gradatim ad pauciores, poſtremò deducere ad
66 ſingulos. Nam ſi omnibus hominibus, qui ubique ſunt, quacumque in ora ac parte terrarum, ab hujuſce terrae, quam nos incolimus, continuatione diſtantium, Deos conſulere cenſemus ob has cauſſas, quas antè diximus: his quoque hominibus conſulunt, qui has nobiſcum terras ab oriente ad occidentem colunt. Sin autem his conſulunt, qui quaſi magnam quandam inſulam incolunt, quam nos orbem terrae vocamus; etiam illis conſulunt, qui partes ejus inſulae tenent, Europam, Aſiam, Africam. Ergo & earum partes diligunt, ut Romam, Athenas, Spartam, Rhodum: & earum urbium ſeparatim ab univerſis ſingulos diligunt, ut Pyrrhi bello Curium, Fabricium, Coruncanium; primo Punico Calatinum, Duillium, Metellum, Lutatium; ſecundo Maximum, Marcellum, Africanum; poſt hos, Paullum, Gracchum, Catonem, patrumve memoria Scipionem, Laelium: multoſque praeterea, & noſtra civitas, & Graecia tulit ſingulares viros; quorum neminem niſi juvante Deo talem fuiſſe credendum eſt. Quae ratio poetas, maxumeque Homerum inpulit, ut principibus heroum, Ulixi, Diomedi, Agamemnoni, Achilli, certos Deos diſcriminum & periculorum comites adjungeret. Praeterea ipſorum Deorum ſaepe praeſentiae, quales ſuprà commemoravi, declarant, ab his & civitatibus & ſingulis hominibus conſuli: quod quidem intelligitur etiam ſignificationibus rerum futurarum, quae tum dormientibus, tum vigilantibus portenduntur. Multa praeterea oſtentis, multa in extis admonemur, multiſque rebus aliis, quas diuturnus uſus ita notavit, ut

artem

artem divinationis efficeret. Nemo igitur vir magnus ſine aliquo adflatu divino umquam fuit. Nec verò ita refellendum eſt, ut, ſi ſegetibus aut vinetis cujuſpiam tempeſtas nocuerit, eum, cui quid horum acciderit, aut inviſum Deo, aut neglectum à Deo judicemus. Magna Dî curant, parva negligunt. Magnis autem viris proſperè eveniunt ſemper omnes res; ſiquidem ſatis à noſtris & à principe philoſophorum Socrate dictum eſt de ubertatibus virtutis & copiis. Haec mihi ferè in mentem veniebant, quae dicenda putarem de natura Deorum. Tu autem, Cotta, ſi me audias, eandem cauſſam agas, teque & principem civem [putes] & pontificem eſſe cogites; &, quoniam in utramque partem vobis licet diſputare, hanc potiùs ſumas: eamque facultatem diſſerendi, quam tibi à rhetoricis exercitationibus acceptam amplificavit Academia, potiùs huc conferas. Mala enim & impia conſuetudo eſt contra Deos diſputandi, ſive ex animo id fit, ſive ſimulate.

M. TULLII CICERONIS
DE
NATURA DEORUM
AD
M. BRUTUM
LIBER TERTIUS.

1 QUAE cùm Balbus dixiſſet, tum adridens Cotta, Serò, inquit, mihi, Balbe, praecipis, quid defendam: ego enim, te diſputante, quid contrà dicerem, mecum ipſe meditabar; neque tam refellendi tui cauſſa, quàm ea, quae minùs intelligebam, requirendi. Cùm autem ſuo cuique judicio ſit utendum, difficile factu eſt, me id ſentire, quod tu velis. Hîc Vellejus, Neſcis, inquit, quanta cum exſpectatione, Cotta, ſim te auditurus: jucundus enim Balbo noſtro ſermo tuus contra Epicurum fuit; praebebo igitur me tibi viciſſim adtentum contra Stoicos auditorem: ſpero enim, te, ut ſoles, bene paratum venire. Tum Cotta, Si me hercule, inquit, Vellei: neque enim mihi par ratio cum Lucilio eſt, ac tecum fuit. Quî tandem, inquit ille? Quia mihi videtur Epicurus veſter de Dîs inmortalibus non magno opere pugnare: tantummodò negare Deos eſſe non audet, ne quid invidiae ſubeat aut criminis. Cùm verò Deos nihil agere, nihil curare confirmat, membriſque humanis eſſe praeditos, ſed eorum membro-

membrorum uſum nullum habere; ludere videtur, ſatiſque putare, ſi dixerit eſſe quandam beatam naturam & aeternam. A Balbo autem animadvertiſti, credo, quàm multa dicta ſint, quamque, etiam ſi minùs vera, tamen apta inter ſe & cohaerentia: itaque cogito, ut dixi, non tam refellere ejus orationem, quàm ea, quae minùs intellexi, requirere. Quare, Balbe, tibi permitto, reſponderene mihi malis, de ſingulis rebus quaerenti ex te ea, quae parum accepi; an univerſam audire orationem meam. Tum Balbus: Ego verò, ſi quid explanari tibi voles, reſpondere malo: ſin me interrogare, non tam intelligendi cauſſa, quàm refellendi; utrum voles, faciam: vel ad ſingula, quae requires, ſtatim reſpondebo; vel, cùm peroraris, ad omnia. Tum Cotta, Optumè, inquit: quamobrem ſic agamus, ut nos ipſa ducit oratio. Sed ante quàm de re, pauca de me: 2
non enim mediocriter moveor auctoritate tua, Balbe, orationeque ea, quae me in perorando cohortabatur, ut meminiſſem me & Cottam eſſe & pontificem: quod eò, credo, valebat, ut opiniones, quas à majoribus accepimus de Dîs inmortalibus, ſacra, caeremonias, religioneſque defenderem. Ego verò eas defendam ſemper, ſemperque defendi: nec me ex ea opinione, quam à majoribus accepi de cultu Deorum inmortalium, ullius umquam oratio aut docti aut indocti movebit. Sed cum de religione agitur, Ti. Coruncanium, P. Scipionem, P. Scaevolam, pontifices maxumos, non Zenonem aut Cleanthem, aut Chryſippum ſequor: habeoque C. Laelium augurem, eundemque ſapientem, quem potiùs audiam dicentem de religione in illa oratione nobili, quàm quemquam principem Stoicorum. Cumque omnis populi Romani religio, in ſacra & in auſpicia diviſa ſit;

tertium adjunctum ſit, ſi quid praedictionis cauſſa ex portentis & monſtris Sibyllae interpretes haruſpiceſve monuerunt: harum ego religionum nullam umquam contemnendam putavi. Mihique ita perſuaſi, Romulum auſpiciis, Numam ſacris conſtitutis fundamenta jeciſſe noſtrae civitatis: quae numquam profectò ſine ſumma placatione Deorum inmortalium tanta eſſe potuiſſet. Habes, Balbe, quid Cotta, quid pontifex ſentiat: fac nunc ergò intelligam, tu quid ſentias: à te enim philoſopho rationem accipere debeo religionis; majoribus autem
3 noſtris, etiam nulla ratione reddita, credere. Tum Balbus, Quam igitur á me rationem, inquit, Cotta, deſideras? Et ille, Quadripartita, inquit, fuit diviſio tua; primùm, ut velles docere Deos eſſe: deinde, quales eſſent: tum, ab his mundum regi: poſtremò, conſulere eos rebus humanis. Haec, ſi rectè memini, partitio fuit. Rectiſſimè, inquit Balbus: ſed exſpecto, quid requiras. Tum Cotta, Primum quidque videamus, inquit. Et ſi id eſt primum, quod inter omnes, niſi admodum inpios, convenit, mihi quidem ex animo exuri non poteſt, eſſe Deos; id tamen ipſum, quod mihi perſuaſum eſt auctoritate majorum, cur ita ſit, nihil tu me doces. Quid eſt, inquit Balbus, ſi tibi perſuaſum eſt, cur à me velis diſcere? Tum Cotta, Quia ſic aggredior, inquit, ad hanc diſputationem, quaſi nihil umquam audierim de Dis inmortalibus, nihil cogitaverim; rudem me & integrum diſcipulum accipe, & ea, quae requiro, doce. Dic igitur, inquit, quid requiras. Egone? primùm illud, cur, quod [perſpicuum in iſtam partem] ne egere quidèm oratione dixiſſes, quòd eſſet perſpicuum & inter omnes conſtaret; de eo ipſo tam multa dixeris. Quia te quoque, inquit, animadverti, Cotta, ſae-

pe,

pe, cùm in foro diceres, quàm plurimis poſſes argumentis onerare judicem, ſi modò eam facultatem tibi daret cauſſa. Atque hoc idem & philoſòphi faciunt, & ego, ut potui, feci. Tu autem, qui id quaeris, ſimiliter facis, ac ſi me roges, cur te duobus contuear oculis, & non altero contuear, cùm idem uno adſequi poſſim.
Tum Cotta, quàm ſimile iſtud ſit, inquit, tu videris. 4
Nam ego neque in cauſſis, ſi quid eſt evidens, de quo inter omnes conveniat, argumentari ſoleo; perſpicuitas enim argumentatione elevatur: nec, ſi id facerem in cauſſis forenſibus, idem facerem in hac ſubtilitate ſermonis. Cur contuereris autem altero oculo, cauſſa non eſſet; cùm idem obtutus eſſet amborum, & cùm rerum natura, quam tu ſapientem eſſe vis, duo lumina ab animo ad oculos perforata nos habere voluiſſet. Sed quia non confidebas, tam eſſe id perſpicuum, quam tu velis; propterea multis argumentis Deos eſſe docere voluiſti. Mihi enim unum ſat erat, ita nobis majores noſtros tradidiſſe: ſed tu auctoritates contemnis, ratione pugnas. Patere igitur, rationem meam cum tuâ ratione contendere. Adfers haec omnia argumenta, cur Dî ſint; remque mea ſententia minime dubiam, argumentando dubiam facis: mandavi enim memoriae non numerum ſolùm, ſed etiam ordinem argumentorum tuorum. Primum fuit, cum caelum ſuſpexiſſemus ſtatim nos intelligere eſſe aliquod numen, quo haec regantur. Ex hoc illud etiam,

Aſpice hoc ſublime candens, quem invocant omnes Jovem.

Quaſi verò quiſquam noſtrum, iſtum potiùs, quàm Capitolinum, Jovem appellet; aut hoc perſpicuum ſit conſtetque inter omnes, eos eſſe Deos, quos tibi Vellejus multique praeterea ne animantes quidem eſſe concedant.

 Grave

Grave etiam argumentum tibi videbatur, quòd opinio de Dîs inmortalibus & omnium eſſet, & cotidie creſceret. Placet igitur, tantas res opinione ſtultorum judicari; vobis praeſertim, qui illos inſanos eſſe dicatis? At enim praeſentis videmus Deos, ut apud Regillum Poſtumius, in Salaria Vatienus, neſcio quid etiam de Locrorum apud Sagram proelio. Quos igitur tu Tyndaridas appellabas, id eſt, homines homine natos, & quos Homerus, qui recens ab illorum aetate fuit, ſepultos eſſe dicit Lacedaemone; eos tu cantheriis albis, nullis calonibus, obviam Vatieno veniſſe exiſtumas, & victoriam populi Romani Vatieno potiùs, homini ruſtico, quàm M. Catoni, qui tum erat princeps, nunciaviſſe? Ergo & illud in ſilice, quod hodie apparet apud Regillum, tamquam veſtigium ungulae, Caſtoris equi credis eſſe? Nonne mavis illud credere, quod probari poteſt, animos praeclarorum hominum, quales iſti Tyndaridae fuerunt, divinos eſſe & aeternos, quàm eos, qui ſemel cremati eſſent, equitare & in acie pugnare potuiſſe? aut ſi hoc fieri potuiſſe dicis, doceas oportet, quomodo, nec fabellas aniles proferas. Tum Lucilius, An tibi, inquit, fabellae videntur? Nonne ab A. Poſtumio aedem Caſtori & Polluci in foro dedicatam; nonne ſenatus conſultum de Vatieno vides? nam de Sagra, Graecorum etiam eſt vulgare proverbium; qui, quae adfirmant, certiora eſſe dicunt, quàm illa, quae apud Sagram. His igitur auctoribus nonne debes moveri? Tum Cotta, Rumoribus, inquit, mecum pugnas, Balbe: ego autem à te rationes requiro.

* *Deſunt nonnulla.* *

6 Sequuntur, quae futura ſunt. Effugere enim nemo id poteſt, quod futurum eſt. Saepe autem ne utile quidem eſt ſcire, quid futurum ſit; miſerum eſt enim,

nihil

nihil proficientem angi, nec habere ne ſpei quidem extremum, & tamen commune ſolatium: praeſertim cùm vos iidem fato fieri dicatis omnia; quod autem ſemper ex omni aeternitate verum fuerit, id eſſe fatum. Quid igitur juvat, aut quid adfert ad cavendum, ſcire aliquid futurum, cùm id certè futurum ſit? Unde porrò iſta divinatio? quis invenit fiſſum jecoris? quis cornicis cantum notavit? quis ſortis? quibus ego credo: nec poſſum Atti Navi, quem commemorabas, lituum contemnere. Sed quî iſta intellecta ſint, à philoſophis debeo diſcere; praeſertim cùm iſti plurimis de rebus divini mentiantur. At medici quoque (ita enim dicebas) ſaepe falluntur. Quid ſimile, medicina, cujus ego rationem video, & divinatio, quae unde oriatur, non intelligo? Tu autem etiam Deciorum devotionibus placatos Deos eſſe cenſes. Quae fuit eorum tanta iniquitas, ut placari populo Romano non poſſent, niſi viri tales occidiſſent? Conſilium illud imperatorium fuit, quod Graeci στρατήγημα appellant, ſed eorum imperatorum, qui patriae conſulerent, vitae non parcerent: rebantur enim fore, ut exercitus imperatorem, equo incitato ſe in hoſtes inmittentem, perſequeretur: id quod evenit. Nam Fauni vocem equidem numquam audivi; tibi, ſi audiviſſe te dicis, credam: etſi, Faunus omnino quid ſit, neſcio. Non igitur adhuc, quantum quidem in te eſt, Balbe, intelligo Deos eſſe: quos equidem credo eſſe, ſed nihil docent Stoici. Nam Cleanthes, ut dicebas, quattuor modis formatas in animis hominum putat Deorum eſſe notiones. Unus is modus eſt, de quo ſatis dixi, qui eſt ſuſceptus ex praeſenſione rerum futurarum. Alter ex perturbationibus tempeſtatum, & reliquis motibus. Tertius ex commoditate rerum, quas percipimus,

& copia. Quartus ex aſtrorum ordine caelique con-
ſtantia. De praeſenſione diximus. De perturbationi-
bus caeleſtibus & maritumis & terrenis non poſſumus
dicere, cùm ea fiant, non eſſe multos, qui illa metuant,
& à Dîs inmortalibus fieri exiſtument. Sed non id quae-
ritur, ſintne aliqui, qui Deos eſſe putent. Dî utrum
ſint, necne ſint, quaeritur. Nam reliquae cauſſae, quas
Cleanthes adfert, (quarum una eſt de commodorum,
quae capimus, copia; altera de temporum ordine caeli-
que conſtantia) tum tractabuntur à nobis, cùm diſputa-
bimus de providentia Deorum; de qua plurima à te,
Balbe, dicta ſunt: eodemque illa etiam differemus, quod
Chryſippum dicere ajebas, quoniam eſſet aliquid in re-
rum natura, quod ab homine effici non poſſet, eſſe ho-
mine aliquid melius. Quaeque in domo pulchra cum
pulchritudine mundi comparabas; & cùm totius mun-
di convenientiam conſenſumque adferebas, Zenoniſque
breves & acutulas concluſiones; in eam partem ſermo-
nis, quam modò dixi, differemus: eodemque tempore
illa omnia, quae à te phyſicè dicta ſunt de vi ignea, de-
que eo calore, ex quo omnia generari dicebas, loco ſuo
quaerentur: omniaque, quae à te nudiuſtertius dicta
ſunt, cùm docere velles, [Deos eſſe,] quare & mundus
univerſus, & ſol, & luna, & ſtellae ſenſum ac mentem
haberent, in idem tempus reſervabo. A te autem idem
illud etiam atque etiam quaeram; quibus rationibus ti-
8 bi perſuadeas, Deos eſſe. Tum Balbus, Equidem ad-
tuliſſe rationes mihi videor: ſed eas tu ita refellis, ut,
cùm me interrogaturus eſſe videare, & ego me ad re-
ſpondendum compararim, repentè avertas orationem,
nec des reſpondendi locum. Itaque maxumae res, tacitae
praeterierunt, de divinatione, de fato: quibus de quae-
ſtionibus

ſtionibus tu quidem ſtrictim, noſtri autem multa ſolent dicere: ſed ab hac ea quaeſtione, quae nunc in manibus eſt, ſeparantur. Quare, ſi videtur, noli agere confuſé; ut hoc explicemus hac diſputatione, quod quaeritur. Optumè, inquit Cotta. Itaque quoniam quattuor in partes totam quaeſtionem diviſiſti, de primaque diximus; conſideremus ſecundam: quae mihi talis videtur fuiſſe, ut, cùm oſtendere velles, quales Dî eſſent, oſtenderes nullos eſſe. A conſuetudine enim oculorum animum abducere difficillimum dicebas: ſed, cùm Deo nihil praeſtantius eſſet, non dubitabas, quin mundus eſſet Deus, quòd nihil in rerum natura melius eſſet; modò poſſemus eum animantem cogitare, vel potiùs, ut cetera oculis, ſic animo hoc cernere. Sed cùm mundo negas quicquam eſſe melius, quid dicis melius? ſi pulchrius, adſentior: ſi aptius ad utilitates noſtras, id quoque adſentior. Sin autem id dicis, nihil eſſe mundo ſapientius; nullo modo prorſus adſentior: non quòd difficile ſit mentem ab oculis ſevocare; ſed quo magis ſevoco, eo minùs id, quod tu vis, poſſum mente comprehendere. Nihil eſt mundo melius in rerum natura. 9
Ne in terris quidem urbe noſtra. Num igitur idcirco in urbe eſſe rationem, cogitationem, mentem putas? aut, quoniam non ſit, num idcirco exiſtumas formicam anteponendam eſſe huic pulcherrimae urbi; quòd in urbe ſenſus ſit nullus, in formica non modò ſenſus, ſed etiam mens, ratio, memoria? Videre oportet, Balbe, quid tibi concedatur, non te ipſum, quod velis, ſumere. Iſtum enim locum totum illa vetus Zenonis brevis, &, ut tibi videbatur, acuta concluſio declaravit. Zeno enim ita concludit. *Quod ratione utitur, id melius eſt, quam id, quod ratione non utitur. Nihil autem mundo melius. Ratione*

igitur mundus utitur. Hoc ſi placet; jam efficies, ut mundus optumè librum legere videatur. Zenonis enim veſtigiis hoc modo rationem poteris concludere. Quod literatum eſt, id eſt melius, quàm quod non eſt literatum: nihil autém mundo melius: literatus igitur eſt mundus! Iſto modo etiam diſertus, & quidem mathematicus, muſicus, omni denique doctrina eruditus; poſtremò philoſophus erit mundus. Saepe dixti, nihil fieri ſine Deo, nec ullam vim eſſe naturae, ut ſui diſſimilia poſſet effingere. Concedam non modò animantem & ſapientem eſſe mundum, ſed fidicinem etiam, & tibicinem, quoniam earum quoque artium homines ex eo procreantur? Nihil igitur adfert pater iſte Stoicorum, quare mundum ratione uti putemus, nec cur animantem quidem eſſe. Non eſt igitur mundus Deus. Et tamen nihil eſt eo melius: nihil eſt enim eo pulchrius, nihil ſalutarius, nihil nobis ornatius aſpectu, motuque conſtantius. Quòd ſi mundus univerſus non eſt Deus, ne ſtellae quidem, (quas tu innumerabiles in Deorum numero reponebas) quarum te curſus aequabiles aeternique delectabant: nec me hercule injuria: ſunt enim admirabili incredibilique conſtantia. Sed non omnia, Balbe, quae curſus certos & conſtantes habent, ea Deo potiùs tribuenda ſunt, quàm naturae. Quid Chalcidico
10 Euripo in motu identidem reciprocando putas fieri poſſe conſtantius? quid freto Sicilienſi? quid Oceani fervore illis in locis,

Europam Libyamque rapax ubi dividit unda?

Quid aeſtus maritumi vel Hiſpanienſes, vel Britannici, eorumque certis temporibus vel acceſſus vel receſſus, ſine Deo fieri nonne poſſunt? Vide, quaeſo, ſi omnis motus, omniaque, quae certis temporibus ordinem ſuum

conſervant

conſervant, divina dicimus; ne tertianas quidem febres, & quartanas, divinas eſſe dicendum ſit: quarum reverſione & motu quid poteſt eſſe conſtantius? Sed omnium talium rerum ratio reddenda eſt. Quod vos cùm facere non poteſtis, tamquam in aram, confugitis ad Deum. Et Chryſippus tibi acutè dicere videbatur, homo ſine dubio verſutus & callidus: (Verſutos eos appello, quorum celeriter mens verſatur: Callidos autem, quorum, tamquam manus opere, ſic animus uſu concalluit) is igitur, *ſi aliquid eſt*, inquit, *quod homo efficere non poſſit; qui id efficit, melior eſt homine: homo autem haec, quae in mundo ſunt, efficere non poteſt: qui potuit igitur, is praeſtat homini. Homini autem praeſtare quis poſſit, niſi Deus? Eſt igitur Deus.* Haec omnia in eodem, quo illa Zenonis, errore verſantur. Quid enim ſit melius, quid praeſtabilius, quid inter naturam & rationem interſit, non diſtinguitur. Idemque, *ſi Dei non ſint*, negat *eſſe in omni natura quicquam homine melius: id autem putare quemquam hominem, nihil homine eſſe melius, ſummae arrogantiae cenſet eſſe.* Sit ſanè arrogantis, pluris ſe putare, quàm mundum. At illud non modò non arrogantis, ſed potiùs prudentis, intelligere ſe habere ſenſum & rationem; haec eadem Orionem & Caniculam non habere. Et, *ſi domus pulchra ſit, intelligamus eam dominis*, inquit, *aedificatam eſſe, non muribus: ſic igitur mundum Deorum domum exiſtumare debemus.* Ita prorſus exiſtumarem, ſi illum aedificatum, non, quemadmodum docebo, à natura conformatum putarem. At enim quaerit apud Xenophontem Socrates, *unde animum adripuerimus, ſi nullus fuerit in mundo.* Et ego quaero, unde orationem, unde numeros, unde cantus. Niſi vero loqui ſolem cum luna putamus, cùm propiùs acceſſerit, aut ad harmoniam canere mun-

dum

dum, ut Pythagoras exiſtumat. Naturae iſta ſunt, *Balbe*, naturae non artificioſè ambulantis, ut ait Zeno; quod quidem quale ſit, jam videbimus, ſed omnia cientis & agitantis motibus & mutationibus ſuis. Itaque illa mihi placebat oratio de convenientia conſenſuque naturae, quam quaſi cognatione continuatam conſpirare dicebas. Illud non probabam, quòd negabas id accidere potuiſſe, niſi ea uno divino ſpiritu contineretur. Illa verò cohaeret & permanet naturae viribus, non Deorum; eſtque in ea iſte quaſi conſenſus, quam συμπάθειαν Graeci vocant: ſed ea, quo ſua ſponte major eſt,
12 eo minùs divinâ ratione fieri exiſtumanda eſt. Illa autem, quae Carneades adferebat, quemadmodum diſſolvitis? Si nullum corpus inmortale ſit, nullum eſſe corpus ſempiternum: corpus autem inmortale nullum eſſe, ne individuum quidem, nec quod dirimi diſtrahive non poſſit. Cumque omne animal patibilem naturam habeat; nullum eſt eorum, quod effugiat accipiendi aliquid extrinſecus, id eſt, quaſi ferendi & patiendi neceſſitatem. [Et, ſi omne animal mortale eſt, inmortale nullum eſt.] Et ſi omne animal ſecari ac dividi poteſt, nullum eſt eorum individuum, nullum aeternum: atqui omne animal ad accipiendam vim externam & ferendam paratum eſt: mortale igitur omne animal, & diſſolubile, & dividuum ſit neceſſe eſt. Ut enim, ſi omnis cera commutabilis eſſet, nihil eſſet cereum, quod commutari non poſſet: item nihil argenteum, nihil aeneum, ſi commutabilis eſſet natura argenti & aeris: ſimiliter igitur, ſi omnia, quae ſunt, è quibus cuncta conſtant, mutabilia ſunt; nullum corpus eſſe poteſt non mutabile: mutabilia autem ſunt illa, ex quibus omnia conſtant, ut vobis videtur: omne igitur corpus, mutabile eſt. At ſi eſſet

corpus

corpus aliquod inmortale, non eſſet omne mutabile. Ita efficitur, ut omne corpus, mortale ſit. Etenim omne corpus, aut aqua, aut aer, aut ignis, aut terra eſt, aut id, quod eſt concretum ex his, aut ex aliqua parte eorum: horum autem nihil eſt, quin intereat. Nam & terrenum omne dividitur, & humor ita mollis eſt, ut facile comprimi conlidique poſſit: ignis verò, & aer omni inpulſu facillimè pellitur, naturaque cedens eſt maxumè & diſſipabilis. Praeterea omnia haec tum intereunt, cùm in naturam aliam convertuntur: quod fit, cùm terra in aquam ſe vertit, & cùm ex aqua oritur aer, & cùm ex aere aether, cumque eadem viciſſim retrò commeant. Quòd ſi ea intereant, ex quibus conſtet omne animal; nullum eſt animal ſempiternum. Et, ut 13
haec omittamus, tamen animal nullum inveniri poteſt, quod neque natum umquam ſit, & ſemper ſit futurum: omne enim animal ſenſus habet: ſentit igitur & calida, & frigida, & dulcia, & amara, nec poteſt ullo ſenſu jucunda accipere, & non accipere contraria. Si igitur voluptatis ſenſum capit, doloris etiam capit: quod autem dolorem accipit, id accipiat etiam interitum neceſſe eſt: omne igitur animal confitendum eſt eſſe mortale. Praeterea, ſi quid eſt quod nec voluptatem ſentiat nec dolorem, id animal eſſe non poteſt: ſin autem quod animal eſt, id illa neceſſe eſt ſentiat: & quod ea ſentiat, non poteſt eſſe aeternum: & omnine animal ſentit: nullum igitur animal eſt aeternum. Praeterea nullum poteſt eſſe animal, in quo non & appetitio ſit, & declinatio naturalis: appetuntur autem, quae ſecundùm naturam ſunt, declinantur contraria: & omne animal appetit quaedam, & fugit à quibuſdam: quod autem refugit, id contra naturam eſt: & quod eſt contra naturam, id

habet

habet vim interimendi: omne ergo animal intereat neceſſe eſt. Innumerabilia ſunt, ex quibus effici cogiqu poſſit, nihil eſſe quod ſenſum habeat, quin id intereat: etenim ea ipſa, quae ſentiuntur, ut frigus, ut calor, ut voluptas, ut dolor, & cetera, cùm amplificata ſunt, interimunt: nec ullum animal eſt ſine ſenſu: nullum
14 igitur animal eſt aeternum. Etenim aut ſimplex eſt natura animantis, ut vel terrena ſit, vel ignea, vel animalis, vel humida; quod quale ſit, ne intelligi quidem poteſt: aut concreta ex pluribus naturis, quarum ſuum quaeque locum habeat, quo naturae vi feratur: alia infimum, alia ſummum, alia medium. Haec ad quoddam tempus cohaerere poſſunt; ſemper autem nullo modo poſſunt: neceſſe eſt enim, in ſuum quaeque locum natura rapiatur, nullum igitur animal eſt ſempiternum. Sed omnia veſtri, Balbe, ſolent ad igneam vim referre; Heraclitum, ut opinor, ſequentes, quem ipſum non omnes interpretantur uno modo: qui quoniam, quid diceret, intelligi noluit, omittamus. Vos autem ita dicitis, omnem vim eſſe ignem: itaque & animantes, cùm calor defecerit, tum interire; & in omni natura rerum id vivere, id vigere, quod caleat. Ego autem non intelligo, quo modo, calore extincto, corpora intereant; non intereant, humore aut ſpiritu amiſſo: praeſertim cùm intereant etiam nimio calore. Quamobrem id quidem commune eſt de calido: verumtamen videamus exitum. Ita voltis, opinor, nihil eſſe animal extrinſecus in natura atque mundo, praeter ignem. Quî magis, quàm praeter animam, unde animantium quoque conſtet animus, ex quo anima dicitur? Quo modo autem hoc, quaſi concedatur, ſumitis, nihil eſſe animum, niſi ignem? probabilius enim videtur, tale quiddam eſſe

animum,

animum, ut ſit ex igne atque anima temperatum. Quòd ſi ignis ex ſeſe ipſe animal eſt, nulla ſe alia admiſcente natura, quoniam is, cùm ineſt in corporibus noſtris, efficit ut ſentiamus; non poteſt ipſe eſſe ſine ſenſu. Rurſus eadem dici poſſunt: quicquid eſt enim quod ſenſum habeat, id neceſſe eſt ſentiat & voluptatem, & dolorem: ad quem autem dolor veniat, ad eundem etiam interitum venire: ita fit, ut ne ignem quidem efficere poſſitis aeternum. Quid enim? non eiſdem vobis placet? omnem ignem paſtùs indigere? nec permanere ullo modo poſſe, niſi alatur? ali autem ſolem, lunam, reliqua aſtra, aquis, alia dulcibus, alia marinis? eamque cauſſam Cleanthes adfert, cur ſe ſol rèferat, nec longiùs progrediatur ſolſtitiali orbe, itemque brumali, ne longiùs diſcedat à cibo. Hoc totum quale ſit, mox: nunc autem concludatur, illud quod interire poſſit, id aeternum non eſſe natura: ignem autem interiturum eſſe, niſi alatur: non eſſe igitur natura ignem ſempiternum. Qualem au- 15
tem Deum intelligere nos poſſumus nulla virtute praeditum? Quid enim? prudentiamne Deo tribuemus? quae conſtat ex ſcientia rerum bonarum & malarum, & nec bonarum nec malarum. Cui mali nihil eſt, nec eſſe poteſt; quid huic opus eſt delectu bonorum & malorum? Quid autem ratione? quid intelligentia? quibus utimur ad eam rem, ut apertis obſcura adſequamur. At obſcurum Deo nihil poteſt eſſe. Nam juſtitia, quae ſuum cuique diſtribuit, quid pertinet ad Deos? Hominum ſocietas & communitas, ut vos dicitis, juſtitiam procreavit. Temperantia autem conſtat ex praetermittendis voluptatibus corporis: cui ſi locus in caelo eſt, eſt etiam voluptatibus.

Nam

Nam fortis Deus intelligi quî poteſt? in dolore, an in labore, an in periculo? quorum Deum nihil adtingit. Nec ratione igitur utentem, nec virtute ulla praeditum Deum intelligere quî poſſumus? Nec verò volgi atque imperitorum inſcitiam deſpicere poſſum, cùm ea conſidero, quae dicuntur à Stoicis. Sunt enim illa imperitorum: Piſcem Syri venerantur: omne ferè genus beſtiarum Aegyptii conſecraverunt. Jam verò in Graecia multos habent ex hominibus Deos; Alabandum, Alabandi: Tenedi, Tenem. Leucotheam, quae fuit Ino, & ejus Palaemonem filium cuncta Graecia; Herculem, Aeſculapium, Tyndaridas: Romulum noſtri alioſque complures, [quos] quaſi novos & aſcripticios cives in
16 caelum receptos putant. Haec igitur indocti. Quid vos philoſophi? quì meliora? Omitto illa; ſunt enim praeclara. Sit ſanè Deus ipſe mundus. Hoc credo illud eſſe

—ſublime candens, quem invocant omnes Jovem.

Quare igitur plures adjungimus Deos? quanta autem eſt eorum multitudo? Mihi quidem ſanè multi videntur: ſingulas enim ſtellas numeras Deos, eoſque aut beluarum nomine appellas, ut Capram, ut Nepam, ut Taurum, ut Leonem: aut rerum inanimatarum, ut Argo, ut Aram, ut Coronam. Sed ut haec concedantur; reliqua quî tandem non modò concedi, ſed omnino intelligi poſſunt? Cùm fruges Cererem, vinum Liberum dicimus; genere nos quidem ſermonis utimur uſitato: ſed ecquem tam amentem eſſe putas, qui illud, quo veſcatur, Deum credat eſſe? Nam quos ab hominibus perveniſſe dicis ad Deos; tu redde rationem, quemadmodum idem fieri potuerit, aut cur fieri deſierit, & ego diſcam libenter. Quomodo nunc quidem eſt, non video, quo

pacto

pacto ille, cui *in monte Oetaeo inlatae lampades fuerint*, ut
ait Accius, *in domum aeternam patris* ex illo ardore per-
venerit: quem tamen Homerus apud inferos conveniri
facit ab Ulixe, ſicut ceteros, qui exceſſerant vita.
Quamquam, quem potiſſimùm Herculem colamus, ſci-
re ſanè velim: plures enim tradunt nobis ii, qui interi-
ores ſcrutantur & reconditas literas: antiquiſſimum,
Jove natum, ſed item Jove antiquiſſimo: (nam Jovis
quoque pluris in priſcis Graecorum literis inveni-
mus) ex eo igitur & Liſyto eſt is Hercules, quem
concertaviſſe cum Apolline de Tripode accepimus. Al-
ter traditur Nilo natus, Aegyptius: quem ajunt Phry-
gias literas conſcripſiſſe. Tertius eſt ex Idàeis Digitis:
cui inferias adferunt. Quartus eſt Jovis & Aſteriae,
Latonae ſororis, qui Tyri maxumè colitur; cujus Kar-
thaginem filiam ferunt. Quintus in India, qui Belus
dicitur. Sextus hic ex Alcumena, quem Juppiter ge-
nuit, ſed tertius Juppiter: quoniam, ut jam docebo,
plures Joves etiam accepimus. Quando enim me in 17
hunc locum deduxit oratio; docebo, meliora me didi-
ciſſe de colendis Dîs inmortalibus jure pontificio & mo-
re majorum, capedunculis quas Numa nobis reliquit de
quibus in illa aureola oratiuncula dicit Laelius, quàm
rationibus Stoicorum. Si enim vos ſequar, dic quid ei
reſpondeam, qui me ſic roget: Si Dî ſunt, ſuntne etiam
Nymphae deae? ſi Nymphae, Paniſci etiam & Satyri:
hi autem non ſunt: ne Nymphae deae quidem igitur.
At earum templa ſunt publicè vota, & dedicata. Quid
igitur? ne ceteri quidem ergo Dî, quorum templa ſunt
dedicata. Age porrò Jovem & Neptunum Deos nume-
ras: ergo etiam Orcus, frater eorum, Deus, & illi, qui
fluere apud inferos dicuntur, Acheron, Cocytus, Pyri-

phlege-

phlegethon: tum Charon, tum Cerberus, Dî putandi:
at id quidem repudiandum: ne Orcus quidem igitur.
Quid dicitis ergo de fratribus? Haec Carneades aiebat,
non ut Deos tolleret: quid enim philoſopho minùs con-
veniens? ſed ut Stoicos nihil de Dîs explicare convin-
ceret. Itaque inſequebatur. Quid enim? ajebat, ſi ii
fratres ſunt in numero Deorum, num de patre eorum
Saturno negari poteſt? quem volgò maxumè colunt ad
Occidentem. Qui ſi eſt Deus, patrem quoque ejus Cae-
lum, eſſe Deum confitendum eſt. Quod ſi ita eſt, Cae-
li quoque parentes Dî habendi ſunt, Aether & Dies;
eorumque fratres & ſorores, qui à genealogis antiquis ſic
nominantur, Amor, Dolus, Metus, Labor, Invidentia,
Fatum, Senectus, Mors, Tenebrae, Miſeria, Querela,
Gratia, Fraus, Pertinacia, Parcae, Heſperides, Som-
nia: quos omnes Erebo & Nocte natus ferunt. Aut
igitur haec monſtra probanda ſunt, aut prima illa tol-
18 lenda. Quid? Apollinem, Volcanum, Mercurium,
ceteros, Deos eſſe dices: de Hercule, Aeſculapio, Li-
bero, Caſtore, Polluce dubitabis? At hi quidem co-
luntur aequè atque illi; apud quoſdam etiam multo ma-
gis. Ergo hi, Dî ſunt habendi, mortalibus nati matri-
bus? Quid? Ariſtaeus, qui olivae dicitur inventor,
Apollinis filius: Theſeus, Neptuni: reliqui, quorum
patres Dî; non erunt in Deorum numero? Quid, quo-
rum matres Deae? opinor etiam magis: ut enim in ju-
re civili, qui eſt matre libera, liber eſt: item jure na-
turae, qui Dea matre eſt, Deus ſit neceſſe eſt. Itaque
Achillem Aſtypalaeenſes inſulani ſanctiſſimi colunt:
qui ſi Deus eſt; & Orpheus & Rheſus Dî ſunt, Muſa
matre nati: niſi forte maritumae nuptiae terrenis ante-
ponuntur. Si hi Dî non ſunt, quia nuſquam coluntur:

quo

quo modo illi ſunt? Vide igitur, ne virtutibus hominum iſti honores habeantur, non inmortalitatibus: quod tu quoque, Balbe, viſus es dicere. Quo modo autem potes, ſi Latonam deam putas, Hecatam non putare, quae matre Aſteria eſt, ſorore Latonae? An haec quoque dea eſt? vidimus enim ejus aras delubraque in Graecia. Sin haec dea eſt, cur non Eumenides? quae ſi deae ſunt, quarum & Athenis fanum eſt, & apud nos, ut ego interpretor, lucus Furinae; Furiae deae ſunt, ſpeculatrices, credo, & vindices facinorum & ſceleris. Quod ſi tales Dî ſunt, ut rebus humanis interſint; Natio quoque, dea putanda eſt: cui, cùm fana circumimus in agro Ardeati, rem divinam facere ſolemus: quae, quia partus matronarum tueatur, à naſcentibus Natio nominata eſt. Ea ſi dea eſt; Dî omnes illi qui commemorabantur à te, Honos, Fides, Mens, Concordia: ergo etiam Spes, Moneta, omniaque quae cogitatione nobiſmet ipſi poſſumus fingere. Quod ſi veri ſimile non eſt; ne illud quidem eſt, haec unde fluxerunt. Quid autem 19
dicis? ſi Dî ſunt illi quos colimus & accipimus; cur non eodem in genere Serapim Iſimque numeremus? quod ſi facimus, cur barbarorum Deos repudiemus? Boves igitur, & equos, ibis, accipitres, aſpidas, crocodilos, piſces, canes, lupos, felis, multas praeterea beluas, in Deorum numero reponemus: quae ſi rejiciamus; illa quoque, unde haec nata ſunt, rejiciemus. Quid deinde? Ino Dea dicetur, quae Leucothea à Graecis, à nobis Matuta dicitur, cùm ſit Cadmi filia? Circe autem & Paſiphae, [& Aee,] è Perſeide, Oceani filia, natae, patre Sole, in Deorum numero non habebuntur? quamquam Circen quoque coloni noſtri Circeienſes religiosè colunt. Ergo hanc deam dicis? Quid Medeae

 reſpondebis?

reſpondebis? quae duobus avis, Sole & Oceano, Aeeta patre, matre Idyia procreata eſt. Quid hujus Abſyrto fratri, qui eſt apud Pacuvium Aegialeus? ſed illud nomen veterum literis uſitatius. Qui ſi Dî non ſunt, vereor quid agat Ino: haec enim omnia ex eodem fonte fluxerunt. An Amphiaraus erit Deus, & Trophonius? Noſtri quidem publicani, cum eſſent agri in Boeotia Deorum inmortalium excepti lege cenſoria, negabant inmortales eſſe ullos, qui aliquando homines fuiſſent. Sed ſi ſunt hi Dî; eſt certè Erechtheus, cujus Athenis & delubrum vidimus & ſacerdotem. Quem ſi Deum facimus; quid aut de Codro dubitare poſſumus, aut de ceteris, qui pugnantes pro patriae libertate ceciderunt? Quod ſi probabile non eſt; ne illa quidem ſuperiora, unde haec manant, probanda ſunt. Atqui in pleriſque civitatibus intelligi poteſt, augendae virtutis gratia, quo libentiùs reipublicae cauſſa periculum adiret optumus quiſque, virorum fortium memoriam honore Deorum inmortalium conſecratam. Ob eam enim ipſam cauſſam Erechtheus Athenis filiaeque ejus in numero Deorum ſunt. Itemque Leonaticum eſt delubrum Athenis, quod Leocoreon nominatur. Alabandenſes quidem ſanctius Alabandum colunt, à quo eſt urbs illa condita, quàm quemquam nobilium Deorum: apud quos non inurbanè Stratonicus, ut multa, cùm quidam ei moleſtus Alabandum Deum eſſe confirmaret, Herculem negaret: *Ergo*, inquit, *mihi Alabandus, tibi Hercules ſit iratus.*

20 Illa autem, Balbe, quae tu à caelo aſtriſque ducebas, quàm longè ſerpant, non vides? Solem Deum eſſe, Lunamque, quorum alterum Apollinem Graeci, alteram Dianam putant. Quod ſi Luna, Dea eſt: ergo etiam Lucifer ceteraeque errantes numerum Deorum obtinebunt:

obtinebunt: igitur etiam inerrantes. Cur autem Arci ſpecies non in Deorum numero reponatur? eſt enim pulcher, & ob eam cauſſam, quia ſpeciem habeat admirabilem, Thaumante dicitur natus. Cujus ſi divina natura eſt, quid facies nubibus? arcus enim ipſe ex nubibus efficitur quodam modo coloratis: quarum una etiam Centauros peperiſſe dicitur. Quod ſi nubes retuleris in Deos; referendae certè erunt tempeſtates, quae populi Romani ritibus conſecratae ſunt. Ergo imbres, nimbi, procellae, turbines, Dî putandi. Noſtri quidem duces, mare ingredientes, inmolare hoſtiam fluctibus conſueverunt. Tum ſi eſt Ceres à gerendo, (ita enim dicebas) terra ipſa Dea eſt, & ita habetur: quae eſt enim alia Tellus? ſin terra: mare etiam; quem Neptunum eſſe dicebas: ergo & flumina, & fontes. Itaque & Fontis delubrum Maſo ex Corſica dedicavit, & in augurum precatione Tiberinum, Spinonem, Almonem, Nodinum, alia propinquorum fluminum nomina videmus. Ergo hoc aut in inmenſum ſerpet, aut nihil horum recipiemus, nec illa infinita ratio ſuperſtitionis probabitur. Nihil ergo horum probandum eſt. Dica- 21
mus igitur, Balbe, oportet contra illos etiam, qui hos Deos ex hominum genere in caelum tranſlatos, non re, ſed opinione eſſe dicunt, quos auguſtè omnes ſanctèque veneramur. Principio Joves tres numerant ii, qui theologi nominantur: ex quibus primum & ſecundum natos in Arcadia: alterum patre Aethere, ex quo etiam Proſerpinam natam ferunt, & Liberum; alterum patre Caelo, qui genuiſſe Minervam dicitur, quam principem & inventricem belli ferunt: tertium Cretenſem, Saturni filium; cujus in illa inſula ſepulchrum oſtenditur. Διόσκουροι etiam apud Grajos multis modis nominantur.

Primi tres, qui appellantur Anaces Athenis, ex Jove rege antiquiſſimo & Proſerpina nati, Tritopatreus, Eubuleus, Dionyſius. Secundi duo, Jove tertio nati & Leda, Caſtor & Pollux. Tertii dicuntur à nonnullis Alco, & Melampus, Emolus, Atrei filii, qui Pelope natus fuit. Jam Muſae primae quattuor, natae Jove altero, Thelxiope, Aoede, Arche, Melete: ſecundae, Jove tertio & Mnemoſyne procreatae, novem: tertiae, [Jove tertio] Piero natae & Antiopa, quas Pieridas, & Pierias ſolent poetae appellare, iiſdem nominibus, eodem numero, quo proximé ſuperiores. Cumque tu Solem, eò quòd ſolus eſſet, appellatum eſſe dicas: Soles ipſi quàm multi à theologis proferuntur? Unus eorum Jove natus, nepos Ætheris: alter, Hyperione: tertius, Volcano, Nili filio; cujus urbem Aegyptii volunt eſſe eam, quae Heliopolis appellatur: quartus is, quem heroicis temporibus Acantho Rhodi peperiſſe dicitur, [pater] Ialyſi, Camiri, & Lindi: quintus, qui Colchis fertur Aeetam & Circam procreaviſſe. Volcani item
22 complures: primus Caelo natus, ex quo & Minerva Apollinem eum, cujus in tutela Athenas antiqui hiſtorici eſſe voluerunt: ſecundus Nilo natus, Phthas, ut Aegyptii appellant, quem cuſtodem eſſe Aegypti volunt: tertius ex tertio Jove & Junone, qui Lemni fabricae traditur praefuiſſe: quartus Menalio natus, qui tenuit inſulas propter Siciliam, quae Volcaniae nominantur. Mercurius unus Caelo patre, Die matre natus; cujus obſcaenius excitata natura traditur, quod aſpectu Proſerpinae commotus ſit: alter Valentis, & Phoronidis filius, is, qui ſub terris habetur, idem Trophonius: tertius Jove tertio natus & Maja, ex quo & Penelopa Pana natum ferunt: quartus Nilo patre, quem Aegypti nefas habent

bent nominare: quintus, quem colunt Pheneatae, qui
& Argum dicitur interemiſſe, ob eamque cauſſam
Aegyptum profugiſſe, atque Aegyptiis leges & li-
teras tradidiſſe. Hunc Aegyptii Thoth appellant. E-
odem nomine anni primus menſis apud eos vocatur.
Aeſculapiorum primus, Apollinis, quem Arcades co-
lunt; qui ſpecillum inveniſſe, primuſque volnus di-
citur obligaviſſe: ſecundus, ſecundi Mercurii frater;
is fulmine percuſſus, dicitur humatus eſſe Cynoſu-
ris: tertius, Arſippi & Arſinoae; qui primus purga-
tionem alvi, dentiſque evolſionem, ut ferunt, invenit;
cujus in Arcadia non longè à Luſio flumine ſepul-
chrum & lucus oſtenditur. Apollinum antiquiſſimus 23
is, quem paullo antè è Volcano natum eſſe dixi,
cuſtodem Athenarum: alter Corybantis filius, natus
in Creta; cujus de illa inſula cum Jove ipſo cer-
tamen fuiſſe traditur: tertius Jove tertio natus &
Latona, quem ex Hyperboreis Delphos ferunt adve-
niſſe: quartus in Arcadia, quem Arcades Nomionem
appellant, quòd ab eo ſe leges ferunt accepiſſe. Di-
anae item plures: prima Jovis & Proſerpinae, quae
primum Cupidinem genuiſſe dicitur: ſecunda notior,
quam Jove tertia & Latonâ natam accepimus: tertiae
pater, Upis traditur, Glauce mater: eam Graeci ſae-
pe Upim paterno nomine appellant. Dionyſos mul-
tos habemus: primum è Jove & Proſerpina natum:
ſecundum Nilo, qui Nyſam dicitur interemiſſe: ter-
tium, Capri patre, eumque regem Aſiae praefuiſſe
dicunt; cui Sabaſia ſunt inſtituta, quartum Jo-
ve & Luna, cui ſacra Orphica putantur confici:
quintum Niſo natum & Thyone, à quo Trieteri-
des conſtitutae putantur. Venus prima Caelo & Die

nata; cujus Elide delubrum videmus: altera, ſpuma procreata; ex qua & Mercurio Cupidinem ſecundum natum accepimus: tertia, Jove nata & Diona; quae nupſit Volcano; ſed ex ea & Marte natus Anteros dicitur: quarta, Syria Tyroque concepta, quae Aſtarte vocatur; quam Adonidi nupſiſſe proditum eſt. Minerva prima, quam Apollinis matrem ſuprà diximus: ſecunda orta Nilo, quam Aegyptii Saitae colunt: tertia illa, quam Jove generatam ſuprà diximus: quarta Jove nata & Coryphe, Oceani filia; quam Arcades Corian nominant, & quadrigarum inventricem ferunt: quinta Pallantis, quae patrem dicitur interemiſſe, virginitatem ſuam violare conantem; cui pinnarum talaria adfigunt. Cupido primus, Mercurio & Diana prima natus dicitur: ſecundus, Mercurio & Venere ſecunda: tertius quidem eſt Anteros, Marte & Venere tertia. Atque haec quidem ejuſmodi, ex vetere Graeciae fama collecta ſunt: quibus intelligis reſiſtendum eſſe, ne perturbentur religiones. Veſtri autem non modò haec non refellunt, verùm etiam confirmant, interpretando quorſum quidque pertineat. Sed eò jam, unde huc digreſſi
24 ſumus, revertamur. Num cenſes igitur ſubtiliore ratione opus eſſe ad haec refellenda? nam mentem, fidem, ſpem, virtutem, honorem, victoriam, ſalutem, concordiam, ceteraque ejuſmodi, rerum vim habere videmus, non Deorum. Aut enim in nobiſmet inſunt ipſis, ut mens, ut fides, [ut ſpes,] ut virtus, ut concordia: aut optandae nobis ſunt, ut honos, ut ſalus, ut victoria: quarum rerum utilitatem video; video etiam conſecrata ſimulacra. Quare autem in his vis Deorum inſit, tum intelligam, cùm cognovero. Quo in genere vel maxumè eſt Fortuna numeranda, quam nemo ab inconſtantia

&

& temeritate ſejunget: quae digna certè non ſunt Deo. Jam verò quid vos illa delectat explicatio fabularum, & enodatio nominum? exſectum à filio Caelum, vinctum itidem à filio Saturnum. Haec & alia generis ejuſdem ita defenditis, ut hi, qui iſta finxerunt, non modò non inſani, ſed etiam fuiſſe ſapientes videantur. In enodandis autem nominibus, quod miſerandum ſit, laboratis. Saturnus, quia ſe ſaturat annis: Mavors, quia magna vortit: Minerva, quia minuit, aut quia minatur: Venus, quia venit ad omnia: Ceres, à gerendo. Quam periculoſa conſuetudo! in multis enim nominibus haerebitis. Quid Vejovi facies? quid Volcano? quamquam, quoniam Neptunum à nando appellatum putas, nullum erit nomen, quod non poſſis una litera explicare, unde ductum ſit. In quo quidem magis tu mihi natare viſus es, quàm ipſe Neptunus. Magnam moleſtiam ſuſcepit & minimè neceſſariam primus Zeno, pòſt Cleanthes, deinde Chryſippus, commenticiarum fabularum reddere rationem: vocabulorum, cur quique ita appellati ſint, cauſſas explicare. Quod cùm facitis, illud profectò confitemini, longè aliter ſe rem habere, atque hominum opinio ſit: eos enim, qui Dî appellantur, rerum naturas eſſe, non figuras Deorum.
25 Qui tantus error fuit, ut perniciosis etiam rebus non modò nomen Deorum tribueretur, ſed etiam ſacra conſtituerentur. Febris enim fanum in Palatio, & Orbonae ad aedem Larum, & aram malae Fortunae Exquiliis conſecratam videmus. Omnis igitur talis à philoſophia pellatur error, ut, cùm de Dîs inmortalibus diſputemus, dicamus digna Dîs inmortalibus: de quibus habeo ipſe, quid ſentiam; non habeo autem, quid tibi adſentiar. Neptunum eſſe dicis, animum cum

intelligentia per mare pertinentem: idem de Cerere. Iſtam autem intelligentiam aut maris aut terrae non modò comprendere animo, ſed ne ſuſpicione quidem poſſum adtingere. Itaque aliunde mihi quaerendum eſt, ut & eſſe Deos, & quales ſunt Dî, diſcere poſſim; quàm qualis tu eos eſſe vis. Videamus ea, quae ſequuntur; primùm Deorumne providentia mundus regatur; deinde conſulantne rebus humanis: haec enim mihi ex tua partitione reſtant duo; de quibus, ſi vobis videtur, accuratiùs diſſerendum puto. Mihi verò, inquit Vellejus, valde videtur: nam & majora expecto; & his, quae dicta ſunt, vehementer adſentior. Tum Balbus, Interpellare te, inquit, Cotta, nolo: ſed ſumemus tempus aliud: efficiam profectò, ut fateare. Sed****

Multa Desunt.

26 *Nequaquam iſtuc iſtac ibit: magna ineſt certatio;*
Nam ut ego illis ſupplicarem tanta blandiloquentia?

Niobe parumne ratiocinari videtur, & ſibi ipſa nefariam peſtem machinari? Illud verò quàm callida ratione?

Qui volt eſſe, quod volt; ita dat ſe res, ut operam dabit;
qui eſt verſus omnium ſeminator malorum.

Ille tranſverſa mente mihi hodie tradidit repagula:
Quibus ego iram omnem recludam, atque illi perniciem dabo;
Mihi maerores, illi luctum: exitum illi, exſilium mihi.

Hanc videlicet rationem, quam vos divino benificio homini ſolùm tributam dicitis, beſtiae non habent. Videſne igitur, quanto munere Deorum ſimus adfecti? Atque eadem Medea patrem patriamque fugiens,

———poſtquam pater
Adpropinquat, jamque, paenè ut comprehendatur, parat,
Puerum interea obtruncat, membraque articulatim dividit.

Perque

Perque agros paſſim diſpergit corpus: id ea gratia,
Ut, dum nati diſſupatos artus captaret parens,
Ipſa interea effugeret: illum ut maeror tardaret ſequi;
Sibi ſalutem ut familiari pareret parricidio.

Huic ut ſcelus, ſic nec ratio quidem defuit. Quid? Ille funeſtas epulas fratri comparans, nonne verſat huc & illuc cogitatione rationem?

Major mihi moles, majus miſcendum eſt malum,
Qui illius acerbum cor contundam & comprimam.

Nec tamen ille ipſe eſt praetereundus, qui non ſat habuit 27
conjugem inlexe in ſtuprum: de quo rectè & veriſſime loquitur Atreus;

Quod re in ſumma ſummum eſſe arbitror
Periclum, matres coinquinari regias;
Contaminari ſtirpem; admiſcere genus.

At id ipſum quàm callidè, qui regnum adulterio quaereret?

Addo (inquit) *huc, quòd mihi portento caeleſtûm pater*
Prodigium miſit regni ſtabilimen mei,
Agnum inter pecudes aurea clarum coma
Quondam Thyeſtem clepere auſum eſſe è regia:
Qua in re adjutricem conjugem cepit ſibi.

Videturne ſumma inprobitate uſus non ſine ſumma eſſe ratione? Nec verò ſcena ſolùm referta eſt his ſceleribus, ſed multo vita communis paenè majoribus. Sentit domus uniuſcujuſque, ſentit forum, ſentit curia, campus, ſocii, provinciae, ut, quemadmodum ratione rectè fiat, ſic ratione peccetur: alterumque & à paucis, & rarò; alterum & ſaepe, & à plurimis: ut ſatiùs fuerit nullam omnino nobis à Dîs inmortalibus datam eſſe rationem, quàm tanta cum pernicie datam. Ut vinum aegrotis, quia prodeſt rarò, nocet ſaepiſſimè, melius eſt

non adhibere omnino, quàm ſpe dubia ſalutis in apertam perniciem incurrere: ſic haud ſcio, an melius fuerit humano generi motum iſtum celerem cogitationis, acumen, ſollertiam, quam rationem vocamus, quoniam peſtifera ſit multis, admodum paucis ſalutaris, non dari omnino, quàm tam munificè & tam largè dari. Quamobrem ſi mens voluntaſque divina idcircò conſuluit hominibus, quod iis eſt largita rationem; iis ſolis conſuluit, quos bona ratione donavit: quos videmus, ſi modò ulli ſint, eſſe perpaucos. Non placet autem paucis à Dîs inmortalibus eſſe conſultum. Sequitur ergo, ut
28 nemini conſultum ſit. Huic loco ſic ſoletis occurrere: non idcirco non optumè nobis à Dîs eſſe proviſum, quòd multi eorum beneficio perversè uterentur: etiam patrimoniis multos malè uti; nec ob eam cauſſam eos beneficium à patribus nullum habere. Quiſquamne iſtuc negat? aut quae eſt [in collatione] iſta ſimilitudo? nec enim Herculi nocere Deianira voluit, cum ei tunicam, ſanguine Centauri tinctam, dedit: nec prodeſſe Pheraeo Jaſoni is, qui gladio vomicam ejus aperuit, quam ſanare medici non potuerant. Multi enim, & cùm obeſſe vellent, profuerunt, & cùm prodeſſe, obfuerunt. Ita non fit ex eo quod datur, ut voluntas ejus, qui dederit, appareat; nec, ſi is, qui accepit, bene utitur, idcirco is, qui dedit, amicè dedit. Quae enim libido, quae avaritia, quod facinus aut ſuſcipitur, niſi conſilio capto; aut ſine animi motu & cogitatione, id eſt, ratione, perficitur? nam omnis opinio, ratio eſt, & quidem bona ratio, ſi vera; mala autem, ſi falſa eſt opinio. Sed à Deo tantum rationem habemus, ſi modò habemus: bonam autem rationem, aut non bonam, à nobis: non enim, ut patrimonium relinquitur, ſic ratio

hominí

homini eſt beneficio Deorum data. Quid enim potiùs
hominibus dediſſent, ſi iis nocere voluiſſent? Injuſtitiae
autem, intemperantiae, timiditatis quae ſemina eſſent,
ſi his vitiis ratio non ſubeſſet? Medea modò & Atreus 29
commemorabantur à nobis, heroicae perſonae, inita
ſubductaque ratione, nefaria ſcelera meditantes. Quid?
levitates comicae, parumne ſemper in ratione verſantur? parumne ſubtiliter diſputat ille in Eunucho?

Quid igitur faciam?
Excluſit, revocat: redeam? non, ſi me obſecret.

Ille verò in Synephebis, Academicorum more, contra communem opinionem non dubitat pugnare ratione; qui *in amore ſummo ſummaque inopia ſuave eſſe* dicit,

Parentem habere avarum, inlepidum, in liberos
Difficilem, qui te nec amet, nec ſtudeat tui.

Atque huic incredibili ſententiae ratiunculas ſuggerit:

Aut tu illum fructu fallas: aut per literas
Avertas aliquod nomen: aut per ſervolum
Percutias pavidum: poſtremò à parco patre
Quod ſumas, quanto diſſupas libentius?

Idemque facilem & liberalem patrem incommodum eſſe amanti filio diſputat: quem

Neque quo pacto fallam, neque quid inde auferam,
Nec quem dolum ad eum aut machinam commoliar,
Scio quicquam: ita omnis meos dolos, fallacias,
Praeſtigias praeſtrinxit commoditas patris.

Quid ergo? iſti doli, quid? machinae, quid? fallaciae praeſtigiaeque, num ſine ratione eſſe potuerunt? O praeclarum munus Deorum! ut Phormio poſſit dicere,

Cedo ſenem: jam inſtructa mihi ſunt in corde conſilia omnia.

Sed exeamus è theatro: veniamus in forum. Seſſum it 30
praetor.

praetor. Quid? ut judicetur, qui tabularium incenderit. Quod facinus occultius? At ſe Q. Socius, ſplendidus eques Romanus ex agro Piceno, feciſſe confeſſus eſt. Qui tanſcripſerit tabulas publicas. Id quoque L. Alenus fecit, cùm chirographum Sexprimorum imitatus eſt. Quid hoc homine ſollertius? Cognoſce alias quaeſtiones, auri Toloſani, conjurationis Jugurthinae. Repete ſuperiora; Tubuli de pecunia capta ob rem judicandam: poſteriora, de inceſtu rogatione Peducaea: tum haec cotidiana, ſicae, veneni, peculatus, teſtamentorum etiam lege nova quaeſtiones. Inde illa actio, OPE CONSILIOQUE TUO FURTUM AIO FACTUM ESSE: inde tot judicia de fide mala, tutelae, mandati, pro ſocio fiduciae; reliqua, quae ex empto, aut uendito, aut conducto, aut locato contra fidem fiunt: inde judicium publicum rei privatae lege Laetoria: inde everriculum malitiarum omnium, judicium de dolo malo; quod C. Aquillius, familiaris noſter, protulit. Quem dolum idem Aquillius tum teneri pùtat, cùm aliud ſit ſimulatum, aliud actum. Hanc igitur tantam à Dîs inmortalibus arbitramur malorum ſementem eſſe factam? Si enim rationem hominibus Dî dederunt; malitiam dederunt: eſt enim malitia, verſuta & fallax ratio nocendi. Iidem etiam Dî fraudem dederunt, facinus, ceteraque, quorum nihil nec ſuſcipi ſine ratione nec effici poteſt. *Utinam* igitur, ut illa anus optat,

ne in nemore Pelio ſecuribus
Caeſa cecidiſſet abiegna ad terram trabes:

ſic iſtam calliditatem hominibus Dî ne dediſſent! qua perpauci benè utuntur; qui tamen ipſi ſaepe à malè utentibus opprimuntur: innumerabiles autem inprobè utuntur: ut donum hoc divinum rationis & conſilii, ad

fraudem

fraudem hominibus, non ad bonitatem inpertitum eſſe
videatur. Sed urgetis identidem, hominum eſſe iſtam 31
culpam, non Deorum. Ut ſi medicus gravitatem mor-
bi, gubernator vim tempeſtatis accuſet: etſi hi quidem
homunculi, ſed tamen ridiculi. Quis enim te adhibuiſ-
ſet, dixerit quiſpiam, ſi iſta non eſſent? Contra Deum
licet diſputare liberiùs. In hominum vitiis ais eſſe cul-
pam. Eam dediſſes hominibus rationem, quae vitia cul-
pamque excluderet. Ubi igitur locus fuit errori Deo-
rum? nam patrimonia ſpe bene tradendi relinquimus;
qua poſſumus falli: Deus falli quî potuit? An ut Sol,
in currum cùm Phaethontem filium ſuſtulit: aut ut Nep-
tunus, cùm Theſeus Hippolytum perdidit, cùm ter op-
tandi à Neptuno patre habuiſſet poteſtatem? Poetarum
iſta ſunt: nos autem philoſophi eſſe volumus, rerum au-
ctores, non fabularum. Atque ii tamen ipſi Dî poetici,
ſi ſciſſent perniciosa fore illa filiis, peccaſſe in beneficio
putarentur. Et, (ſi verum eſt, quod Ariſto Chius dice-
re ſolebat, nocere audientibus philoſophos iis, qui benè
dicta malè interpretantur; poſſe enim aſotos ex Ariſtip-
pi, acerbos è Zenonis ſchola exire) prorſus, ſi, qui au-
dierunt, vitioſi eſſent diſceſſuri, quòd perversè philoſo-
phorum diſputationem interpretarentur; tacere praeſta-
ret philoſphis, quàm iis, qui ſe audiſſent, nocere: ſic, ſi
homines rationem, bono conſilio à Dîs inmortalibus da-
tam, in fraudem malitiamque convertunt; non dari il-
lam, quàm dari humano generi melius fuit. Ut, ſi me-
dicus ſciat, eum aegrotum, qui juſſus ſit vinum ſumere,
meracius ſumpturum, ſtatimque periturum; magna
ſit in culpa: ſic veſtra iſta providentia reprehen-
denda, quae rationem dederit iis, quos ſcierit ea
perversè & inprobè uſuros. Niſi fortè dicitis eam

neſciſſe.

neſciſſe. Utinam quidem! Sed non audebitis: non e-
32 nim ignoro, quanti ejus numen putetis. Sed hic quidem locus concludi jam poteſt Nam ſi ſtultitia, conſenſu omnium philoſophorum, majus eſt malum, quàm ſi omnia mala & fortùnae & corporis ex altera parte ponantur; ſapientiam autem nemo adſequitur: in ſummis malis omnes ſumus, quibus vos optumè conſultum à Dîs inmortalibus dicitis. Nam ut nihil intereſt, utrum nemo váleat, an nemo poſſit valere: ſic non intelligo quid interſit, utrùm nemo ſit ſapiens, an nemo eſſe poſſit. Ac nos quidem nimis multa de re apertiſſima. Telàmo autem uno verſu locum totum conficit, cur Dî homines negligant:

Nam ſi curent, benè bonis ſit, malè malis: quod nunc abeſt.

Debebant illi quidem omnes bonos efficere, ſi quidem hominum generi conſulebant. Sin id minùs; bonis quidem certè conſulere debebant. Cur igitur duo Scipiones, fortiſſimos & optumos viros, in Hiſpania Poenus oppreſſit? Cur Maximus extulit filium conſularem? Cur Marcellum Hannibal interemit? Cur Paullum Cannae ſuſtulerunt? Cur Poenorum crudelitati Reguli corpus eſt praebitum? Cur Africanum domeſtici parietes non texerunt? Sed haec vetera, & alia permulta: propiora videamus. Cur avunculus meus, vir innocentiſſimus idemque doctiſſimus, P. Rutilius in exſilio eſt? cur ſodalis meus interfectus domi ſuae, Druſus? cur temperantiae prudentiaeque ſpecimen, ante ſimulacrum Veſtae, pontifex maxumus eſt Q. Scaevola trucidatus? cur antè etiam tot civitatis principes à Cinna interempti? cur omnium perfidioſiſſimus, C. Marius, Q. Catulum, praeſtantiſſima dignitate virum, mori potuit jubere? Dies deficiat, ſi velim numerare, quibus

bonis

bonis malè evenerit: nec minùs, ſi commemorem, quibus inprobis optumè. Cur enim Marius tam feliciter, ſeptimùm conſul, domi ſuae ſenex eſt mortuus? cur omnium crudeliſſimus tam diu Cinna regnavit? At de- 33
dit poenas. Prohiberi melius fuit inpedirique, ne tot ſummos viros interficeret, quàm ipſum aliquando poenas dare. Summo cruciatu ſupplicioque Q. Varius, homo inportuniſſimus, periit: ſi, quia Druſum ferro, Metellum veneno ſuſtulerat; illos conſervari melius fuit, quàm poenas ſceleris Varium pendere. Duodequadraginta Dionyſius tyrannus annos fuit opulentiſſimae & beatiſſimae civitatis. Quàm multos ante hunc in ipſo Graeciae flore Piſiſtratus? At Phalaris, at Apollodorus poenas ſuſtulit. Multis quidem antè cruciatis & necatis. Et praedones multi ſaepe poenas dant: nec tamen poſſumus dicere, non pluris captivos acerbè quàm praedones necatos. Anaxarchum Democriteum à Cyprio tyranno excarnificatum accepimus: Zenonem Eleae in tormentis necatum. Quid dicam de Socrate? cujus morti inlacrimari ſoleo, Platonem legens. Videſne igitur, Deorum judicio, ſi vident res humanas, diſcrimen eſſe ſublatum? Diogenes quidem Cynicus dicere ſolebat, Har- 34
palum, qui temporibus illis praedo felix habebatur, contra Deos teſtimonium dicere, quod in illa fortuna tam diu viveret. Dionyſius, de quo antè dixi, cùm fanum Proſerpinae Locris expilaviſſet, navigabat Syracuſas: iſque cùm ſecundiſſimo vento curſum teneret, ridens, *Videtiſne*, inquit, *amici, quam bona à dîs inmortalibus navigatio ſacrilegis detur?* Atque homo acutus cùm benè planeque proceſſiſſet, in eadem ſententia perſeverabat: qui, cùm ad Peloponneſum claſſem adpuliſſet, & in fanum veniſſet Jovis Olympii; aureum ei detraxit

amiculum,

amiculum, grandi pondere, quo Jovem ornarat ex manubiis Karthaginienſium tyrannus Gelo: atque in eo etiam cavillatus eſt, aeſtate grave eſſe aureum amiculum, hieme frigidum: eique laneum pallium injecit, cùm id eſſe ad omne anni tempus diceret. Idemque Aeſculapî Epidauri barbam auream demi juſſit; neque enim convenire, barbatum eſſe filium, cùm in omnibus fanis pater imberbis eſſet. Idemque menſas argenteas de omnibus delubris juſſit auferri: in quibus quòd more veteris Graeciae inſcriptum eſſet, Bonorum Deorum; uti ſe eorum bonitate velle dicebat. Idem Victoriolas aureas, & pateras, coronaſque, quae ſimulachrorum porrectis manibus ſuſtinebantur, ſine dubitatione tollebat; eaque ſe accipere, non auferre, dicebat: eſſe enim ſtultitiam, à quibus bona precaremur, ab iis porrigentibus & dantibus nolle ſumere. Eundemque ferunt haec, quae dixi, ſublata de fanis in forum protuliſſe, & per praeconem vendidiſſe; exactaque pecunia edixiſſe, ut quod quiſque à ſacris haberet, id ante diem certam in ſuum quidque fanum referret: ita ad inpietatem in Deos in homines adjunxit injuriam. Hunc igitur nec Olympus Juppiter fulmine percuſſit, nec Aeſculapius miſero diuturnoque morbo tabeſcentem interemit: atque in ſuo lectulo mortuus, in Tympanidis rogum inlatus eſt; eamque poteſtatem, quam ipſe per ſcelus erat nactus, quaſi juſtam & legitimam, hereditatis loco filio tradidit. Invita in hoc loco verſatur oratio: videtur enim auctoritatem adferre peccandi. Rectè videretur; niſi & virtutis & vitiorum, ſine ulla divina ratione, grave ipſius conſcientiae pondus eſſet: qua ſublata, jacent omnia. Ut enim nec domus, nec reſpublica ratione quadam & diſciplina deſignata videatur, ſi in ea nec rectè factis praemia extant

ulla,

ulla, nec ſupplicia peccatis: ſic [mundi] divina in homines moderatio profectò nulla eſt, ſi in ea diſcrimen nullum eſt bonorum & malorum. At enim minora Dî negligunt, neque agellos ſingulorum, nec viticulas perſequuntur: nec, ſi uredo, aut grando quippiam nocuit, id Jovi animadvertendum fuit. Ne in regnis quidem reges omnia minima curant: ſic enim dicitis. Quaſi ego paullo antè de fundo Formiano P. Rutulî ſim queſtus, non de amiſſa ſa-
lute. Atque hoc quidem omnes mortales ſic habent, ex- 36
ternas commoditates, vineta, ſegetes, oliveta, ubertatem frugum & fructuum; omnem denique commoditatem proſperitatemque vitae, à Dîs ſe habere: virtutem autem nemo umquam acceptam Deo retulit. Nimirum rectè: propter virtutem enim jure laudamur, & in virtute rectè gloriamur: quod non contingeret, ſi id donum à Deo, non à nobis haberemus. At verò aut honoribus aucti, aut re familiari, aut ſi aliud quippiam nacti ſumus fortuiti boni, aut depulimus mali, cùm Dîs gratias agimus, tum nihil noſtrae laudi adſumptum arbitramur. Num quis, quòd bonus vir eſſet, gratias Dîs egit umquam? At quòd dives, quòd honoratus, quòd incolumis. Jovemque optumum & maxumum ob eas res appellant, non quòd nos juſtos, temperatos, ſapientes efficiat, ſed quòd ſalvos, incolumes, opulentos, copioſos. Neque Herculi quiſquam decumam vovit umquam, ſi ſapiens factus eſſet. Quamquam Pythagoras, cùm in Geometria quiddam novi inveniſſet, Muſis bovem inmolaviſſe dicitur: ſed id quidem non credo, quoniam ille ne Apollini quidem Delio hoſtiam inmolare voluit, ne aram ſanguine reſpergeret. Ad rem autem ut redeam, judicium hoc omnium mortalium eſt, fortunam a Deo petendam, à ſe ipſo ſumendam eſſe ſapientiam. Quamvis licet Menti delubra, & Virtuti, & Fidei con-

ſecremus; tamen haec in nobis ipſis ſita videmus: Spei,
Salutis, Opis, Victoriae facultas à Dîs expetenda eſt. In-
proborum igitur proſperitates ſecundaeque res redargu-
unt (ut Diogenes dicebat) vim omnem Deorum ac po-
37 teſtatem. At nonnumquam bonos exitus habent boni.
Eos quidem adripimus, adtribuimuſque ſine ulla ratione
Dîs inmortalibus. At Diagoras, cùm Samothraciam ve-
niſſet, Atheos ille qui dicitur, atque ei quidam amicus,
*Tu, qui Deos putas humana negligere, nonne animadvertis ex tot
tabulis pictis, quam multi votis vim tempeſtatis effugerint, in
portumque ſalvi pervenerint? Ita fit*, inquit: *illi enim nuſquam
picti ſunt, qui naufragia fecerunt, in marique perierunt.* Idem-
que, cùm ei naviganti vectores adverſa tempeſtate timi-
di & perterriti dicerent, non injuria ſibi illud accidere,
qui illum in eandem navem recepiſſent: oſtendit eis in
eodem curſu multas alias laborantes; quaeſivitque, num
etiam in iis navibus Diagoram vehi crederent. Sic enim
res ſe habet, ut ad proſperam adverſamve fortunam, qua-
38 lis ſis, aut quemadmodum vixeris, nihil interſit. Non a-
nimadvertunt, inquit, omnia Dî; ne reges quidem. Quid
eſt ſimile? Reges enim ſi ſcientes praetermittunt, magna
culpa eſt. At Deo ne excuſatio quidem eſt inſcientiae;
quem vos praeclarè defenditis, cùm dicitis, eam vim De-
orum eſſe, ut, etiam ſi quis morte poenas ſceleris effuge-
rit, expetantur eae poenae à liberis, á nepotibus, à poſte-
ris. O miram aequitatem Deorum! Ferretne civitas ul-
la latorem iſtiuſmodi legis, ut condemnaretur filius, aut
nepos, ſi pater, aut avus deliquiſſet?

Quinam Tantalidarum internecioni modus
Paretur? aut quaenam umquam ob mortem Myrtili
Poenis luendis dabitur ſatias ſupplici?

Utrùm poetae Stoicos depravarint, an Stoici poetis de-

derint

derint auctoritatem, non facilè dixerim: portenta enim
ab utriſque & flagitia dicuntur: neque enim, quem Hip-
ponactis iambus laeſerat, aut qui erat Archilochi verſu
volneratus, à Deo inmiſſum dolorem, non conceptum à
ſe ipſo, continebat: nec, cùm Aegiſthi libidinem aut cùm
Paridis videmus, à Deo cauſſam requirimus, cùm culpae
paené vocem audiamus: nec ego multorum aegrorum ſa-
lutem non ab Hippocrate potiùs quàm ab Aeſculapio da-
tam judico: nec Lacedaemoniorum diſciplinam dicam
umquam ab Apolline potiùs Spartae quàm à Lycurgo da-
tam. Critolaus, inquam, evertit Corinthum; Karthagi-
nem Haſdrubal. Hi duo illos oculos orae maritumae ef-
foderunt, non iratus alicui, quem omnino iraſci poſſe ne-
gatis, Deus. At ſubvenire certè potuit, & conſervare ur- 39
bes tantas atque tales. Vos enim ipſi dicere ſoletis, nihil
eſſe quod Deus efficere non poſſit, & quidem ſine labore
ullo: ut enim hominum membra, nulla contentione, men-
te ipſa ac voluntate moveantur: ſic numine Deorum om-
nia fingi, moveri, mutarique poſſe. Neque id dicitis ſu-
perſtitiosè atque aniliter, ſed phyſica conſtantique ratio-
ne: materiam enim rerum, ex qua & in qua omnia ſint,
totam eſſe flexibilem & commutabilem; ut nihil ſit, quod
non ex ea quamvis ſubitò fingi convertique poſſit: ejus
autem univerſae fictricem & moderatricem, divinam eſſe
providentiam: hanc igitur, quocumque ſe moveat, effice-
re poſſe quicquid velit. Itaque aut neſcit quid poſſit: aut
negligit res humanas: aut, quid ſit optumum, non poteſt
judicare. Non curat ſingulos homines. Non mirum: ne
civitates quidem. Non eas? ne nationes quidem & gentis.
Quòd ſi has etiam contemnet, quid mirum eſt, omne ab
ea genus humanum eſſe contemptum? Sed quo modo î-
dem dicitis, non omnia Deos perſequi, îdem voltis, à Dîs

inmortalibus hominibus diſpartiri ac dividi ſomnia? Idcirco haec tecum, quia veſtra eſt de ſomniorum veritate ſententia. Atque iidem etiam vota ſuſcipi dicitis oportere. Nempe ſinguli vovent; audit igitur mens divina etiam de ſingulis. Videtis ergo, eam non eſſe tam occupatam, quàm putabatis? Fac eſſe diſtentam, caelum verſantem, terram tuentem, maria moderantem: cur tam multos Deos nihil agere & ceſſare patitur? cur non rebus humanis aliquos otioſos Deos praeficit? qui à te, Balbe, innumerabiles explicati ſunt. Haec ferè dicere habui de natura Deorum, non ut eam tollerem, ſed ut intelligeretis, quàm eſſet obſcura, & quam difficiles explicatus haberet.
40 Quae cùm dixiſſet, Cotta finem. Lucilius autem, Vehementiùs, inquit, Cotta, tu quidem invectus es in eam Stoicorum rationem, quae de providentia Deorum ab illis ſanctiſſime & providentiſſimè conſtituta eſt. Sed quoniam adveſperaſcit, dabis nobis diem aliquem, ut contra iſta dicamus: eſt enim mihi tecum pro aris & focis certamen, & pro Deorum templis atque delubris, proque urbis muris, quos vos, pontifices, ſanctos eſſe dicitis, diligentiuſque urbem religione, quàm ipſis moenibus cingitis: quae deſeri à me, dum quidem ſpirare potero, nefas judico. Tum Cotta, Ego verò & opto redargui me, Balbe; & ea, quae diſputavi, diſſerere malui quàm judicare; & facilè me à te vinci poſſe certo ſcio. Quippe, inquit Vellejus, qui etiam ſomnia putet ad nos mitti ab Jove: quae ipſa tamen tam levia non ſunt, quàm eſt Stoicorum de natura Deorum oratio. Haec cùm eſſent dicta, ita diſceſſimus, ut Vellejo Cottae diſputatio verior, mihi Balbi ad veritatis ſimilitudinem videretur eſſe propenſior.

FRAGMENTA.

E LACTANTII Div. Inſt. lib. II. cap. 3.

INTELLIGEBAT *Cicero, falſa eſſe, quae homines adorarent; nam cùm multa dixiſſet, quae ad everſionem religionum valerent; ait tamen,* non eſſe illa volgo diſputanda, nè ſuſceptas publice religiones diſputatio talis extinguat.

Ex ejuſdem lib. II. cap. 9.

Cicero de natura Deorum diſputans, ſic ait: Primùm igitur non eſt probabile, eam materiam rerum, unde orta ſunt omnia, eſſe divina providentia effectam; ſed habere & habuiſſe vim & naturam ſuam. Ut igitur faber, cùm quid aedificaturus eſt, non ipſe facit materiam, ſed eâ utitur quae ſit parata; fictorque item cerâ: ſic iſti providentiae divinae materiam praeſtò eſſe oportuit, non quam ipſe faceret, ſed quam haberet paratam. Quòd ſi non eſt à Deo materia facta, nè terra quidem & aqua & aër & ignis á Deo factus eſt.

Ex *Arnobii* lib. III. pag. 103.

Adduci ——— ut credamus non poſſumus, immortalem illam praeſtantiſſimamque naturam diviſam eſſe per ſexus, & eſſe partem unam mares, partem alteram feminas. Quem quidem locum plenè jamdudum homines pectoris vivi tam Romanis literis explicavere, quam Graecis: & ante omnes Tullius, *Romani diſertiſſimus generis, nullam veritus impietatis invidiam, ingenuè, conſtanter, & liberè, quid ſuper tale opinatione ſentiret, pietate cum majore monſtravit. A quo ſi res ſumere*

dicti veritate conſcriptas, non verborum luculentias pergeretis, perorata eſſet & haec cauſa, nec ſecundas, ut dicitur, actiones nobis ab infantibus poſtularet. Sed quid aucupia verborum, ſplendoremque ſermonis peti ab hoc dicam? cùm ſciam eſſe non paucos, qui averſentur & fugiant libros de hoc ejus, nec in aurem velint admittere lectionem, opinionum ſuarum praeſumta vincentem.

E *Nonio Marcello* voce *Dulcitas.*

Cicero de Deorum natura lib. III. Quin etiam guſtatus, qui eſt ſenſus ex omnibus maxumè voluptarius, quique dulcitudine praeter ceteros ſenſus commovetur.

Servius ad Æn. III. 284.

Tullius in libris de Natura Deorum tria millia annorum dixit magnum annum tenere.

Idem ad verſ. 600.

Cicero *ſpiritabile* dixit in libris de Deorum natura.

INSIGNIORES

BOHERII, DAVISII, & aliorum

LECTIONES variantes & CONJECTURAE.

LIBER PRIMUS.

P.	C.	l.p.	
1	1	9	PRincipium Philoſophiae eſſe *inſcientiam* : Dav.
2	1	1	Theodorus *Cyrenaeus* Boh.
3	2	8	Ut *& ipſi Dii*—Boh.
6	5	10	Quia *uſum* haberent *Boh.*
10	9	3	Deinde quae ita multa ſunt—*ut ea*, i. e. licet ea. *Boh.*
10	10	7	Viderunt animi naturam *intelligentis*, Boh. & Grut.
10	10	31	Quî, ſi Dî poſſunt eſſe ſine ſenſu? Et mentem cur *&c. Boh.*
11	11	10	Inde Anaxagorae, rerum deſcriptio & modus, infinitae mentis opus dicitur. *Boh.*
12	12	24	*Noſtram* delent *Boh.* & *Walker.*
14	13	14	Et Deum modò mundum, tum mentem divinam eſſe putat. *Dav.* Et *amens* modò mundum—*Boh.*
14	13	23	Minuendi, *immiſcendi*, Boh.
15	14	25	*Voluit is* reponere, *Boh.*
16	15	11	*Univerſam* atque omnia continentem. *Boh.*
		13	Ignem praeterea eum, quem *Boh.*
		14	*Manarent*, Dav.
		19	Quique *Æther* Boh.
		25	*Et* ſempiternam *Boh.*
19	18	2	*Convenire* ſignificat hîc decere & *eandem* redundat. *Boh.*
		33	Mente *cernantur* : Boh.
21	20	4	Oram *ultimam* videat, in qua poſſit *conſiſtere.* Dav.
24	24	28	Quam veſtra iſta, imo flagitia Democriti, *Boh.*
30	29	6	*At* omnia *Boh.*
		24	Ablata *vidimus* Boh.

dicii veritate conſcriptas, non verborum luculentias pergeretis, perorata eſſet & haec cauſa, nec ſecundas, ut dicitur, actiones nobis ab infantibus poſtularet. Sed quid aucupia verborum, ſplendoremque ſermonis peti ab hoc dicam? cùm ſciam eſſe non paucos, qui averſentur & fugiant libros de hoc ejus, nec in aurem velint admittere lectionem, opinionum ſuarum praeſumta vincentem.

E *Nonio Marcello* voce *Dulcitas.*

Cicero de Deorum natura lib. III. Quin etiam guſtatus, qui eſt ſenſus ex omnibus maxumè voluptarius, quique dulcitudine praeter ceteros ſenſus commovetur.

Servius ad Æn. III. 284.

Tullius in libris de Natura Deorum tria millia annorum dixit magnum annum tenere.

Idem ad verſ. 600.

Cicero *ſpiritabile* dixit in libris de Deorum natura.

INSIGNIORES

BOHERII, DAVISII, & aliorum

LECTIONES variantes & CONJECTURAE.

LIBER PRIMUS.

P.	C.	l. p.	
1	1	9	PRincipium Philoſophiae eſſe *inſcientiam*: Dav.
2	1	1	Theodorus *Cyrenaeus* Boh.
3	2	8	Ut *& ipſi Dii*—Boh.
6	5	10	Quia *uſum* haberent *Boh.*
10	9	3	Deinde quae ita multa ſunt—*ut ea*, i. e. licet ea. *Boh.*
10	10	7	Viderunt animi naturam *intelligentis*, Boh. & Grut.
10	10	31	Quî, ſi Dî poſſunt eſſe ſine ſenſu? Et mentem cur *&c. Boh.*
11	11	10	Inde Anaxagorae, rerum deſcriptio & modus, infinitae mentis opus dicitur. *Boh.*
12	12	24	*Noſtram* delent *Boh.* & *Walker.*
14	13	14	Et Deum modò mundum, tum mentem divinam eſſe putat. *Dav.* Et *amens* modo mundum—*Boh.*
14	13	23	Minuendi, *immiſcendi*, Boh.
15	14	25	*Voluit is* reponere, *Boh.*
16	15	11	*Univerſam* atque omnia continentem. *Boh.*
		13	Ignem praeterea eum, quem *Boh.*
		14	*Manarent*, Dav.
		19	Quique *Æther* Boh.
		25	*Et* ſempiternam *Boh.*
19	18	2	*Convenire* ſignificat hic decere [illegible] dat. *Boh.*
		23	Mente *cernantur*: Boh.
21	20	4	Oram [illegible] videat, [illegible]

31 30 8 Laudant ecce Athenis Volcanum eum, quem *Boh.*
12 Deos eſſe *faciamus.* Boh.
28 Nec *alio* aliquo--*Dav.*
32 Sigilla *venerantes* Manutius. *inhiantes* Dav.
32 31 28 Hujus hanc illuſtrationem---Lect. vulg. *Cujus* hanc *laſtrationem*--Dav. & Boh.
33 32 19 Si enim ita eſſet, quid opus erat, te gradatim iſtuc pervenire? ſumpſiſſes tuo jure. Quid autem eſt iſtuc gradatim? *Boh.*
35 33 3 Scribere auſa eſt. Scito illa quidem ſermone, & Attico; ſed *tamen*, (tantum Epicuri hortus habuit licentiae) ut ſoletis *ferè.* Boh.
13 A quo nihil *non* didicerat *Boh.*
36 34 15 Quae *ſola* divinae naturae ſunt. *Boh.*
18 Formâ pares *eſſemus.* Boh.
Ad ſimilitudinem enim *Dei* *Lamb.* & *Boh.*
37 35 17 Nec *ſpecie*, nec *uſu* Boh.
38 37 29 Haec *ratio* Boh.
39 6 Superior *aëri* Boh.
10 Igni *innaſci* Boh.
38 30 Talem *conformationem*, animi ceteri Philoſophi motum inanem vocant: *Boh.*
40 1 *Et* de M. Octavio *Boh.*
41 39 9 Sed quia ſunt, quae interimant, ſint quae conſervent. Sint ſanè. Sed ea quae conſervant, quae ſunt? *Boh. Walk.*
12 Omnis *autem* iſta rerum effigies *Boh.*
40 25 Epicureorum *reliquorum*, quos *non pudeat* Dav.
32 *Et* Poetae *Boh.*
42 41 23 *Cogitant*, inquiunt, *beatos* eſſe ſe. *Habent* enim nihil aliud, quod *agitent* in mente: *Boh.*
44 43 22 Daviſius in notis: *natare* videtur---
24 Tum principia *mentis*, Leſcaloperius & Boh.
45 3 *neget* idem eſſe *Boh.*

LIBER

Liber Secundus.

48 2 27 QUid enim? eſt hoc illo evidentius? *Boh.*
49 16 *In* equis albis *Dav.*
50 3 1 Si *rem* omnino repudiarent; *nae* domeſticis quidem exemplis docti numen Deorum comprobabimus. *Boh.*
21 *Rex hoſtibus*, vel potiùs, *Rex poſteriùs* Boh.
51 4 17 Hortos Scipionis, Lect. vulg. *Haruſpectionis*, Manut. *Aviſpectionis*, Boh.
20 *Ritè* auſpicari *Boh.*
54 7 25 *Verno* tempore *Boh.*
56 9 25 Tangam, *quae maximo* calore *Boh.*
57 10 7 Neque *in* nive *Boh.*
11 *Rareſcit* calore *Boh.*
17 Et multo quidem calore admiſtus eſt. *Boh.*
58 11 23 Atque *eſt* etiam, *Boh.*
31 Qui eſt *mundi*, delet *Boh.*
63 16 13 Neque *materiam* ſignificat; (eſt enim plena rationis) neque Fortunam, *Boh.*
64 18 27 *Nos* planè Lect. vulg. & Boh. *prae ſe ferre*, ſignificat hîc prodere. *Boh.*
65 13 Conſtantiamque & ordinem Boh.
66 20 32 Ad eandem inter ſe *compoſitionem* Dav. *&* Boh.
70 23 7 Tum *etiam* res ipſa *Walk.* & *Boh.*
11 Quod *haud* multis antè annis *Boh.*
24 28 Hunc dico Semele natum, *Boh.*
71 1 Quod in *Libero* ſervant, in *Libera* non item *Boh.*
3 Quem *quidam* eundem *Lect. vulg.* & *Boh.*
4 Dii *jure* ſunt habiti. *Boh.*
15 *Id eſt*, *igneam* delet *Boh.*
25 21 *Quod* eſt idem χρόνος, *Boh.*
72 5 *Cui*, quod in me eſt—*Cui* ponitur hîc pro in quem *Boh.*
7 *Dicunt enim*, *caelo fulgente*, *tonante* delet *Boh.*
8 Sic hoc *graviter*, Boh.
75 28 2 *At* mihi *videtur* ſatis & eſſe Deos, & quales *ſint* Boh.
29 23 In te *viro* Boh.
76 30 4 *Ea* eſſe *generata*. *ea*, ſcilicet omnia *Boh.*

31 *Quas* quî convenit penes Deos eſſe negare, cum *earum* Boh.

78 32 15 *Nudâ* cohaerendi naturâ, *Dav.*

81 35 3 *Quanta* moles *Boh.*

6 Pelagus reſpergit *reflans* *Boh.*

7 Ita *tum* interruptum credas nimbum volvier, *tum* quod ſublime Boh.

10 *Actos* undis *Boh.*

13 *Penitas* Boh. & Voſſius.

36 32 Mihi *videmini*, Boh.

82 3 Hac *animali*, Boh. & H. Junius.

22 *Ut ſi motae loco ſint*, ſcilicet *terrae* Boh.

84 38 11 Tam *ſtatos* aſtrorum ordines Boh.

87 42 25 Se *ſubjecto aequore condit*, Boh.

30 Velut *morientis* imago *Boh.*

88 43 20 *At* natos *A. Patricius* & *Boh.*

31 *Commixus* Lamb. & Boh. *Convexus Dav.*

89 15 Cum cornibus *claret*, vel aliter, *ardet*. Boh.

17 *Prolabitur* antè *Boh.*

44 23 Et *converſa* videtur *Boh.*

24 *Namque* eſt ales avis, *late* ſub tegmine caeli *qui volat*. Boh. *ex* Priſciano.

28 Corporè *ſetiſero* Boh.

31 *Aſpiciatur*, ut ſeſe *emergens oſtendat* Boh.

90 Inter L. 1 & 2. inſeritur haec a *Leſcaloperio* & *Boherio*, ex Ciceronis tranſlatione Arati,

Hic miſſore vacans fulgens jacet una ſagitta,

Inter L. 10 & 11, inſere *Deinde Piſtrix* Leſcal. & Boh.

12 Fluminis *inluſtris* tangentem *pectore* ripas. *Dav.* & *Patricius.*

91 45 7 *Tum* quodam quaſi vinculo *circumdata* colligantur. *Boh.* & *Dav.*

93 47 23 Atque etiam *alia humilia*, *ita* ut cibum *Aldus* & *Boh.*

95 49 16 Atque *alia* mirabilia. *Boh.*

50 18 Medicorum ingeniis *aperta* ſunt, vomitione canes, purgatione autem alvos Ibes Ægyptias curare. *Boh.*

96 51 3 Quae altae à terrâ, radicibus & ſtirpibus *Boh.*

30 Facilè enim illa, & aquâ ſuſtinentur, *Boh.*

97 3 Nidoſve conſtruunt *Boh.*

Quibus